

УДК 32-027.21(075.8)

П50

Політологія [Текст]: навч. посіб. / Т. В. Гончарук-Чолач, О. М. Рудакевич, В. Я. Томахів, Гурик М. І., Чигур Р. Ю. за ред. Т. В. Гончарук-Чолач. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2019. _с.

Запропонований посібник побудований на основі робочої програми з курсу «Політологія», який читається на усіх спеціальностях в Тернопільському національному економічному університеті і складається з двох змістовних модулів, які включають дев'ять тем. Кожна тема містить текст лекції, основні категорії та поняття, питання для семінарського заняття, тематику КППЗ, питання для обговорення, список рекомендованої літератури. Особливістю посібника є наявність у ньому інноваційних методик проведення навчальних занять.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, науковців.

Автори: д. філос. н., професор Гончарук-Чолач Тетяна Вікторівна, д. політ. н., професор Рудакевич Олег Михайлович, к. іст. н., доцент Гурик Мирослава Іванівна, к. політ. н., доцент Томахів Володимир Ярославович, к. іст. н., доцент Чигур Руслан Юрійович.

Рецензенти:

Барановський Фелікс Володимирович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, права та філософії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Федуняк Серго Георгійович, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Тихомирова Євгенія Борисівна, доктора політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Відповідальний за випуск: Т.В. Гончарук-Чолач доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету.

З М І С Т

Передмова

Тема 1. Політологія як наука. Поняття політики та політичної діяльності
(Томахів В. Я.)

Тема 2. Історія світової та вітчизняної політичної думки (Чигур Р. Ю.)

Тема 3. Політична система суспільства, місце і роль у ній держави
(Гончарук-Чолач Т. В.)

Тема 4. Громадянське суспільство. Політичні партії, громадські об'єднання та рухи (Гурик М. І.)

Тема 5. Політична еліта та лідерство (Гурик М. І.)

Тема 6. Політичні режими. Особливості сучасної демократії (Томахів В. Я.)

Тема 7. Основи етнонаціональної та міжнародної політики (Рудакевич О. М.)

Тема 8. Політико-ідеологічні системи та політична культура
(Рудакевич О.М.)

Тема 9. Політичний менеджмент та маркетинг, політичні технології
(Гончарук-Чолач Т. В.)

Інноваційні методики проведення навчальних занять (Рудакевич О. М.)

УДК 32-027.21(075.8)

П50

Політологія [Текст]: навч. посіб. / Т. В. Гончарук-Чолач, О. М. Рудакевич, М. І. Гурик [та ін.] ; за ред. Т. В. Гончарук-Чолач. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2019. _с.

Запропонований посібник побудований на основі робочої програми з курсу «Політологія», який читається на усіх спеціальностях в Тернопільському національному економічному університеті і складається з двох змістовних модулів, які включають дев'ять тем. Кожна тема містить текст лекції, основні категорії та поняття, питання для семінарського заняття, тематику КПЗ, питання для обговорення, список рекомендованої літератури. Особливістю посібника є наявність у ньому інноваційних методик проведення навчальних занять.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, науковців.

Автори: д. філос. н., професор Гончарук-Чолач Тетяна Вікторівна, д. політ. н., професор Рудакевич Олег Михайлович, к. іст. н., доцент Гурик Мирослава Іванівна, к. політ. н., доцент Томахів Володимир Ярославович, к. іст. н., доцент Чигур Руслан Юрійович.

Рецензенти:

Відповідальний за випуск: Т.В. Гончарук-Чолач доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету.

Передмова

Політика покликана забезпечити як життєдіяльність людини, так і різних сфер суспільного життя, інститутів, організацій, суспільства в цілому. У якості основних суб'єктів політики виступають як держава, так і різні державні та політичні інститути та установи, партії, організації, рухи і навіть окремі особистості. Для правильного розуміння сутності і призначення політики необхідно пояснити проблему світу політичним результатом і проявом функціонування якого вона є. Світ політичного існує як складне поєднання політичних явищ, інститутів, відносин, процесів. Деякі автори навіть переконані в тому, що політика включає в себе всі форми соціальної активності, спрямованої на виробництво і розподіл матеріальних і людських ресурсів. Існує також протилежна думка, яка заперечує за політичним будь-який реальний зміст.

Через це очевидно, що виокремлення світу політичного із усієї сукупності громадських інститутів і відносин, вивчення та осягнення його сутності, структур, цінностей, процесів, взаємовідносин із іншими сферами життя людей є важким, але дуже важливим для суспільства завданням, особливо сьогодні, коли зростає роль і значення цієї проблеми, що й вивчає політологія.

Вивчення політології розпочинається з таких проблем як: що це за дисципліна? які її зміст, призначення і функції? чим вона займається? який предмет її дослідження? яке місце вона займає серед інших гуманітарних наук? Пошуки відповідей на них важливі не самі по собі, а для правильного розуміння політики реалій сучасного світу. Різноманітні знання про політику та світ політичного – одна з вирішальних передумов політичної соціалізації людини, формування її громадської позиції, утвердження політичної волі, все це визначає перспективи та основні напрямки демократичного розвитку суспільства.

Сьогодні важливе значення набуває питання про те, який саме зміст вкладається в поняття «політологія», «політична наука» «політичне» загалом. Через це автори посібника заздалегідь вдячні всім тим, які вважатимуть за доцільне направити їм свої зауваження, пропозиції, побажання щодо подальшого вдосконалення навчального курсу.

Запропонований посібник побудований на основі робочої програми з курсу «Політологія», який читається на усіх спеціальностях в Тернопільському національному економічному університеті. Вона включає в себе два змістових модулі:

Змістовий модуль 1. *Політична система суспільства.*

Тема 1. Політологія як наука. Поняття політики та політичної діяльності.

Тема 2. Історія світової та вітчизняної політичної думки.

Тема 3. Політична система суспільства, місце і роль у ній держави.

Тема 4. Громадянське суспільство. Політичні партії, громадські об'єднання та рухи.

Тема 5. Політична еліта та лідерство.

Змістовий модуль 2. *Основи демократії*

Тема 6. Політичні режими. Особливості сучасної демократії.

Тема 7. Основи етнонаціональної та міжнародної політики.

Тема 8. Політико-ідеологічні системи та політична культура.

Тема 9. Політичний менеджмент та маркетинг, політичні технології.

Кожна тема включає в себе: текст лекції, основні поняття та категорії, питання для семінарського заняття, тематику КПЗ, питання для обговорення, список рекомендованої літератури. Особливістю посібника є наявність в ньому інноваційних методик проведення навчальних занять. Це стане студентам у нагоді для поєднання теоретичних знань з політичною практикою.

Даний посібник призначений насамперед для студентів, але, звичайно, він зацікавить гуманітарну аудиторію, а також всіх тих, для кого небайдужі проблеми політики і світу політичного загалом. Він покликаний допомогти

читачеві розібратися в таких основоположних інститутах, явищах і проблемах сучасного суспільства і суспільного розвитку, як громадянське суспільство, політична влада, держава, політична система, політика, політична свідомість та культура, політичний менеджмент та маркетинг та інше.

Автори сподіваються, що читач знайде в посібнику відповідь на більшість політологічних проблем, і що ще важливо – він допоможе йому звільнитися від ідеологічних шор і по-новому глянути на реалії сучасного світу та правильно їх зрозуміти.

Тетяна Гончарук-Чолач

Тема1. Політологія як наука. Поняття політики та політичної діяльності

ПЛАН

1. Поняття політики. Структура та функції політики, способи її типології.
2. Політологія як наука: основні категорії, об'єкт, предмет, методи дослідження, структура та функції.
3. Політична діяльність: сутність, мотиви, структура, типологія.
4. Політичні відносини та процеси.

Основні поняття і терміни: політика, суб'єкт політики, об'єкт політики, види політики, функції політики, політологія, об'єкт політології, предмет, категорії, методи, функції політології, політична діяльність, суб'єкт і об'єкт політичної діяльності, революція, еволюція, політичне функціонування, політична участь, політичні відносини, політичний процес.

1. Термін «політика» виник ще в античній Греції. Він походить від давньогрецького слова «polis» (місто-держава) в античній Греції та похідних від нього: — «politeia» (конституція), «politike» (мистецтво управління, державний діяч), «polites» (громадянин), що дослівно означає «брати участь у політичному житті». У широкому розумінні політику можна розглядати як одну із сфер суспільного життя — поряд з економічною, духовною, соціальною.

Політика як сфера суспільного життя виникає в процесі формування держави і пов'язана з її функціонуванням, управлінням суспільними справами, використанням публічної влади. Тому, на рівні нашої буденної політичної свідомості, сутність політики зрозуміла — це діяльність пов'язана з державними рішеннями, співробітництвом і боротьбою різних соціальних груп, політичних партій, участю громадян у виборах органів влади, захист державних та національних інтересів тощо.

До кінця XIX ст., політика трактувалась, виключно як сфера державного управління, діяльність держави та її інститутів. Таке визначення

політики базувалося на тому, що держава на цей час виступала головним суб'єктом політики і фактично була єдиним політичним інститутом і носієм публічної влади. Проте, в другій половині XIX ст. ситуація докорінним чином змінилась — істотно розширилося інституційне поле політики. Виникли масові політичні партії і рухи, які стали суттєво впливати на політику та здійснення державної влади. В епоху індустріального та постіндустріального суспільства поряд з державою, виникають ряд інших центрів влади і впливу, які визначають основні напрямки і характер розвитку суспільства— політичні партії та рухи, профспілки, групи тиску, релігійні інститути, різноманітні суспільні фонди, ЗМІ, бізнесові структури, а нерідко і мафіозні угруповування. Таким чином, зміни в розвитку суспільства, інституційному полі політики, розширили уявлення про політичну сферу суспільства і підходи до визначення сутності політики як соціального явища.

Відомий німецький соціолог кінця XIX—поч. XX ст., Макс Вебер обґрунтував, що розуміння *політичного* як керівництва державою чи впливу на державне управління, необхідно обов'язково розширити. Загальний зміст концепції М. Вебера полягав в тому, що політика, на рівні з економікою, є особливим видом людської діяльності. На його думку вона являє собою, з одної сторони, своєрідне підприємство, апарат легітимного (тобто визнаного суспільством) панування, а з іншої, — особливу професійну діяльність, яка пронизує все суспільне життя. Люди та їх об'єднання поділяються, в залежності від свого місця у такому суспільному підприємстві, на три категорії:

- «політиків по випадку» (участь у виборах, мітингах, демонстраціях і т. д.);
- «політиків по сумісництву» (партійні активісти, для яких політика ще не стала основною професією) ;
- «професійних політиків» (державних діячів, чиновників, партійних функціонерів).

Політика як сфера суспільного життя, на думку М. Вебера, формується тоді, коли виникає державно — адміністративний апарат, і, що важливо, з ві-

докремленням управлінської діяльності в особливу професію людей, яка пов'язана з контролем над владою та її розподілом. Концепція М. Вебера стала відправною для подальшого дослідження феномену політики. Такий підхід дозволив включити в сферу політики ці важливі суспільні форми людського буття і діяльності. З урахуванням соціального призначення політика може бути визначена як *діяльність з керівництва та управління суспільством на основі публічної влади*. При всій багатозначності поняття «політика», воно включає в себе перш за все особливу сферу життєдіяльності людей, пов'язану з владними відносинами, державою, політичними партіями, організаціями, рухами, окремими громадянами.

Причини виникнення політики пов'язані з еволюцією розвитку людського суспільства та основних сфер його життєдіяльності.

Як сфера суспільної діяльності політика має свої, властиві лише їй особливості — *універсальність, інклюзивність, атрибутивність*.

Універсальність політики полягає у її здатності впливати практично на будь-які сторони життєдіяльності суспільства.

Інклюзивність (включеність) політики — це її здатність проникати в усі сфери суспільного життя.

Атрибутивність політики проявляється у її здатності поєднуватися з неполітичними суспільними феноменами, відносинами і сферами, утворюючи інші види суспільних відносин і сфери суспільного життя.

Структура політики та її функції. В політології виділяють різні аспекти і складові частини політики, зокрема *мету, форму, зміст і політичний процес (відносини)*.

Метою політики є забезпечення панування одних соціальних груп над іншими, одних інтересів над другими, або їх узгодження; створення механізму реалізації спільної волі і спільного інтересу.

Форма політики — це існуюча організаційна структура, інститути, система правових та організаційних норм, які забезпечують стійкість, урегульованість політичної поведінки людей, динамізм політичних відносин.

Форма політики реально втілюється в державі, партіях і групах інтересів, громадських організаціях і рухах.

Зміст політики виражається в її цілях і цінностях, в проблемах, які вона вирішує, в мотивах і механізмах прийняття політичних рішень. У своїй сукупності форма та зміст політики визначають *політичний процес*.

В *політичному процесі* відображається складний, багатосуб'єктний конфліктний характер політичної діяльності, політика як відносини різних соціальних спільнот, організацій та індивідів.

Окрім мети, форми, змісту та політичного процесу самостійними елементами політики є також: **політична свідомість**, яка включає в себе політичні погляди та теорії, менталітет, ціннісні орієнтації індивідів їх внутрішній світ; **політико-правові норми, програми політичних партій та їх виборчі платформи, інститути влади і боротьби за неї**, відносини людей з інститутами влади; **відносини панування і підпорядкування, політичного управління, політичної боротьби та співробітництва**.

У внутрішній структурі політики виділяють **об'єкти та суб'єкти політики, її функції та засоби реалізації**. **Суб'єкти політики** — це особи і соціальні групи, а також створені ними установи й організації, які, маючи певні інтереси, використовуючи певні засоби, беруть активну, свідому участь у політичному процесі. Суб'єктами політики можуть бути особа, політичні лідери, політична еліта, соціальні спільноти, етнонаціональні спільноти, громадські рухи, громадські організації, політичні партії, регіон, держава .

Об'єктами політики є всі явища політичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів політики. Ними можуть бути елементи політичної, економічної, правової і культурно-духовної підсистем суспільства, а також соціуми й окремі особи. Необхідно відзначити важливий теоретичний аспект — **суб'єкти політики** є одночасно об'єктами політики, і навпаки: **об'єкти** — **суб'єктами**. Пояснюється це тим, що суб'єкт політики діє в умовах суспільства, держави, на нього впливають економічні, соціальні та духовні чинники, суспільні відносини.

Функції політики характеризують її багатоманітний вплив на суспільство та його сфери. Головною з них, що виходить з причин виникнення політики, її соціальної ролі та призначення, полягає у керівництві та управлінні суспільними процесами, забезпеченні єдності і цілісності суспільства. Її підпорядковуються всі інші функції, які можна поділити на загальні та окремі. Розглянемо їх:

- *вираження і задоволення соціальних інтересів.* Політика покликана створювати членам суспільства можливості для вираження і задоволення їхніх суспільно-значущих інтересів та потреб;

- *інтеграція суспільства на основі узгодження соціальних інтересів.* Політика координує соціальні інтереси і потреби, субординує їх, підпорядковує часткові інтереси загальним. У випадку, коли політика виражає інтереси лише частини суспільства, підпорядковує їй інші інтереси, то вона відіграє дестабілізуючу роль, може викликати гострі соціальні конфлікти і призвести до руйнування суспільства як політично організованої спільноти;

- *раціоналізація соціальних суперечностей і конфліктів,* їх цивілізоване узгодження через діалог членів суспільства між собою і з державою;

- *соціалізація особи,* тобто становлення індивіда як члена суспільства, інтеграцію його в складний світ суспільних відносин;

- *забезпечення наступництва та інноваційності суспільного розвитку.*

Завдяки політиці забезпечується послідовність розвитку суспільства, в його управлінні враховується досвід попередніх поколінь та одночасно впроваджуються новації, зумовлені назрілими вимогами та потребами.

Окремі, особливі функції політики формуються при взаємодії політичної сфери суспільства з іншими — економічною, соціальною та духовною, в межах яких можна виділити субсфери: демографічну, етнічну, релігійну та інші. Отже, функції політики засвідчують її всеосяжний характер, неперервний вплив на суспільство й неперехідне значення для врегулювання суспільних відносин.

Головна функція політики полягає в управлінні суспільними процесами, забезпеченні єдності розділеного на різні групи суспільства.

Функції і властивості політики реалізуються за допомогою певних засобів.

Засобами політики є сила (примус, насильство), право, мораль.

Сила як сукупність матеріальних та організаційних засобів примусу і насильства переважала в політиці впродовж всієї політичної історії людства. В сучасних демократичних, цивілізованих країнах переважають *право і мораль*. *Оптимальне поєднання* сили, права і моралі є *ідеальним* для реалізації політичних цілей і забезпечення ефективної політики.

Важливе значення для виявлення сутності політики має її **класифікація**. За напрямками функціонування політику поділяють на внутрішню та зовнішню. **Внутрішня політика** — це діяльність держави, а також інших політичних інститутів у різних сферах суспільного життя — економічній, соціальній, духовній. **Зовнішня політика** — це регулювання відносин з іншими державами і міжнародними організаціями. Її суб'єктом виступає лише держава, інші політичні об'єднання країни не можуть бути самостійним суб'єктом зовнішньої політики й виступати від імені держави в цілому. Внутрішня політика та зовнішня політика перебувають в діалектичному взаємозв'язку — внутрішня політика впливає на зміст, засоби, соціальну направленість зовнішньої і навпаки.

У свою чергу, внутрішня політика, у відповідності за функціонування та впливом на сфери суспільного життя, поділяється на **економічну, соціальну, духовну, військову і т. д.**

За масштабами і рівнями свого функціонування, політика поділяється на **місцеву, регіональну, загальнодержавну, міжнародну**. У залежності від масштабу цілей і тривалості політика поділяється на **стратегічну і тактичну**. *Стратегічна* політика зорієнтована на вироблення та реалізацію загальної програми розвитку суспільства, визначення її головних цілей і розрахована на тривалий період. *Тактична* (поточна) політика підпорядковується стратегічній політиці, це політична діяльність у реальних

умовах та в конкретних ситуаціях, спрямована на реалізацію стратегічних цілей. За носіями та суб'єктами політичного життя політика поділяється на політику держави, партії, руху, особи і т. д. В багатонаціональній державі (а такою є Україна) важливе місце займає **етнонаціональна політика**, об'єктом якої є етноси та відносини між ними. Отже, політика як суспільне явище здійснює вплив на всі сторони суспільного життя, і є головним об'єктом і предметом дослідження політології

2. Політологія як наука вивчає **політику, закономірності функціонування і розвитку політичної сфери життя суспільства та політичного життя в контексті виборювання, утримання, реалізації та функціонування політичної влади в суспільстві**. Політологія є молодого і водночас однією з найдавніших наук. З появою держави виникають політичні погляди та ідеї. Проте наука про політику формувалась в міру виокремлення політики як самостійної сфери суспільного життя. Історично першою формою пізнання політики була релігійно-міфологічна. Майже два тисячоліття до нової ери панували уявлення про божественне походження влади і держави. Згодом античні мислителі Сократ, Платон, Аристотель висунули раціональні політичні погляди. Політичну науку вони розуміли як загальне благо, втіленням якого має бути держава. Поглядам на державу і право, на закони та їх співвідношення з мораллю Сократ надав форми понять. Платон став творцем політичної філософії, в центрі якої поставив державу та форми організації державної влади. У розумінні Аристотеля політика є однією з найважливіших сфер людського життя, яка пов'язана з його управлінням в межах держави.

Від релігійно-етичної форми політичну науку звільнив Н. Макіавеллі (1469–1527). Його заслуга в тому, що він: по-перше, виділив і обґрунтував політичну науку як відносно самостійну галузь суспільного знання; по-друге, відділив політику і право від моралі і релігії; по-третє, дав трактування держави як утворення не тотожного всьому суспільству, а як складову частину суспільства, його певну політичну організацію; по-четверте,

розглядав людину як індивід, який наділений розумом і володіє свободою волі, що робить його борцем за свої інтереси та ідеали.

Крім Н. Макіавеллі, значний внесок у звільнення політики і політичної думки від теології і церковної моралі зробили Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін. Вони аналізували проблеми походження, сутності, призначення і форми держави, розробляли теорію суспільного договору, ідеї народного суверенітету, свободи і рівності, природного права тощо. Розроблені ними підходи та ідеї стали основоположними для політичних теорій і концепцій сучасності.

В цілому, процес формування і виокремлення політології із загальної системи соціальних і гуманітарних наук та її інституціоналізації припав на кінець XIX — початок XX ст.

У 1857 р. у США Ф. Лібер почав читання лекцій з політичної філософії у Колумбійському коледжі.

Однак, попри всі досягнуті успіхи, політологія на початку XX ст. розглядалась як щось вторинне і другорядне порівняно з такими науками як філософія, право, політекономія. Але з розвитком системи парламентаризму, формування політичних партій, запровадження поділу влади, удосконалення виборчих систем політологія все більше виокремлюється як самодостатня наукова дисципліна.

Закономірним результатом став значний вплив американських політологів на розвиток світової політологічної науки, зокрема на створення у 1949 р. у рамках ЮНЕСКО Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН) та виокремлення політології як науки.

Підсумовуючи, можна виокремити приблизно такі етапи розвитку політичної науки:

1. стародавній етап, який пройшов шлях від релігійно-міфологічних форм тлумачення політичної сфери до часткової раціоналізації політичних уявлень;
2. етап Нового часу (XVI-XIX ст.), який сформував політико-ідеологічну

базу політології;

3. сучасний світ (початок ХХ ст.), який конституював політичну науку як таку.

СРСР стояв осторонь загального процесу становлення і розвитку політології як науки і навчальної дисципліни. Адже теоретичні положення політології не вписувалися в основні постулати панівної марксистсько-ленінської ідеології та політичної комуністичної практики.

Інституалізація української політичної науки розпочалася в 1904 р., коли в Львівському університеті було відкрито кафедру соціально-політичних наук, яка функціонувала до 1939 року.

Новий етап у розвитку української політичної думки розпочався із отриманням незалежності. У 90-ті роки ХХ ст. в Україні розпочався справжній політологічний ренесанс. Поступово створенні кафедри політології у вузах, виникли відповідні відділи в академічних інститутах, наукові установи.

Сучасна українська політична наука базується на засадах найкращих напрацювань як світової так і вітчизняної політичної думки. На теперішньому етапі, українська політологія зосереджує основну увагу на дослідженні процесів державотворення, формування політичної, системи України, партійно-політичного структурування, функціонування політичних інститутів і політичних еліт, політичної культури й громадянського суспільства

Основним *об'єктом* дослідження політології є *політична сфера*, яку вивчають і аналізують в процесі її функціонування та розвитку, зв'язку з економічною й духовною сферами життя суспільства. Серед провідних об'єктів дослідження політології потрібно назвати *державу, владу та владні відносини*.

Предметом політології є такі феномени як політична система, держава, державний устрій, влада, владні відносини, політичні партії та громадсько-

політичні організації та рухи, політична діяльність, політична свідомість, політична культура, ідеологія та ін.

Серед головних *проблем*, які досліджуються політологією, можна виділити такі три великих розділи:

- соціально-філософське та ідейно-теоретичне підґрунтя політики, системорганізуючі ознаки й характеристики політичної системи, політичні парадигми, що відповідають конкретно-історичному періоду.
- політичні системи та політичні культури, політичні режими, їх порівняльні характеристики, еволюція і т.д.
- політичні інститути, політичні процеси, політична діяльність і політична поведінка.

З'ясувавши предмет та об'єкт дослідження політичної науки можна визначити її основні *категорії*. *Категорії* — це загальні поняття науки про політику. Вони є важливим інструментарієм пізнання політичного життя про політику. Основними загальними категоріями політології є *політика, влада, демократія, свобода, національна ідея, менталітет нації*.

Функціями будь-якої науки, в тому числі й науки про політику, є вирішення характерних для неї завдань і проблем. Зокрема, можна виділити такі основні функції політології в суспільстві.

Світоглядна функція оцінює вплив ідеології на політичну реальність, здійснює формування політичної свідомості, політичної культури та поведінки особистості.

Теоретико-пізнавальна — встановлює причинно-наслідкові зв'язки; вивчає глибинні сутнісні риси політичного життя, його тенденції і закономірності, розробляє методи та способи пізнання дійсності.

Прикладна (управлінська) — розробляє критерії ефективності діяльності парламенту, партій, рухів, лідерів, забезпечує правдивою інформацією про стан справ і знання засобів ефективного впливу.

Експертно-прогностична — аналізує сутність політичних процесів, їх спрямування та визначає вибір оптимальних засобів досягнення мети, передбачає політичні рішення на перспективу.

Інноваційна — прагне надати прогнозам і висновкам максимально наукову обґрунтованість і максимально контрольовану форму.

Виховна — здійснює формування політико-правової свідомості, політичної культури на духовних традиціях народу, сприяє розвитку політичної активності та культури міжнаціональних відносин, формуванню патріотичних почуттів та поглядів.

Поряд з категоріями, важливими інструментами пізнання політичних явищ і процесів є **методи** політологічних досліджень. Політологія використовує різні методи дослідження. Виділимо найважливіші з них.

Діалектичний — сприяє вивченню внутрішніх суперечностей політики як джерела її саморуху, рушійної сили політичних змін (індукція і дедукція, аналіз і синтез, історичне і логічне); виявленню і дослідженню першооснови політичних відносин.

Системний — розглядає політику як цілісний, саморегульований механізм, який перебуває в безперервній взаємодії з середовищем через вхід (вимоги громадян) і вихід (прийняття рішення).

Соціологічний — передбачає з'ясування соціальної зумовленості політичних явищ, зокрема, впливу на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології та культури.

Функціональний — передбачає з'ясування важливості політичних явищ для суспільства й особи, оцінювання її з позицій системи цінностей (блага, справедливості, свободи, поваги людської гідності).

Інституційний — вивчення інститутів, які допомагають здійснювати політичну діяльність (держави, партій, рухів, об'єднань, урядових програм тощо).

Соціально-психологічний (біхевіористський) — орієнтує на вивчення суб'єктивних механізмів політичної поведінки індивіда, соціальних груп, дослідження їх психологічних характеристик.

Діяльнісний — розглядає політику як циклічний процес, що має послідовні етапи: визначення мети діяльності, прийняття рішень, організація мас і мобілізація ресурсів на їхнє здійснення.

Порівняльний — зіставлення однотипних політичних явищ (державного ладу, політичних партій), різних способів реалізації одних і тих самих політичних функцій і т. ін. з метою виявлення спільних і відмінних рис політичного життя різних народів, країн і епох.

Емпіричний — це методи спостереження, опитування, лабораторних експериментів, ділових ігор, аналізу документів і т. ін. Вони найповніше і найточніше виявляють суспільну думку з актуальних проблем політичного життя.

Антропологічний — вивчення зумовленості політики не соціальними чинниками, а природою людського роду.

Політичне життя — об'єкт вивчення багатьох суспільних наук, оскільки у суспільстві кожна подія і кожен факт мають політичне забарвлення. Провідною серед них є політологія. Її розвиток тісно пов'язаний з розвитком філософських знань. Знання про політику, які сформувала антична філософська думка, стали основою політичної філософії наступних епох.

Політична філософія разом з іншими філософськими дисциплінами досліджує сутнісні засади політики в різноманітних виявах, її причини і наслідки, прагне їх виявити, усвідомити, пояснити. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту й соціальної зумовленості політичних явищ, досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації у діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему.

У пізнанні політичного життя істотна роль належить **політичній історії** (вивчення і фіксація політичного життя, особливостей його функціонування

та розвитку в окремих країнах, з'ясування причинних зв'язків політичних явищ та ін.). Для розуміння сутності й функціонального призначення політичних явищ, інститутів важливо знати історію світових політичних вчень, яка досліджує виникнення і розвиток теоретичних знань про політику, владу, державу, право, демократію, генезис політичних категорій, їхній вплив на політичне життя.

Особливого значення у вивченні політичного життя суспільства набуває **політична економія**, оскільки без політичної економії не можна зрозуміти природи соціальних суб'єктів, громадянського суспільства. До того ж розвиток різних форм власності, який веде до подальшої диференціації соціальних і політичних інтересів у суспільстві, істотно впливає на характер політичної діяльності, формування наукових уявлень про неї. В свою чергу, політологія дає наукове обґрунтування принципів розробки і здійснення економічної політики, державного регулювання економічних процесів.

Найбільш тісно політологія пов'язана із **соціологією** і особливо з **політичною соціологією**. Вона показує як соціальна структура суспільства, різні соціальні утворення, громадська думка впливають на політику і які шляхи впливу політики на соціальні відносини, соціальне життя. Політологія у своїх дослідженнях опирається на отримані соціологією емпіричні дані про соціальну структуру суспільства і її динаміку, активно використовує методи і методики соціологічних досліджень (опитування, анкетування і т.д.).

Політологія взаємодіє і з **правовими науками**, оскільки політичні і правові відносини нерозривно взаємозв'язані між собою. Правові норми і відносини отримують обов'язковий характер лиш в системі політичної влади, яка, в свою чергу, не може нормально функціонувати без правового оформлення.

Очевидним є зв'язок політології з **психологією**. Знання психології допомагає розкрити суб'єктивні механізми політичної поведінки індивідів і груп, вплив переконань, ціннісних орієнтацій і установок людей на їх поведінку, психологічні особливості різних типів політичних лідерів. На стиці

політології і психології отримала розвиток самостійна наукова дисципліна — політична психологія.

Певний взаємозв'язок існує між політологією і *географією*. Географічне середовище, природно-кліматичні фактори мають суттєвий вплив на внутрішню і зовнішню політику. Звідси потреба в розвитку таких наукових напрямків як *політична географія, геополітика*, що вивчають відносини між політикою і географією.

Сучасна політична наука проявляє інтерес до таких наук як *антропология, біологія, демографія, етнографія*, досягнення яких є корисними при аналізі багатьох політичних проблем: політичної поведінки, політичного лідерства, конфліктології, теорії управління та ін.

Таким чином, в практичній площині політологія виступає теоретичною основою політичного будівництва, політичних реформ і змін. Вона обґрунтовує необхідність створення одних і ліквідації інших політичних інститутів, розробляє оптимальні моделі управління державою, технологію відносно безболісного розв'язання соціально-політичних конфліктів і т.д. У процесі дальшого розвитку людства вплив політології на політичні процеси зростатиме, збагачуватиметься її зміст.

3. Як ми вже вище зазначали, однією з форм людської діяльності є політична діяльність. В найбільш загальному значенні *політична діяльність – це сукупність дій як окремих індивідів, так і великих соціальних груп (класів, націй, соціальних верств, партій, громадських організацій) по реалізації своїх політичних інтересів, насамперед, щодо завоювання, реалізації і утримання влади.*

Мотиваційною основою політичної діяльності виступають політичні інтереси - особистостей, різних соціальних груп та верств суспільства. *Політичний інтерес* є першопричиною, одним з найголовніших важелів політичної діяльності.

Усвідомлення суб'єктами політики політичних інтересів формує *політичні потреби*. Найбільш успішно вони реалізуються тоді, коли суспільні класи і

соціальні групи, усвідомивши корінні стратегічні потреби, створюють політичні інститути і механізми їх реалізації. А це означає набуття навичок політичної участі, формування політичних уявлень, орієнтацій та установок, формування політичної культури.

Політична діяльність як спосіб втілення і реалізації політичних інтересів та потреб здійснюється волевиявленням суб'єкта політики. **Політична воля** означає здатність суб'єкта політики до напруження і спрямування своїх політичних можливостей на досягнення політичних цілей. Таким чином, політичні інтереси, потреби і політична воля, що втілені у політичній діяльності, спрямовані на досягнення політичних цілей.

Суб'єктом політичної діяльності є особистість, організація чи суспільна група, яка постійно і відносно самостійно бере участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливає на політичну поведінку інших суб'єктів, викликає своїми діями ті чи інші зміни у політичній системі.

Об'єктом політичної діяльності може бути все суспільство або будь-який структурний його елемент, включно з елементами самої політичної системи.

У політичній діяльності вирізняють такі типи політичної поведінки людини: *конформізм, політичну індиферентність, політичний активізм.*

Конформізм пов'язаний з орієнтацією на чужу думку, погляд, підтримку будь-якої чиєїсь позиції, пристосуванням до існуючих умов, позицією “як усі, так і я”. Людей з такою позицією активно використовують політики-маніпулятори, авантюристи, ті, хто в своїй діяльності вдається до дешевого популізму.

Індиферентність – байдуже ставлення до політики, відчуженість від неї. Люди цього типу вважають, що їхня участь у політиці безперспективна, не потрібна, бо вона мало що або нічого не дасть.

Політичний активізм притаманний тим, кого реальний стан не лише в політиці, а й у суспільстві не влаштовує. Саме з таких громадян формуються справжні політичні лідери: традиційні (“як робили до нас, так робимо і ми”);

легальні або бюрократичні (лідерство посади, а не реальних дій”); харизматичні (лідерство, як кажуть від Бога, як історична необхідність).

Історико-політичний процес характеризується широким спектром *форм* політичної діяльності. Серед форм політичної діяльності можна виділити такі:

- *за напрямками здійснення* – державна, партійна, громадсько-політична, комунікаційно-інформаційна;
- *за суб'єктами політики* – класова, соціально-групова, національна, міжнародна, індивідуальна;
- *за специфікою завдань* – теоретична, практична;
- *за політичним простором* – зовнішньополітична, внутрішньополітична;
- *за специфікою сфер* – військова, діяльність органів безпеки та ін.

Структура політичної діяльності включає в себе політичне керівництво державою та суспільством, політичне функціонування, політичну участь (участь громадян у політичному житті суспільства).

Політичне керівництво включає : визначення пріоритетних цілей та завдань держави та суспільства; формування політичної стратегії тактики для їх вирішення; прогнозування політичного розвитку.

Політичне функціонування – це діяльність політичних інститутів (державних структур, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань), пов'язана з політичним управлінням суспільством.

Політична участь – це включення індивідів та соціальних спільностей у процес політичної життєдіяльності за допомогою вироблених у політичній практиці форм політичного впливу на політичні структури з метою втілення своїх політичних потреб, інтересів, постановки вимог, вираження настроїв і пропозицій.

Існують різні **види** політичної участі в політиці: *індивідуальна і колективна; активна і пасивна; інтенсивна і зведена до мінімуму; традиційна і новаторська; законна і нелегальна; організована й неорганізована, систематична і періодична та ін.*

Формами політичної участі є мітинги, демонстрації, страйки, пікетування, участь у різного роду політичних акціях та ін. *Політична демонстрація* – це масовий похід прихильників певної соціально-політичної ідеї для доведення до властей вимоги, політичного протесту, солідарності та ін. Демонстрацію слід відрізняти від маніфестації. *Маніфестація* – це зосередження учасників в одному місці для проголошення прихильності певній ідеї, висловлення солідарності, співчуття або протесту у формі скандування, гасел, закликів, проголошення промов, піднесення лозунгів і транспарантів. *Мітинг* – це публічні збори громадян з актуальної суспільно-політичної проблеми, які збираються для формування психологічної готовності їхніх учасників до безпосередньої політичної дії.

Типологія політичної діяльності. Політична діяльність характерна різноманітністю свого вияву у суспільстві. Вона може бути: *стихийною і організованою; політично усвідомленою і спонтанною; цілеспрямованою і хаотичною; простою і складною; тривалою і одномоментною; традиційною та інноваційною; законною і незаконною; активною і пасивною.*

Залежно від характеру і методів політичних дій, що їх застосовують для запровадження змін, в інноваційній діяльності виділяють *революційну і реформаторську* діяльність.

Реформи є найпоширенішим різновидом політичних інновацій. Вони є складним процесом поступового перетворення існуючої суспільної системи та її окремих елементів – без руйнування основ цієї системи. Реформи переважно започатковують владні структури. Якщо вони зачіпають існуючі суспільні відносини достатньо глибоко, то їх інколи називають “революціями згори”.

Революція також є інноваційною діяльністю. Але вона передбачає глибшу, порівняно з реформами, трансформацію суспільно-політичної системи, зміни в системі владних відносин – захоплення влади новими політичними силами, найчастіше насильницькими методами, та залучення до цієї діяльності

широких верств населення. Революція – це загальнонаціональний, загальносистемний процес, і цим вона відрізняється від *політичних переворотів*, які є доволі короткочасною дією вузького кола осіб, що спрямована на захоплення політичної влади.

4. У процесі спільної політичної діяльності індивіди і соціальні спільності вступають у певні відносини. Розвинене суспільство має безліч форм *політичних відносин*. Зупинимось на основних формах політичних відносин та їх змісті.

Політична позиція – порівняно стійка сукупність взаємодій та взаємозв'язків політичних суб'єктів, що формує спосіб їхньої спільної діяльності. Вона відображає політичний інтерес суб'єкта політики при його взаємовідносинах з іншими суб'єктами політики і знаходить свій вияв у різних політичних цілях і настановах, ціннісних орієнтаціях, ідеалах, фіксується у політичних програмах, основних правових документах.

Політичне співробітництво – форма політичних відносин, що відображає спільні дії суб'єктів політики, які не суперечать цілям кожного з них. Воно може здійснюватись як політичний компроміс.

Політичний компроміс є формою політичних відносин, за якої розв'язання конфлікту і досягнення на цій основі угоди відбувається шляхом взаємних поступок сторін. Політичне співробітництво набуває не лише вигляду компромісу, а й конкуренції в політиці.

Конкуренція у політиці – форма політичних відносин виражена у змаганні в процесі здійснення політичної діяльності між соціальними групами, окремими особами – політичними лідерами або індивідами, політичними партіями та іншими організаціями для досягнення поставленої мети. Політичний компроміс і політична конкуренція пов'язані узгодженням, з'ясуванням, утвердженням, близькістю політичних завдань і цілей. Цьому підпорядкована така форма політичних відносин як *політична консолідація*.

Політична консолідація – форма політичних відносин, що виражає об'єднання суб'єктів політики з метою досягнення загальних цілей на основі спільних принципів взаємовідносин.

Протилежна форма політичних відносин – **політичний конфлікт**, яка характеризується зіставленням політичних інтересів і зіткненням політичних сил, що протиборствують і дії яких спрямовані на досягнення несумісних цілей, насамперед у сфері влади і власності.

Однією з форм політичних відносин суб'єктів політики є **політична боротьба**. Політичні відносини у формі політичної боротьби мають напругу і гостроту різної сили: парламентська боротьба суперників, партійні взаємовідносини, а також відносини між партіями і громадськими організаціями, ідейна боротьба.

До гострих форм виразу політичної боротьби належать *насильницькі* методи вирішення політичної ситуації - *тероризм збройна боротьба, громадянська війна та ін.*

Типи політичних відносин можуть змінюватися революційним шляхом, а ті що утвердилися вдосконалюються шляхом реформ.

Історичний досвід показав, що політичні відносини є різноманітними за своїм характером. Їх типологію можна здійснювати за такими принципами:

- 1) за характером соціальних суб'єктів – міжнародні; міжнаціональні; між соціальними групами; між особами (індивідами, лідерами);
- 2) за організацією соціальних суб'єктів політики – міждержавні; міжпартійні; між громадськими об'єднаннями; державно-партійні; між державою і громадськими об'єднаннями; між партіями і громадськими об'єднаннями;
- 3) за характером відносин між суб'єктом і об'єктом політики – відносини панування, підкорення; партнерські;
- 4) за характером упорядкованості – координаційні; субординаційні;
- 5) за характером різних сфер політичної влади – законодавчі, управлінські, судові;

б) за характером тривалості – сталі, тривало існуючі політичні відносини, що виражають докорінні особливості даної політичної влади; рухомі, динамічні, що відображають зміну співвідношення соціально-політичних сил у процесі повсякденної політичної життєдіяльності суспільства);

7) між світовими політичними структурами:

- міжурядові, сформовані національними урядами;
- неурядові організації, що складаються з національних організацій та асоціацій;
- транснаціональні організації, які створюються індивідами;

8) за територіальною спрямованістю – у масштабах політичної системи однієї країни; у глобальному масштабі між політичними системами різних країн;

9) за механізмом формування і прояву – стихійні; свідомі.

Отже, сутність політичних відносин становить питання про політичну владу, використання її в інтересах кожної з соціальних груп, держави, суспільства в цілому.

Послідовна зміна стану політичних відносин набуває вигляду **політичного процесу**. Політичний процес виступає характеристикою політичної діяльності і життя в цілому, реалізує виконання суб'єктами політики своїх специфічних ролей і функцій. Політичний процес відображає політичну реальність, яка виникає внаслідок боротьби інтересів політичних сил, соціальних груп, індивідів. У змістовому плані політичний процес охоплює дії громадян й еліт, які здійснюються стосовно влади. Учасниками (*акторами*) політичного процесу можуть бути політичні системи, держава, елементи громадянського суспільства, політичні партії, масові рухи, організовані й неорганізовані групи людей, індивіди.

Політичні процеси поділяють за просторовими вимірами на **глобальні, регіональні, національні, регіональні, локальні**. У середині суспільства політичні процеси здійснюються:

- на загальнодержавному рівні;
- на адміністративно-територіальному рівні (область, місто, район);

- усередині соціальних спільностей, соціально-демографічних груп;
- усередині націй, етносів;
- політичних партій і рухів.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що сутність політичної діяльності полягає насамперед у діях, спрямованих насамперед на *завоювання, утримання та використання політичної влади, функціонування і розвиток політико-владних відносин.*

План семінарського заняття

1. Поняття політики. Структура та функції політики, способи її типології.
2. Політологія як наука: основні категорії, об'єкт, предмет, методи дослідження, структура та функції. Система політичних наук.
3. Політична діяльність: сутність, мотиви, структура, типологія.
4. Політичні відносини та процеси.

Тематика КПЗ

1. Наукові та ненаукові (побутові) уявлення про політику.
2. Макс Вебер як засновник сучасної політичної науки.
3. Розвиток політичної науки в Україні.
4. Політичні відносини в Україні: характерні риси та ознаки.
5. Українське студентство як суб'єкт політичної діяльності.

Питання для обговорення

1. Обґрунтуйте, в чому основна причина виникнення політики. Проаналізуйте різні визначення політики.
2. Визначте функції політики в суспільстві. Обґрунтуйте які з них є слаборозвинутими в сучасному українському суспільстві?
3. Обґрунтуйте, чому проблема державної влади є основною проблемою політики?
4. Розкрийте взаємозв'язок політики і економіки.

5. Виділіть головні ідеї, які підготували теоретичний ґрунт для появи політології як самостійної науки.
6. Визначте, які функції політології є актуальними для сучасного українського суспільства.
7. Проілюструйте прикладами зв'язок політології з життям.
8. З'ясуйте, чим політична діяльність відрізняється від інших видів суспільної діяльності.
9. Назвіть структурні компоненти політичної діяльності.
10. Розкрийте зміст політичної діяльності у парламенті, партійних, громадських організаціях. Обґрунтуйте, від чого залежить результативність політичної діяльності?
11. Проаналізуйте зміст основних видів політичної взаємодії.
12. Проаналізуйте політичні відносини в Україні.

Список рекомендованої літератури

1. Вебер Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. К: Основи, 1998. 534 с.
2. Політологія: Навчальний посібник. / С. Д. Гелей, Рутар С. М. Вид. 7., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 415 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко. За ред. Ю.С.Шемшучека, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. Вид. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 618 с.
4. Політологія. Кн.1: Політика і суспільство. Книга 2: Держава і політика / А. Колодій та інші. Вид. 2-е, перероб. та доп. К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2003. 584 с.
5. Політологія: історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. К.: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
6. Політологія: Підручник. / за ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. Вид. 3-є, перероб., і доп. К.: Видавничий центр «Академія» 2010. 528 с.
7. Рудакевич О.М. Політологія. Лекції, семінари, самостійна робота. / О.М.Рудакевич. Тернопіль: Астон, 2015. 304 с.

8. Скиба В. Й. Горбатенко В. П., Туренко В. В Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки. Київ: Основи, 1998. 718 с.
9. Томахів В.Я. Політологія: Навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 224 с.

Тема 2 Історія світової та вітчизняної політичної думки

ПЛАН

1. Зародження політичних вчень у Стародавньому світі.
2. Політичні вчення Західної Європи епохи Середньовіччя та Відродження.
3. Політичні вчення в країнах Західної Європи в XVII – XVIII століттях.
4. Політична ідеологія в Західній Європі наприкінці XVIII – першої половини XIX століття.
5. Формування вітчизняної політичної думки в княжу добу.
6. Особливості української політичної думки в період Середньовіччя.
7. Проблеми державної думки в козацько-гетьманську добу.
8. Українські політичні ідеї першої половини XIX століття.
9. Соціалістичні, ліберальні та націократичні концепції української політичної думки першої половини XX століття.
10. Ідея державності в суспільно-політичній думці України 40-80-х рр. XX століття.

Основні поняття та категорії: політична ідеологія; політична думка; влада; держава; природне право; гетьманська влада; конституція; український націоналізм; українська політична думка; СРСР; УРСР; український визвольний рух.

1. Політична ідеологія стародавньої Індії розкривається в релігійних книгах «**Ведах**» (кін. II тис. до н.е.) та в політичних трактатах. Особливий інтерес становить **збірник законів «Ману»**. В ньому пропагується суспільна нерівність, поділ суспільства на спадкоємні касты. Головним заняттям **брахманів** є вивчення релігійних книг та навчання релігії інших; заняття

кшатріїв – охорона народу; **вайшиї** – повинні пасти худобу, торгувати, позичати гроші і обробляти землю; **шудри** – служать іншим кастам. Закон пропагує необмежену владу царя, він голова усього адміністративного апарату, від нього йдуть усі призначення. Ману остерігає проти переходу державної влади в руки представників нищих каст. Політична ідеологія стародавнього Китаю виражена в етичних і політичних поглядах **Конфуція** та **Лао-Цзи**. Політичний лад Китаю являв собою військово-бюрократичну монархію. **Конфуцій (551-479 рр. до н.е.)** – намагається довести необхідність суспільної нерівності, виділяє «нищих» і «вищих» і протиставляє перших другим. **Вищі** – освічені правителі, що досягли знань за допомогою вчених. **Вища** – це людина досконала, великодушна, шаноблива на службі князя, милостива і справедлива. **Вищі** в інтересах власного добробуту повинні прагнути до морального вдосконалення і бути доброчесними. Щоб добре управляти державою, варто встановити хороший порядок в своїх сім'ях. А для цього необхідна моральна досконалість, правильне уявлення про добро і зло. **Конфуцій** закликає до такого використання влади, котра відверне невдоволення народу і сприятиме зміцненню монарха. **Конфуцій** переконує царя бути доброзичливим до народу в цьому полягає міцність його влади. **Лао-Цзи (VI – V ст. до н.е.)** – вказує, що народ голодує від занадто великих податків і поборів. Проте, він не хоче насильницьких перемін, тому закликає багатих та простолюдинів до повної пасивності, невтручання в хід подій, переконує покластись на дію природного закону. Відсутність бажання приносить спокій і тоді порядок в країні сам собою встановиться. Народ благоденствує коли уряд спокійний. Політична думка стародавньої Греції зароджувалась на основі її міфології. Так, в поемах **Гомера «Іліада»** і **«Одіссея»** головний бог Зевс виступає як верховний заступник загальної справедливості, який суворо карає тих, хто творить насилля і неправий суд. Один із визначних постатей – грецький філософ **Сократ (469-399 рр. до н.е.)** критикував афінську демократію, його ідеалом була аристократія, її він зображав, як державу знатних людей, підготовлених до справи державного

управління. Намагаючись виправдати панування меншості, вчив, володарювання є мистецтвом, до якого повинні бути допущені лише кращі люди, призначені до цієї справи як своїм народженням так і особливостями виховання і навчання. Учень і критик Сократа – **Платон (407-399 рр. до н.е.)**, свої суспільно-політичні погляди виклав у творах «**Держава**», «**Закони**», на його думку в ідеальній державі слід реалізувати такі положення: передати всю повноту влади в державі мудрим людям-філософам; поділити вільне населення на прошарки, відповідно до основних завдань суспільства і поділу праці; спільність майна і жінок для громадян перших двох прошарків; державне виховання громадян. Необхідною передумовою ідеальної держави вважав рабство. Панування філософів у державі намагався обґрунтувати необхідністю забезпечити керівне становище науки в державі, виступаючи в ролі захисника аристократичного ладу, заявляв, що управління державою повинно перебувати в руках людей знаючих, що засвоїли ідеї, володіють висотами наукового пізнання. Вільне населення в ідеальній державі повинно бути поділено на три стани: філософів, правлячих державою, воїнів, що охороняють державу та ремісників і землеробів, які дають громадянам потрібні їм матеріальні блага. Кожен стан суспільства робить свою справу. Всі держави **Платон** розташовує в порядку зростаючого відхилення від ідеалу. Ідеал – це **аристократія**, держава, в якій панують кращі – мудреці. За аристократією йде **тимократія** – панування сильних і хоробрих. Далі йде **олігархія**, де здійснюється влада небагатьох багатих. Потім йде правління демосу – народу – **демократія**. На кінець гіршою з невірних форм – **тиранія**. Учень Платона – **Аристотель (384-332 рр. до н.е.)** – у вченні про сутність держави він оголошує, що людина є істота політична і що держава має свою основу в природному прагненні людей до співжиття. Це прагнення приводить до утворення сім'ї, із сімей утворюються поселення, із поселень – держава. Держава – союз вільних людей. Право **Аристотель** пов'язує з державою. Великого значення він надає формі держави. Форма держави – це організація державної влади, насамперед – організація вищої влади.

Принципом аристократії служить добродетель, олігархії – багатство, демократії – свобода. Зміна форми знаменує собою і зміну держави. Завдання політики полягає в тому, щоб надати стійкості державному устрою і відвернути державний переворот.

Аристотель дає таку класифікацію форм держави: три правильні: монархія, аристократія, політія і три неправильні: тиранія, олігархія, демократія. Сам **Аристотель** виступає прихильником політії (**влади більшості**) – це поєднання демократії і олігархії, де серед вільного населення не має різкої протилежності між багатими і бідними. Вчення про державу і право стародавнього Риму базується на поглядах **Цицерона** і **Лукреція**. **Цицерон (106-43 рр. до н.е.)** вимагає від громадян активної участі в житті держави. Не має держави там, де влада тримається на насиллі і свавіллі. Причиною походження держави на його думку є не стільки безпомічність і слабкість людей, скільки властиве їм природі спілкування. Держава, утворена головним чином для того, щоб забезпечити охорону приватної власності. **Цицерон** визначає державу як справу народну, але народом він вважає з'єднання людей, котре засноване на спільності права і на спільній користі. Цицерон висловлює явну симпатію до монархії. Згідно **Лукреція** держава і право утворилися в результаті договору людей, котрі втомилися у боротьбі, що відбувалася між ними.

2. Пануючою ідеологією в середньовічній Західній Європі була релігія – віровчення католицької церкви. На догмах цього віровчення базуються і політичні вчення цього періоду. Святий отець церкви **Августин (354-430 рр.)** – у творі «**Про державу Божу**», намагався довести, що вся історія людства становить собою розвиток двох протилежних держав – земної-гріховної і держави Божої. Метою Божої держави є вічне життя і поєднання з Богом. Рабство встановлене Богом як покарання за гріхи. В земній державі править диявол, ця держава після страшного суду засуджена на вічну загибель із своїм князем-дияволом. Тільки царство Боже, тобто церква володіє істиною правдою. Католицький монах **Фома Аквінський (1224-1284)** – виступає

захисником нерівності і феодальної ієрархії, закликає громадян до підкорення. Влада – єдиний об'єднуючий принцип, без нього вона приречена на розпад. Фома розрізняє п'ять форм державного правління: монархію, аристократію, олігархію, демократію і змішану форму – поєднання аристократії і демократії. Фома захищає монархію як кращу форму, тому, що держава, де влада належить одному, досягає успіхів, а там де вона належить багатьом, завжди виникають смути і безпорядки. **Марсилій Падуанський (1275-1343)** – італійський політичний мислитель, захисник станово-представницької монархії, вважав, що державна влада наділена повноваженням законодавства, повинна належати тільки народу, під яким розумів верхівку феодального суспільства, представлену у виборчих органах станової монархії. Він відрізняє від законодавчої і виконавчу владу, організація якої повинна визначатись волею народу, тобто становими представниками. Кращою формою правління він вважав **монархію**. В державі має бути шість суспільних груп, що поділяються на дві категорії: одна – землевласники, ремісники і торговці – зайнята особистими інтересами, друга – духовенство, адміністрація і військові – виконує суспільні обов'язки. Все буде добре, якщо кожний стан виконуватиме своє призначення і не буде втручатися у справи інших станів. **Епоха Відродження** – це період кризи римо-католицької церкви, формування антисхоластичного типу мислення, гуманістичної культури, мистецтва, світогляду, розклад феодалізму, первісне нагромадження капіталу, розвиток промислового виробництва, мореплавання, наукових досліджень. Італійський вчений, політик **Ніколо Макіавеллі (1469-1527)**, головна праця «**Монарх**» – прихильник централізованої національної держави, виступає за чисто світську державу, вільну від католицької церкви. Вбачав у монархові силу для подолання роздрібненості і утримання народних мас в покорі. Саме влада сильного монарха є надійним засобом досягнення політичної єдності. Монарху слід бути безжалісним і віроломним в діях, він має бути відважнішим лева і хитрим від лисиці. Заклик до ігнорування правил – моралі «**мета**

виправдовує засоби» – становить основу макевіалізму, це політика нерозбірлива у засобах, безчесна, безпринципна, що прагнула до досягнення поставлених цілей будь-якою ціною. Таким чином, на думку **Макіавеллі** влада має триматися на хитрощах і голому мечі, жорстокості, лицемірстві, віроломності через те, що всі люди злі і діють злим наміром, як тільки мають для цього нагоду. Захист монарха від цих небезпек – одночасно бути і левом і лисом. Де чесність більше не допомагає – там потрібні раптовий обман і віроломство. Політика – це гра без правил, вона не знає жодних статусів, вона є лише засобом для здобуття і збереження панування.

3. У XVII – XVIII ст. відбувається дальший розвиток капіталістичних відносин в країнах Західної Європи міцніє торговельно-капіталістична буржуазія, вимагаючи дотримуватися принципів природного права та демократичних свобод. **Гуго Гроцій (1583-1645)** – юрист, письменник, вважав, що джерелом права виступає природа, другим джерелом права є Бог, третій вид права – людський. Держава – досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права і загальної користі. Засновник королівського абсолютизму в Англії – **Томас Гоббс (1588-1579)** – державу уявляв як великий механізм, утворений в результаті руху і зіткнення людських прагнень і страстей. Первісним елементом держави є окремо ізольована людина. Суспільний договір приводить до утворення суспільства і держави одночасно. Люди повинні відмовитися від своїх природних прав і в усьому повністю підкорятися державній владі, інакше вони знову будуть змушені повернутися в природний стан в якому перебували раніше. Державна влада єдина, абсолютна і ніким не обмежена, стоїть над законами громадськими. **Джон Локк (1632-1704)** – ідеолог буржуазії, свобода людини в суспільстві – це залежність від законодавчої влади, встановлений спільною угодою всіх. Мета суспільства – знищити природний стан, головна його мета – збереження власності. Головною метою державної влади є мир, безпека і суспільне благо, інших цілей у влади не повинно бути. Вища влада – законодавча, виконавча і федеративна влада їх підпорядковані. Філософ-

ідеаліст **Вільгельм Лейбніц (1616-1715)** – пристосовує державу до умов політичної роздробленості Німеччини і князівського абсолютизму, заперечує ідею єдності і неподільності суверенітету, доводить, що сутності верховної влади не суперечить поділу її між кількома особами. Лідер європейського просвітництва – **Вольтер (1694-1738)** – всі біди в суспільстві відбуваються через відсутність освіти. Під свободою розумів скасування кріпосних відносин, відсутність будь-якого свавілля. Приватну власність вважав необхідною умовою благо влаштованого суспільства. Вважав, що тільки власники повинні наділятися політичними правами. Прибічник просвітницького абсолютизму. Первісною формою держави вважав республіку. Політична влада і керівництво суспільством повинні залишатись в руках небагато чисельної меншості. **Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755)** – держава утворена свідомою діяльністю людей, її перший ступінь – природний стан, це мирне життя людей у сім'ї. Вважав, що правильними формами держави є демократія, аристократія, монархія. Щоб уникнути зовнішньої небезпеки республіки повинні об'єднатися, з цією метою пропонував план утворення федеративної держави. Виступав за поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову, ці три гілки влади мають належати різним органам держави. Ідеал вбачав у конституційній монархії. **Жан Жак Руссо (1712-1778)** – головне джерело зла – багатство, нерівність і розкіш. Держава утворилася тому, що виникла приватна власність для її охорони, тому держава – змова багатих. Суспільство і закони знищили природну свободу. Розробив **вчення про народний суверенітет** – право народу на збройний захист своїх прав. Вважав, що суверенітет повинен завжди залишатись в руках народу.

4. Імануїл Кант (1724-1804), родоначальник класичної німецької філософії, стверджував, що організація держави – результат угоди, коли всі відмовляються від природної свободи, щоб користуватися свободою в якості членів держави. Цю угоду він називає первісним договором. **Мета держави** – не щастя громадян, а торжество ідей права. В основу класифікації форм

правління кладе дві ознаки: число законодавчих осіб і наявність або відсутність в державі поділу властей. За першою ознакою розрізняв абсолютну монархію, аристократію, демократію. За другою – ділить форми правління на республіканські (де проводиться поділ властей) і деспотичні (без поділу властей), при цьому абсолютну монархію вважає кращою формою, а демократію – гіршою. Держава дає закону силу власності. Пропонував організувати Федерацію держав, державний устрій яких повинен бути республіканським, де існує поділ влади. **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831)** – відкидає договірну теорію утворення держави, бо це принижує її велич. Люди від природи не рівні. Під правом розумів право як свободи, ступені і форми свободи – особливе право, право як закон – позитивне право. Виступав за поділ влади, але проти рівноправності гілок влади, за суверенітет спадкового конституційного монарха. До урядової влади відносив і судову владу. Чиновництво – головна опора держави. Законодавча влада – це влада встановлювати і визначати загальне. Його політичний ідеал – конституційна монархія. Розрізняв чотири всесвітньо-історичних царства: східне, давньогрецьке, римське й німецьке, їм відповідали такі форми державного устрою: східна теократія, демократія або аристократія, конституційна монархія. У першій половині XIX ст. через посилення економічної сили буржуазії і набуття нею політичної влади починається перегляд ідеології: природно-правової теорії, принципів суверенітету і вчення про поділ влади. **Бенджамін Анрі Констан (1767-1830)** – прихильник принципів лібералізму, для свободи індивіда необхідно, щоб влада, кому б вона не належала, була обмежена індивідуальними правами громадян, будь-яка влада, яка порушує ці права є незаконною. Свобода не в тому, щоб влада знаходилась в руках народу, а в незалежності індивіда від державної влади. Свобода це в першу чергу свобода особиста. Замість трьох гілок влади виділяв п'ять: королівська, виконавча, представницька (влада верхньої палати), влада що представляє громадську думку (влада нижньої палати), судова влада. Крім них виділяв і муніципальну владу.

5. Міфологічний світогляд був основою духовної культури наших предків протягом кількох тисячоліть – від епохи виникнення родового ладу, до становлення станового суспільства Київської Русі IX – XIII ст. яка започаткувала державницько-політичні традиції українського народу. До історико-політичних творів давньоруського періоду слід віднести: **«Повісті минулих літ»** літописця Нестора, **«Слово о полку Ігоревім»** невідомого автора, **«Слово про закон і благодать»** Іларіона, **«Повчання Володимира Мономаха»**, **«Слово Данила Заточника»**, у них висвітлено тогочасні важливі політико-правові проблеми Київської Русі. **«Слово про закон і благодать»** це практично перший політичний трактат давньоруської держави, закон за допомогою заборон регулює поведінку людини в суспільстві, істина виявляється у високому моральному стані людини. Істина тотожна благодаті оскільки має універсальний характер і світить усім як сонце. Закон і істина не тільки не суперечать, а взаємодоповнюють одне одного. **Іларіон** виступав за князівську єдинокоржавну владу, що опирається на закон. Князь має бути щедрим до своїх підданих, постійно піклуватися про бідних та немічних. Вища мета держави – забезпечення інтересів усіх підданих. Правосуддя має здійснюватися в державі лише за законом. **«Повчання» Мономаха** дітям це життєпис князя, який поєднується із викладенням розуміння сенсу важливих політичних подій в державі. У цьому творі узагальнені основні політичні проблеми держави: поєднання політики із суспільною мораллю, відповідальність правителя, справедливість і законність, компетентність, опора на знання в політичній діяльності, ідея примирення міжособної боротьби, необхідності об'єднання земель. **«Повчання»** – це праобраз ідеального князя, поєднання політики і моралі. Володар насамперед має бути справедливим і всебічно освіченою людиною. Мірою справедливості є знання. Князь має бути взірцем досконалості і з великою мірою відповідальності виконувати покладені на нього функції. **«Слово Даниїла Заточника»** – автор проголошує пріоритет розуму над фізичною силою, знання над хоробрістю, мудрість над військовою вдачею.

Данило звеличує духовний потенціал розумної, всебічно освіченої людини, здатної самотійно мислити і критично оцінювати суспільне життя. Мудрість і розважливість є основними чинниками розвитку суспільства, тому князь має оточувати себе розумними і мудрими радниками. «**Слово о полку Ігоревім**» – твір XII ст. спрямований проти князівських міжусобиць, заклик до руських князів зберегти єдність перед загрозою навали монголів. Великий вклад у розвиток держави зробив галицько-волинський **князь Данило Галицький (1200-1264)**. Ідеологія **князя Данила** трималася на таких чинниках: політична єдність підконтрольних земель, опора на міцну одноосібну князівську владу, підтримка нижчих верств населення, його військовий захист від боярського свавілля, боротьба із зовнішнім ворогом.

6. У середині XIV ст. Україна потрапила в політичну орбіту Литви і Польщі, на політичній арені з'являються нові гравці в особі козацтва, братських шкіл, греко-католицької церкви. Видатний український мислитель **Станіслав Оріховський Роксолан (1513-1566)** – вважав, що головна причина зовнішнього протистояння в тому, що султан і польський король належать до різних релігій. Підготовка країни до майбутньої війни передбачає наведення в ній порядку через найкраще її нормативно-правове облаштування. Опирався на концепцію ідеальної держави Платона. Проблема організації державної влади – основна тематика **Оріховського**. Головною передумовою процвітання держави та її мешканців є впевненість громадян у тому, що на верхівці владної піраміди перебуває людина, яка повною мірою володіє необхідними для правителя якостями, насамперед мудрістю. Оточення короля має добиратися з найкращих людей держави, найбажанішими є представники родової аристократії, але обіймати державні посади необхідно заслужити реальними справами. Держава повинна базуватись на справедливому судочинстві, в основі якого має бути покладено право, що ґрунтується на моралі. Закон має бути чинником для державної організації. Дотримання природного права є основою розвитку суспільства. У XVI – XVII ст. розвивається полемічна література, пов'язана із

проголошенням Брестської церковної унії 1596 р., яка загострила ідеологічне протистояння між захисниками православ'я (**Філалет**) та прихильниками унії (**П. Скарга**). **Іван Вишенський (1550-1620)**, критик унії, виступав проти панів, вважав, що унія це наслідок зради частини пастирів, для яких церковні посади і надані їм маєтності потрібні в інтересах збагачення. Обстоює участь мирян в управлінні церквою, так реалізується ідея рівності людей перед Богом. Людина з високими духовними потребами і благородними якостями душі гідна становити гуманне суспільство. Бог створив людину як незалежну особистість, яка повинна мислити, діяти. Противник приватної власності, яка породжує нерівність між людьми. Провідні посади в державі повинні займати вчені люди, щиро віддані патріотизму, обов'язку, морально чисті.

7. Гетьман Богдан Хмельницький – державний діяч, лідер національно-визвольної війни 1648–1654 рр., засновник української держави – **Гетьманщина**. У своїй державній практиці використав традиції козацтва, зокрема досвід військово-політичної організації **Запорозької Січі**. За його правління основні важелі влади поступово переходили до рук генеральної старшини. Влада **Хмельницького** по суті була необмеженою, базувалася на його авторитеті, що допомогло йому передати свою владу у спадок – сину **Юрію**, на Україні за європейським зразком хотів створити монархію. При **Хмельницькому** успішно здійснювалась зовнішня політика, конфедеративний союз з Москвою він розглядав як засіб для досягнення більш масштабних і глибоких задумів та планів: утвердження державності і об'єднання під гетьманською булавою всіх етнічних українських земель. Дотримувався толерантності і поваги до представників національних меншин в Україні. **Іван Мазепа (1619-1709)** – ідеалом суспільно-політичного устрою для нього була **Річ Посполита**. Планував перетворити Україну на аристократичну республіку, саме з козацької старшини прагнув створити **національну еліту**. Сміливий крок Мазепи на розрив з Москвою та проголошення політичного курсу на відновлення державних прав України зазнав поразки, але жодний гетьман не зробив стільки для створення

об'єктивних умов державної незалежності України як **Мазепа**. Своє перше юридичне оформлення демократичний лад на основі свободи, рівності, справедливості знайшов у **Конституції 1710 р.**, яка містила 16 статей, укладених **гетьманом П. Орликом** із старшиною і запорожцями. У Конституції перше місце посідала проблема взаємин між гетьманом і народом. Гетьманська влада мала бути обмеженою. **Конституція** ставила усі стани українського народу під зверхність козацтва яке уособлювало збройну силу, адміністративний устрій та виконавчу владу. Це перша Конституція в світі, у якій йшлося про один із головних інститутів демократії. Магістр філософії та вільних наук, просвітитель і поет **С. Яворський**, звертаючись до біблійних прикладів, обґрунтовував думку про те, що церква підноситься над державою і повинна володіти не лише релігійною, але й світською владою.

Феофан Прокопович (1677-1736) – поява держави спричинена через постійні конфлікти людей один з одним. Саме влада потрібна для того, щоб не порушувався природний закон і стримувати злі пристрасті людей. Механізм утворення держави пройшов через суспільний договір. Держава для громадян є як турботливий батько і авторитет її керівників є беззаперечним для її підданих. Розрізняв три основні форми організації державної влади – демократію, аристократію, самодержавство, його симпатії були на боці спадкової монархії, як найкращої форми державного правління. Загальний добробут громадян держави є головним предметом турботи монарха. Актуальними й сьогодні є політичні ідеї українського філософа XVIII ст. **Григорія Сковороди**. Стоячи на засадах розробленої ним **концепції „сродності”** („природовідповідності”), він гостро виступав проти неефективної та злочинної влади. Вона постає тоді, коли люди без поклику своєї природи прагнуть різних посад. Особливу увагу мислитель приділив проблемам духовності: на його погляд для вдосконалення суспільного життя необхідне духовне відродження людини. **Яків Козельницький (1729-1795)** – суспільні відносини можуть бути справедливими, якщо вони ґрунтуються на справедливих законах, поділяв їх на божественні, натуральні, всесвітні та

громадські. Виокремлював демократичну, аристократичну, монархічну, деспотичну форми державного правління. Внутрішній добробут суспільства є можливим при забезпечені кожному з його членів умов для максимально можливого задоволення прав і потреб, які не суперечать правам і потребам іншого. Усі громадяни повинні користуватися політичними і громадянськими свободами та рівністю перед законом. Саме концепція ідеальної організації держави **Козельницького** є своєрідною вершиною української політичної думки гетьманської доби.

8. Першим українським політологом слід вважати **Миколу Костомарова (1817-1885)**. Русійною силою української історії вчений вважав народні маси, самосвідомість; чим свідоміший народ, підкреслював Костомаров, тим швидше він знайде самого себе і самовизволиться. **М. Костомаров** був не лише вченим, але й громадсько-політичним діячем, одним з ідеологів **Кирило-Мефодіївського товариства**. Основні завдання кирило-мефодіївців були такі: 1) побудова слов'янської спілки християнських республік; 2) знищення кріпацтва та царської влади в Російській імперії як необхідної умови заснування цієї спілки; 3) поширення християнського суспільного ладу на весь світ через здійснення християнського заповіту слов'янами. Члени товариства закликали всіх слов'ян об'єднатися, але за умови, що кожний народ зможе утворити свою суверенну державу, збудовану на демократичних засадах. Братчики прагнули досягти ідеалу не тільки шляхом державної реформи, але й поширенням освіти, проповіданням християнських ідей, моральним удосконаленням людей. **Тарас Шевченко (1814-1861)** – письменник, поет, член Кирило-Мефодіївського товариства. Вся суспільно-політична діяльність у нього була пов'язана з боротьбою за визволення українського кріпосного селянства. Вихований на ідеалах революційної демократії, засуджував політичні, соціальні, ідеологічні основи царської Росії, самодержавство, кріпосництво, церкву. Знищення кріпосництва вбачав тільки в революції. Кінцевою метою народного повстання має бути встановлення демократичної республіки, а потім об'єднання слов'янських народів у Федеративну парламентську республіку

на законах рівності і братерства. Майбутнє України пов'язував із колегіальною формою реалізації влади як гарантії від свавілля. Основу самоврядування народу вважав суспільну власність. **Володимир Антонович (1834–1909)** народник і демократ, культурник-поступовець, політичний реаліст. У своїй праці „Про козацькі часи на Україні” **В. Антонович** виклав власне розуміння політичної науки, яка вимагає засобів аналізу більше математичних, ніж гуманітарних: політик мусить добре знати розклад суспільних сил і наперед знати, за що і коли слід боротися у тій чи іншій ситуації. Український національний тип **В. Антонович** характеризував як свого роду бездержавний, відзначаючи в ньому відсутність будь-яких намагань витворити власну державність. Учений підкреслював, що росіяни розвинули у своєму історичному типі принцип авторитету і монархічної влади, поляки- принцип аристократизму, а українці – громадської правди і рівності. Підтримуючи ідею слов'янського федералізму, **В. Антонович** водночас не раз висловлював думку про шкідливість для України зв'язків з Росією, насамперед у культурному відношенні. **Михайло Драгоманов (1841-1895)** – борець проти самодержавного ладу в Росії, критик капіталістичного ладу, у приватній власності вбачав причину поділу суспільства, знищити її можливо при організації колективної праці. Основою соціалізму має бути община-громада з колективною власністю і знаряддями праці. Був переконаний, що свобода і розвиток українського народу тісно пов'язані із свободою і розвитком інших народів. Політичну свободу розумів як співпрацю суспільства й особистості через представництво в центрі й самоврядування на місцях, а також загальнодемократичних свобод для особистості, політичної децентралізації, широкого місцевого самоврядування. Основу федеративної держави мають складати самоврядні обласні об'єднання, які опікуються всіма справами в межах своєї території. Майбутню державу уявляв як федеративний союз вільних соціалістичних общин. На початку XIX ст. під впливом нових історичних обставин серед українського населення Галичини поступово починають розгортатися

процеси національно-культурного відродження, яке очолило молоде українське духовенство греко-католицької церкви, котрі дбали про національні інтереси. Саме **«Руська Трійця»** – це організація заснована студентами львівської семінарії **Я. Головацьким, І. Вагилевичем, М. Шашкевичем**, вони започаткували демократичну культуру. Основними літературними працями організації було видання ряду збірок **«Русалка Дністрова»** – ідея єдності українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону. Діяльність цієї організації засвідчила, що українська нація жива і молоде покоління готове до оборони прав свого народу, це виявилось у відстоюванні своєї абетки, мови, національної пам'яті. Діяльність цієї організації духовно підготувала українське суспільство до важливої події в європейській історії – «весна народів» – революційного руху, що охопив майже всю Європу. **Іван Франко (1856-1916)** – революційний демократ, вважав, що повалити старий лад і побудувати нове суспільство можна шляхом народної революції. Найдоцільнішим шляхом переходу до соціалізму вважав організацію селянської громади-общини – добровільного об'єднання селянських господарств на артільних засадах. В громаді повинна вестись колективна обробка землі із залученням всіх членів общини і з розподілом доходів за працею. Здійснення соціалістичних порядків можливо і мирним шляхом, без революції. Джерелом і носієм влади в державі має стати більшість суспільства. Влада і воля цієї більшості повинні співпадати – тільки тоді влада набуде народного характеру. Всяка влада немислима без примусу, насилля, котрі є необхідною ознакою влади, як соціальної категорії, елементом її змісту.

9. Володимир Винниченко (1880-1951) – один із лідерів національної революції 1917–1919 рр., намагався обґрунтувати соціальні шляхи до щасливого життя людини. Причина соціальних негараздів світової цивілізації є її гріховність і невиконання Божих заповідей. Головною перешкодою на шляху побудови соціального щастя є соціально-економічна нерівність. Як прихильник соціалізму, відкидав капіталізм та приватну власність, виступав

за колективну державну власність. Розробив правила суспільно-політичної моралі для побудови соціально–справедливого суспільства. **Михайло Грушевський (1866–1934)** – науковець, політичний діяч, найперше чого мають домагатися українці – воля, свобода, право самостійно розпоряджатися власною долею, забезпечення реальної рівності людей. Виступав за автономію для майбутньої української держави, за федерацію із Росією, але вона має бути демократичною республікою. Місто вважав не українським по духові. Головне завдання держави – розвиток демократизму, наближення до соціалістичного ладу, охорона прав і інтересів економічно слабких громадян. **Богдан Кістяківський (1868–1920)** – правознавець, ліберал – держава надкласова інституція, її основне завдання творити загальне добро. Він перший в українській політичній думці **ввів поняття правової держави**, її головний принцип – державна влада є обмеженою, діє в певних рамках, влада не повинна пригнічувати ані особу, ані народ в цілому. Влада має бути з’єднана з народом, оскільки сам народ бере участь у її організації та створенні державних установ. Влада має опиратися на народ, її тривалість залежить від народної підтримки. Через представницькі органи особа може впливати на процес і характер законодавства. У виборах представницьких органів має брати участь весь народ. Державна влада має стати владою закону, а не сили. Проблема історії суспільно-політичного розвитку теоретико-практичних проблем українського націоналізму безпосередньо пов’язана з проблемою націогенезу, передусім з питанням становлення національної свідомості. **Микола Міхновський (1873–1924)** – головна праця **«Самостійна Україна»** – першим відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії, отримані податки з України використовувалися на користь російської нації. Висунув гасло: **«Україна для українців»**, головним ворогом України вважав Росію. Пропонував іти до незалежності шляхами західних країн, використовуючи націоналізм європейського типу. **Дмитро Донцов (1883–1973)** – головна праця **«Націоналізм»**, вважав, що українська державницька ідея, її

демократична модель була скомпрометована непослідовною і руйнівною політикою Центральної Ради, а монархічна – такими самими діями гетьманського уряду П.Скоропадського. Панівне місце в українському світогляд мала посісти воля до життя, до влади, прагнення до боротьби. Ініціативна меншість має підпорядкувати собі власний народ і змусити його до агресії проти інших. **Микола Сціборський** – діяч ОУН, основна **праця «Націократія»** – критикує демократичний, соціалістичний, комуністичний, монархічний форми. **Націократія** – це режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально корисних верств. Формою суспільної організації є державний синдикалізм, відкидав участь політичних партій у державному управлінні, обстоював диктатуру в особі ОУН, проте влада диктатора буде тимчасовою. Автор проекту Конституції української держави, яка складалась з 11 розділів – Україна визначалась як унітарна держава української нації, яка будується на засадах націократії. За формою державного правління – наближена до президентсько-парламентської держави. Державні символи: синьо-жовтий прапор, герб – тризуб. Народ бере участь у громадсько-політичному житті через представництво в органах місцевого самоврядування, вибори до них відбуваються на засадах прямого таємного голосування. Законодавчою установою є Державна Рада, на чолі із Головою Держави. **В'ячеслав Липинський (1882–1931)** – самостійник, монархіст. Будівництво держави має спиратися на певну соціальну базу, яка зацікавлена в існуванні держави, це земельний, хліборобський стан – майбутнє України, саме аграрне суспільство має потребу в державі і створює її. **Класократія** є найбільш придатною для України формою організації керівної еліти. Головний універсальний клас – **селянство**, як носій державної ідеї. Він уявляв державу як велике хліборобське господарство, яке мусить мати господаря – представника від монархії – гетьманату. Головними загрозами існуванню української державності вважав охлократію та демократію. Знищення приватної власності на землю може розвалити хліборобський клас, цього не можна допустити. Крім монархічних і

націоналістичних підходів до обґрунтування шляхів політичного розвитку України, цікавим є певний досвід національно-державницької трансформації в рамках комуністичної ідеології і практики. В зв'язку з цим показовими є ідеї **Миколи Хвильового** – комуніста, українського радянського публіциста і письменника. „Впродовж століть політичної неволі в українців, – твердив **М. Хвильовий**, – виробився комплекс рабства. Україна стала простим географічним поняттям. Для зміни такого стану речей слід переродити українця так, щоб він став самосвідомою одиницею. Українська нація, вважає **Хвильовий**, йдучи шляхом духовно-культурного відродження, повинна втілити в собі кращі риси цивілізованої європейської людини. На його думку, українське суспільство, яке створює реальні передумови для самостійного економічного та інтелектуального розвитку не може погодитись на панівне становище російської культури на українській землі. Послідовно проводячи національну ідею у сфері культури й поширюючи її на економіку і культуру, **М.Хвильовий** дійшов висновку про необхідність зміцнення політичної незалежності України. Представники консервативного напрямку в українській політології – **С. Томашівський, В. Кучабський, В. Липинський** – обґрунтовували необхідність монархічного ладу для України. Основною причиною втрати Україною своєї державності вони вважали внутрішню слабкість українського народу і, особливо, відсутність національної еліти. На їх думку, вирішення всіх державотворчих питань для України можливе лише за умови створення суверенної незалежної держави, де єдиною спільною ознакою для людей різних національностей, релігій і мов стане громадянство української держави. Учені національно-державницького напрямку в українській політичній науці – **С. Дністрянський, С. Рудницький, О. Ейхельман, В. Старосольський, О. Бочковський** вимагали беззастережного визнання права кожної нації як історичної спільноти на власну автономію і державність. Основними критеріями історичної доцільності тієї чи іншої форми державного будівництва вони вважали інтереси нації, національну ідею і національну психологію визначали як

сутність нації, що скеровує народ на боротьбу за свої інтереси. В ідеях демократії і республікансько-демократичної державності представники цього напрямку політологічної думки бачили основу життя української нації.

10. В умовах радянського тоталітарного режиму ідея української державності утверджувалася передусім як ідея руйнації неоімперських структур. Це виявлялося у специфічному відтінку не цензурованої суспільно-політичної думки, носіями якої стали учасники руху опору режимові. Центральною ідеєю у публіцистиці підпілля була ідея нації, а через неї концепція самостійної України. Так, у праці **П. Полтави «Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу»**, автор на основі джерельної бази досліджує виникнення політичних націй і приходить до висновку, що ідея нації має домінантне значення серед усіх інших факторів, що впливають на історію. Вона є найбільшою силою історичного процесу, визначає його основну розвивальну тенденцію. **Д. Квецька та З.Красівський** у 1964р. утворили організацію **«Український національний фронт»** – вважали, що до економічної експлуатації, політичного гноблення народів СРСР, долучається позбавлення їх власної національної культури. УНФ вимагав відокремлення України від Росії, створення самостійної української держави в її етнографічних межах, включаючи землі загарбані колонізаторами. Державна колоніальна адміністрація буде замінена народними представниками, вільно обраними від народу, будуть розпущені партійні і пропагандистські організації, вільний вибір місця проживання та професій. Земля з ліквідацією колгоспної системи залишиться у національно-державній власності. У праці **«50 років радянської влади в Україні»** **К. Дасів** вважав, що влада принесла Україні голод, терор, русифікацію. В 1960 – х рр. було популярне есе **В. Мороза «Репортаж із заповідника імені Берія»**, він перший описав систему КГБ. У праці **І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»** автор доводить, що національна політика компартії не відповідає основним положенням марксизму – ленінізму і приводить до кризової ситуації народів. У праці

«Право жити» Ю. Бадзьо піддав критиці «теорію злиття націй», як витвір Леніна, що асимілював нації, бо в її основі – російський великодержавний шовінізм, натомість необхідне існування ідеологічного, культурного, політичного плюралізму. Робітничий клас і селянство повинні мати своє представництво в органах влади, має існувати багатопартійність. У статті **Є. Пронюка** 1965 р. **«Стан і завдання українського визвольного руху»** йшлося про майбутнє українців як нації, автор вважав СРСР державно-тоталітарною олігархією, знаряддям панування державно-партійної касті, її економічна основа – державна власність на засоби виробництва і праці. У суверенній Україні буде ліквідована державна власність, відбудеться усуспільнення засобів виробництва та праці, передбачав виробничі свободи і самоврядування виробничих громад і об'єднань. У **«Відкритому листі депутатам Рад Української РСР» В. Лісового** пропонувалося перетворити Ради в орган справжньої влади й самоврядування, парторганізації не повинні замінювати Рад. Пропонував прийняти нову Конституцію республіки, де б чітко було зафіксовану суверенність держави – Україна мала перейти на договірні відносини з іншими республіками СРСР. Нова Конституція передбачала багатопартійність, власне міністерство оборони, ліквідацію цензури, розпуск КГБ. **В. Лісовий** був автором ще одного документу самвидаву **«Відкритого листа до членів ЦККПРС і ЦККП України» (1972р.)** в ньому містився аналіз причин інакомислення і невдоволення в країні. З середини 70-х рр. ХХ ст. акцент в опозиційному українському русі переноситься на правозахисну діяльність, що було пов'язано із прийняттям Гельсінкських угод 1975 р., була утворена **Українська група сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ)**, її засновники письменники, а потім в'язні **М. Руденко, М. Лук'яненко, І. Кандиба, О. Тихий**. У 1978 – 1979 рр. в документах групи містилися висновки про вихід України з СРСР як імперії. **В. Стус** вважав, що одним із шляхів виходу України з СРСР міг би бути референдум, ініційований громадськістю з допомогою ООН, урядів інших країн. Вперше в документах уряд УРСР був названий окупаційним. Ідеї УГГ

розвиває «Декларація принципів» Української Гельсінської Спілки (УГС), організації, що виникла замість УГГ у 1987 р. – це останній напівпідпільний документ української суспільної думки. Отже, українська не підцензурна суспільно-політична думка існувала й розвивалася протягом майже півстоліття. Ця думка залишалася складовою частиною національно-визвольного руху в Україні того часу. Цим і пояснюється те, що ґрунтовних робіт із суспільно-політичних проблем СРСР та України майже не було. Тобто власне українські політичні ідеї підпорядковувалися поточним завданням руху чи близькій перспективі.

Питання для семінарського заняття

1. Зародження політичної думки в країнах Стародавнього Сходу. Політико-філософські школи стародавнього Китаю.
2. Політичні доктрини античності. Сократ. Платон. Аристотель. Цицерон.
3. Розвиток політичної думки у Середньовіччі.
4. Політичні ідеї доби Відродження.
5. Теорії природних прав і суспільного договору в період Нового Часу та Просвітництва.
6. Політична думка Київської Русі.
7. Політична думка в Україні за литовсько-польської доби та козацько-гетьманської держави.
8. Народно-демократичні ідеї мислителів XIX – XX ст. Український лібералізм.
9. Консерватизм та націоналізм у політичних ідеях в Україні кінця XIX – XX ст.
10. Національно-державницький напрямок та націонал-комунізм в українській політичній думці.

Тематика КПЗ

1. Характеристика політичної думки Древнього Сходу.
2. Основні риси політичної думки епохи Середньовіччя.
3. Політичні ідеї Нового часу.

4. Проблеми державності в політичній думці Княжої доби.
5. Конституція П. Орлика та її політичне значення для української політико-правової думки.
6. Формування політичних ідей за умов українського культурно-національного Відродження.
7. Програмний зміст і суспільно-політична діяльність українських церковних братств та їх вплив на зростання національної свідомості українського народу.
8. Проблема самовизначення українського народу в творі “Історія Русів”.
9. Політичні ідеї українського руху в Галичині в другій половині ХІХ ст.
10. Ліберально-федеративний та державницько-націоналістичний напрями в історії української політичної думки початку ХХ ст.: основні ідеї та представники.
11. Ідейно-політичні течії представників українського націонал-комунізму та їхні погляди.
12. Основні концепції державності в українській зарубіжній політичній науці.
13. Дисидентський рух як вияв політичної опозиції комуністичному режимові в Україні.
14. Особливості розвитку політичної думки в сучасній Україні.

Питання для обговорення

1. Розкрийте зміст понять: етнічна асиміляція, геноцид, етноцид, націоналізм, шовінізм.
2. Чому діяльність комуністичної партії в Україні заборонена?
3. Помаранчева революція на погляд вітчизняних та зарубіжних політологів, засвідчила народження громадянського суспільства. Наведіть аргументи, які це підтверджують.
4. Чому історію політичної еліти можна вважати історією національної державності?
5. Чим відрізняються погляди Платона і Аристотеля на сутність та функції держави?

6. Микола Міхновський вважав, що державна самостійність є головною умовою відродження української нації. Чому тоді суверенна українська держава не забезпечила швидкого відродження українства? Які чинники відіграли в цьому головну роль?
7. Микола Драгоманов відстоював думку про те, що політична децентралізація й широке місцеве самоврядування є засобом подолання конфлікту між державою і суспільством й утвердження свободи. Чи підтвердила сучасна європейська та вітчизняна політична практика думку українського вченого?
8. Англійський історик Е.Фрімен говорив, що «історія – це минула політика, а політика – це сучасна історія». Обґрунтуйте цей вислів.
9. Охарактеризуйте цей зміст сучасної української національної ідеї.
10. Обґрунтуйте суть концепції «інтегрального націоналізму» Д.Донцова.

Рекомендована література:

1. Гринів О. Українська націологія: Від другої світової війни до відродження держави: історичні нариси /О.Гринів. – Львів: Світ, 2004. 592с.
2. Гринів О. Українська націологія ХІХ – початку ХХ ст.: Історичні нариси/О.Гринів. – Львів: Світ, 2005. 288с.
3. Класики політичної думки: від Платона до Макса Вебера. – К.: Тандем, 2002. 584с.
4. Кудраченко А. І. Політична історія України ХХ ст.: Підручник. / А.І. Кудраченко. – К.: МАУП, 2006. 696с.
5. Курс лекцій з політології /За редакцією кандидата філософських наук, доцента Дмитріва І. С. – Тернопіль, 2006. 180с.
6. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки: Текст лекцій: Навчальний посібник. / Б.Л.Кухта. – К.: Генеза, 1994. 368с.
7. Кухта Б.Л. Нариси з історії європейської політичної думки. / Б.Л.Кухта. – Львів: Центр політичних досліджень, 2008. 558с.
8. Себайн Д. Торсон Т. Історія політичної думки. / Д. Себайн. Т.Торсон. – К.: Основи, 1997. 838с.

9. Слющинський Б. В. Історія суспільно-політичної думки. Курс лекцій: Навчальний посібник. / Б.В.Слющинський. – Видавництво Європейського університету, 2005. 453с.

10. Тисяча років української суспільно-політичної думки у 9-ти т. – К.: Дніпро, 2001. 640с.

Тема 3. Політична система суспільства, місце і роль у ній держави.

ПЛАН.

1. Сутність політичної влади, її суб'єкт-об'єктна модель.
2. Поняття, структура та функції політичної системи суспільства.
3. Теоретичні засади взаємодії політичної системи із середовищем.
4. Держава як політичний інститут. Форма державного правління та устрою.

Основні поняття та категорії: політична влада, легітимність, легальність, ресурси влади, політичні інститути, політична система, політична участь, політичний процес, держава, конституція.

1. Все життя людей пов'язане з владою, яка є найбільш потужним засобом захисту людських інтересів, втіленням планів людей, врегулювання їх протиріч та конфліктів. Ключовий різновид влади – влада політична є найпотужнішим джерелом суспільства, знаряддям соціальних перетворень і трансформацій. Одночасно політична форма влади може як об'єднувати суспільство, так і його руйнувати, дезінтегрувати людські спільноти. Вона може бути жорстокою і несправедливою силою, злим демоном суспільства, який може підривати підвалини і долі народів.

За своєю природою влада – явище соціальне. Вона проявляється в різноманітних сферах і формах суспільного життя: від морального авторитету, економічного або інформаційного панування, правового примусу і т.д.

Виступаючи невід'ємною стороною соціального життя влада розвивалася в процесі еволюції людської спільноти, набуваючи тих чи інших форм в залежності від різних етапів історичної еволюції та суспільних змін.

Варто зазначити, що незважаючи на величезний інтерес до влади люди довгий час не замислювалися над її джерелами, співвідношенням різних форм, соціальними можливостями, задовольняючись метаморфічними і міфологічними. І тільки з XVI ст. ставлячись до влади як до суто соціального за походженням явища, багато вчених, тривалий час розглядали її як один з елементів держави або засіб домінування в міжособистісних стосунках. І тільки згодом до влади стали ставитися як до самостійного явища суспільного життя. Останнім часом намагаються створити єдину науку про владу – кратологію.

На сьогодні нараховується більше 300 визначень влади. Більшість з них, пояснюючи її як явище соціальне, розкривають природу політичної влади. Якщо спробувати систематизувати всі ці підходи, то можна виділити два класи теорії:

- атрибутивно - реляціоністський;
- системний;

Перше пов'язує суть влади через різноманітні властивості людини та її діяльність. Такий підхід розвиває «філософію людини» змушуючи його прихильників трактувати суть влади через вольові (Г.Гегель), силові (Т.Гоббс), психологічні (Л. Петражицький) та інші особливості індивіда. Сюди відносяться і теорія «спротиву» (Д. Картрайт, Б. Рейвен, К. Леві), яка пояснює виникнення влади в результаті подолання одним суб'єктом спротиву іншого; теорія «обміну ресурсів» (П. Блауц, Д. Хіксона) за якою влада формується в результаті обміну одним суб'єктом своїх ресурсів з іншим; «поділу зон впливу» (Дж. Ронга) яка пояснює владу через взаємозв'язок соціальних зон, які знаходяться під контролем різних суб'єктів;

теологічна концепція (Б. Рассела), за якою влада розглядається як форма цілеспрямованої діяльності людини та інші.

Системний напрям трактує владу як анонімну, - надперсональну властивість соціальної системи; залежної від обставин, а не від того чи іншого суб'єкта. До такого підходу належить структурно-функціональна концепція (Т. Парсонса), яка пояснює владу як посередника в політичному процесі; концепція К. Дойча, за якою влада ототожнюється з грішми в політиці, які працюють там, де не можна досягти згоди; марксистська теорія (К.Маркса), яка пояснює владу через функції соціального апарату того чи іншого класу, яка формує суспільні відносини, за допомогою яких насаджується своя воля іншому класові або суспільству в цілому і цим самим забезпечується його соціальне панування; інформаційно-комунікативна теорія (Ю. Хабермас), яка розглядає владу як глобальний процес соціального спілкування, що регулює суспільні конфлікти; постструктуралістські теорії (М. Фуко, П. Бурдьє) пояснюють політичну владу з усіма соціальними відносинами, це означає що немає нічого такого, щоб виходило за межі влади, яка контролює все.

Отже, представники двох зазначених теоретичних підходів, намагалися із різних позицій пояснити суть політичної влади. Можна багато дискутувати про правильність тієї чи іншої концепції, але всі вони визнають, що влада ґрунтується не на потенційних можливостях того чи іншого суб'єкта або його формальних стосунках, а на реальному використанні ним коштів і ресурсів, які забезпечують його практичне домінування над іншою стороною.

У політиці підкоряються не тому, у кого вищий формальний статус, а тому хто може використовувати свої ресурси для практичного підпорядкування. Не випадково М.Вебер вважав, що влада завжди діє на основі власної волі, незалежно від того, на чому ця дія заснована (на переконанні, контролі, заохоченні, насильстві і т.д.).

Таким чином, влада виходить із практичного вміння суб'єкта реалізовувати свій потенціал. Через це суть влади нерозривно пов'язується з волею суб'єкта, який намагається перенести свої наміри зі сфери свідомості на

практику і його силою, що забезпечує необхідний для домінування пов'язування своїх позицій. І сила, і воля суб'єкта в рівній мірі є її незмінними атрибутами.

Отже, політична влада обов'язково передбачає наявність суб'єкта, якому притаманне вміння встановлювати і підтримувати відносини на основі своїх переваг в умовах безперервної комунікації. Залежно від того, наскільки сильно суб'єкт підтримує своє домінування, його влада може зберегтися, посилитися, а іноді і перетворитися (за бажанням) в систему панування.

Політична влада має свої **властивості**, їх можна звести до двох:

- загальність, тобто діяльність у всіх сферах суспільного життя і політичних процесах;
- інклюзивність, а саме здатність проникати в усі види діяльності, об'єднуючи або роз'єднуючи людей;

Як один з найважливіших елементів політики влада виконує ряд **функцій**, які можна поділити **на дві групи**:

1. Інтеграційно-регулятивні, пов'язані з організацією взаємовідносин суб'єктів політики, які володіють різноманітними політичними цілями, а саме:

- досягнення суспільної злагоди;
- підтримання громадського порядку та стабільності;
- соціальний арбітраж (координація, посередництво у взаєминах між різними суб'єктами);
- виявлення та вирішення конфліктів і т.д.

II. Функції керівництва та управління, що забезпечують вироблення і втілення в життя єдиної для всього суспільства політичної волі:

- підготовка, прийняття і реалізація рішень;
- організація їх виконання;
- контроль за реалізацією прийнятих рішень;
- оцінка їх ефективності та коригування вжитих заходів і рішень.

Політична влада має свою структуру, яка включає: суб'єкт, об'єкт, підпорядкування об'єкту, джерела і ресурси влади.

Влада може здійснюватися тільки через взаємодію суб'єкта влади і її об'єкта.

Суб'єкт влади – це безпосередній носій влади, який виражає свою волю щодо об'єкта через накази (розпорядження, команди), що супроводжуються загрозою санкцій в разі їх невиконання.

Джерелом влади суб'єкта може виступати його сила, краса, багатство авторитет. Влада може породжуватися традицією і законом, який надає суб'єкту влади право вимагати і використовувати різноманітні ресурси.

Суб'єкти політичної влади мають багаторівневий характер: її первинний рівень виражений індивідами, вторинний - політичними організаціями, суб'єкти більш високого рівня - політичні еліти і лідери. Суб'єкти влади поділяють і за критеріями їх публічності відкритості для суспільства. За ним виділяють:

- відкрити влада (президенти, депутати, лідери парламентських фракцій, опозиції і т.д.);
- напівприховану владу (групи тиску, які законними і незаконними методами впливають на офіційну владу);
- тіньову владу (органи національної безпеки, армійські угруповання, кримінальні структури).

Влада завжди має двосторонні відносини, взаємодію суб'єкта і об'єкта. Влада не може бути без підпорядкування об'єкта. Здатність до підпорядкування залежить від: засобів (ресурсів) впливу, якими володіє суб'єкт, і від мотивації підпорядкування, яке може бути виконане через:

- страх за свою безпеку, залишитися без певних благ;
- звичку виконувати накази;
- апатію;
- переконання в необхідності підпорядкування;
- зацікавленістю бути підлеглим;
- почуттям боргу;

- авторитетом суб'єкта влади.

Тут варто зазначити, що влада побудована на інтересі та переконанні, є найбільш стабільною, через те, що передбачає добровільне виконання розпоряджень, що робить зайвим застосування негативних санкцій. Однією з найбільш прийнятних для влади мотивацій підпорядкування є авторитет суб'єкта влади.

Об'єкт влади при демократії має дві сторони, перша виступає першоджерелом влади. Вона делегує владу певним владним формуванням. Друга полягає в тому, що об'єкт бере на себе обов'язок підкорятися владі і перетворюється цим на суб'єкт влади.

Запорукою ефективного функціонування влади в такому порядку є підтримка суб'єкта влади об'єктом і відповідність організаційних та правових основ влади інтересам об'єкта, для чого задіюються суб'єктом ресурси влади, які являють собою все те, що може бути використано для впливу на інших, що підвищує потенціал і силу впливу суб'єкта влади.

Існують відкриті і приховані типи впливу. У першому випадку використовують:

- силовий примус (тілесні покарання, втрата будь-яких благ, обмеження свободи, штрафи, звільнення з роботи, смертна кара);
- закон (традиція, звичай);
- стимулювання (створення стимулів, якими виступають матеріальні та інші блага, що ними об'єкт влади нагороджується в обмін на потрібну поведінку).

Прихований вплив використовує методи:

- переконання;
- навіювання.

Ресурси (джерела) влади поділяють також залежно від сфер життєдіяльності:

- економічні ресурси (матеріальні цінності, необхідні для суспільного виробництва і споживання, гроші, родючі землі, продукти харчування та інше);
- соціальні ресурси (соціальні і демократичні структури, соціальна інфраструктура: освіта, медичне обслуговування, соціальне забезпечення і т. д.);
- адміністративно-правові ресурси (система управління, сукупність владних установ);
- силові ресурси (зброя, апарат фізичного примусу).

На останок варто зазначити, що в різні періоди суспільного розвитку, то одні, то інші ресурси влади виступають на перший план. Так в період політичних потрясінь, щоб не допустити спроб державного перевороту, вирішальними виступають силові ресурси. У період стабільного розвитку переважна роль належить економічним та соціальним ресурсам. Що ж стосується культурно-інформаційних ресурсів, то їх роль в усі періоди розвитку незмінно велика.

2. Центральною та найскладнішою категорією політології, яка з 50-х рр. ХХ ст. почала широко розповсюджуватися, є політична система суспільства. Поява цього терміну відображала серйозні зміни, які відбулися в політичній сфері, політичних відносинах, політичних явищах, адже політична система розкриває суспільно-політичну природу суспільства, закономірності організації влади, політичних інститутів.

Поняття «система» до вивчення суспільства застосував відомий вчений Толкотт Парсонс, який вважав суспільство взаємодію чотирьох підсистем, які перебувають у відносинах взаємозалежності та взаємообліку: економічної, політичної, соціальної і духовної. Політична підсистема визначає суспільні пріоритети, мобілізацію держави на їх досягнення та прийняття необхідних для цього політичних рішень.

Американський вчений Девід Істон поглибив існуючі уявлення про політичну систему у своїх працях «Політична система» та «Межі

політичного аналізу». На його думку так як політика виступає «вольовим розподілом цінностей», а політична система саме цей розподіл здійснює. З цієї точки зору політична система являє собою складний механізм формування і функціонування влади суспільства.

Оскільки поняття «політична система» багатоаспектна, через це існує ряд неоднозначних підходів в його аналізі. Одним з них є інституційний підхід. Його суть полягає в розгляді системи як сукупності державних і недержавних інститутів і норм, в середині яких проходить політичне життя даного суспільства. З інституційної точки зору політична система будь-якого суспільства виступає як складний комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих або протидіючих політичних інститутів. При цьому традиційно основна увага концентрується на офіційних політичних інститутах – державі, партіях і т.д. тут варто зауважити, що такий підхід не включає динаміку, діяльність і процес.

Крім інституційного існує й функціональний підхід, який акцентує увагу не на інститутах, а на їх діяльності. Політична система за ним визначається як єдність взаємин і взаємодій в сфері політичного життя. Її складають сукупність тих напрямів діяльності або функцій, які виконуються окремими суспільно-політичними інститутами, групами інститутів політичної системи в цілому.

Ще один системний підхід, який під політичною системою розуміє сукупність політичних взаємодій, ролей і функцій, існуючих в будь-якому суспільстві. Прихильники цього підходу Г. Алмонд вважав, що політична система – це комплекс взаємодіючих між собою ролей. Отже цей підхід концентрує увагу на ролях, функціях та взаємодіях, цим наносить шкоду вивченню самої політичної системи з її інститутами, структурами і їх взаємовідносинами. У зв'язку з цим варто відмітити, що політична система передбачає наявність не тільки системи відносин, але і в першу чергу структур, інституційної інфраструктури, на базі якої можуть розгортатися зазначені відносини. За визначенням Т. Парсонса, структура утворює

анатомію соціальної системи, а функції – її фізіологію. Ці слова можна застосувати і до політичної системи.

У зв'язку з цим слід зазначити, що деякі представники системного аналізу, особливо в Європі (М. Дюверже), були змушені це визнати і внести відповідні корективи у свої побудови.

Таким чином, ми підійшли до визначення **політичної системи. Насамперед її можна визначити як сукупність державних і громадських організацій, установ, правових і політичних норм, відносин, які забезпечують підтримку влади і управління суспільством.**

Політична система виникає в процесі поділу суспільства на класи і виникнення держави. У ході розвитку суспільства політична система стає все більш складною і розгалуженою. На її характер впливають багато різноманітних факторів.

Політична система конкретного суспільства залежить від:

- соціального ладу, форми державного правління;
- характеру політичного режиму;
- характеру соціально-політичних відносин;
- політико-правового статусу держави;
- характеру політико-ідеологічних і культурних відносин в суспільстві;
- історичних типів державності;
- історичних та національних традицій, на який базується політичне життя і т.д.

Всі перераховані факти впливають на характер і темпи змін, що відбуваються в тій чи іншій конкретній політичній системі. Так, політична система таких країн, як США, Великобританія досить стабільна, зміни здійснюються поступово еволюційним шляхом. Зміни ж в політичній системі країн Східної Європи відбулися швидко, революційним шляхом, радикально перетворивши всю систему політичних та інших суспільних відносин в цих країнах. Треба відзначити, що будь-якій політичній системі притаманний певний політичний простір. Він має територіальний та функціональний вимір і

визначається сферою дії політичної системи та її складових частин на різних рівнях політичної організації суспільства.

Політична система покликана відображати різноманітні інтереси різних соціальних груп суспільства. З метою такого відображення соціальні та політичної групи чинять свій вплив на політичну систему.

Розробку теорії політичних систем здійснили Д. Істон, Г.Алмонд, У.Мітчел, Г. Пауелл, М. Дюверже та багато інших.

Всі вони підтверджують те, що політична система складне, специфічне явище в життєдіяльності суспільства, з організованими зв'язками і властивостями елементів.

Аналіз політичної системи дає змогу розкрити її структуру. У сучасній літературі відсутній єдиний погляд на типологію політичної структури.

Російський політолог Ф. Бурлацький вважає, що **політична система** будь-якого суспільства включає в себе **4 основні елементи**:

- політичні організації;
- політичні та правові норми;
- політичні відносини;
- політична свідомість та політична культура.

Зарубіжна політологія в **політичній системі** виділяє **5 підсистем**:

- інституційна;
- нормативна;
- функціональна;
- комунікативна;
- культурна.

Серед політологів більш прийнятною є друга точка зору. Спробуємо детальніше її охарактеризувати.

Інституційна підсистема охоплює ті політичні організації та установи, які безпосередньо здійснюють політичну владу та переслідують політичні цілі. Центральне місце в цій підсистемі належить державі, яка володіє більшістю ресурсів, монополією на узаконене насильство, що дає можливість впливати

на різні сторони суспільного життя. Рішення держави є обов'язковим для всіх громадян.

Нормативна підсистема включає в себе норми права, політичні традиції, політичну етику. Правові норми закріплюються конституцією, законами, кодексами і т.д. Вони регулюють політичні відносини, надаючи їм упорядкованість, визначаючи дозволене і недозволене, з точки зору закріплення в політичній системі. Через правові норми політико-владні структури доводять до відома суспільства свої цілі, визначають бажану модель поведінки.

До **функціональної підсистеми** входять форми і напрямки політичної діяльності, а також способи і методи здійснення влади.

До **комунікативної підсистеми** відносяться засоби передачі, взаємодії між різними політичними інститутами, а також форми і принципи взаємодії як всередині системи (між президентом країни та її парламентом, або між інститутами держави та політичними партіями), так і з політичними системами інших держав (різні форми міжурядових, міжпарламентських, міжпартійних і т.д. зв'язків).

І нарешті **культурна підсистема** включає в себе політичну свідомість і політичну культуру. За Г. Алмондом, політична культура – це особливий тип орієнтації на політичну дію, що відображає специфіку кожної політичної системи. Формуючись, насамперед під впливом конкретної соціальної і політичної практики, політична культура в свою чергу дає знання законів і механізмів здійснення політики, формує ставлення людини до навколишнього середовища і політичного життя, сприяє розумінню цілей і змісту політики держави. Помилки, провали в політиці викликають розчарування в суспільстві, недовіру до політико-управлінських структур і політичних лідерів, породжують в людей втому, зниження інтересу до політичних подій. Таким чином, політична культура може служити опорою існуючої політичної системи, сприяє єднанню (або роз'днанню) різних верств

населення тим самим створюючи широку соціальну базу для підтримки системи влади або її дестабілізації.

Усі підсистеми політичної сфери поєднані зв'язками взаємозалежності. Взаємодіючи між собою, вони забезпечують життєдіяльність політичної системи, допомагають ефективно здійснювати її функції в суспільстві. Під функціями розуміють дії, спрямовані на забезпечення життєдіяльності системи. Можна виокремити такі **основні функції політичної системи суспільства:**

- визначення головних цілей та завдань суспільства від досягнення яких залежить ефективність діяльності та життєдіяльності всього суспільства;
- мобілізація сил і засобів для досягнення поставленої мети і завдань;
- інтеграція всіх елементів системи і суспільства в єдине ціле з метою подальшого розвитку;
- вироблення правових норм, різноманітних положень для створених громадських інститутів влади або процесів.

Існує й інша точка щодо функцій політичної системи. В основі її лежить принцип забезпечення стабільності суспільства, його прогрес через збалансованість різних груп інтересів. Цю класифікацію подали американські вчені **Г.Алмонд і Дж. Пауелл**. За нею **політична система виконує функції:**

- висловлення інтересів, яка полягає в представленні в суспільстві інтересів різних соціальних груп;
- узагальнення інтересів, що здійснюються через розмежування інтересів різних соціальних груп, індивідів у суспільстві;
- відпрацювання правил і норм, які виконують законодавчі органи, створюючи закони і нормативні документи;
- застосування правил, яке здійснюється виконавчими органами влади;
- контроль застосування правил, які виконуються судовими органами влади, органами насилля та примусу;

- політичні комунікації, які полягають у різних формах взаємодії та обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами і громадянами.

Існують також інші поділи на функції політичної системи, але варто зазначити, що всі вони виходять з того, що всі функції політичної системи мають забезпечувати цілісність, стабільність та розвиток всього суспільного організму.

3. Облік ресурсами і взаємодія політичної системи з середовищем носить двоїстий характер. З одного боку вона здійснюється за принципом «входу - виходу».

На думку Д. Істона у політичній системі є вхід і вихід. На вхід з навколишнього соціального та культурного середовища надходять імпульси – вимоги та підтримка. На вході системи здійснюються політичні рішення і політичні дії, які спрямовані на реалізацію цих рішень.

Вимоги – це звернення до владних структур щодо бажаного або небажаного розподілу цінностей у суспільстві (вимоги про заробітну плату, розміри пенсій та допомоги, про контроль над ринком товарів та послуг, безпеки громадян, об'єктивності ЗМІ і т.д.).

Виділяють наступні види вимог:

- розподільні;
- регульовані;
- комунікативні.

Вимоги мають тенденцію послаблювати політичну систему.

Другий вид імпульсів на вході – це підтримка. Вона означає, що громадяни (або їх більшість) підтримують владні інститути. Її форми можуть бути різними.

Д. Істон називає три об'єкти підтримки:

- політичне суспільство – група людей взаємопов'язаних в одній структурі завдяки розподілу діяльності в політиці;

- «режим» - основними компонентами якого є цінності, норми і структура влади;

- правління людей, які беруть участь у щоденних справах політичної системи, яких визнає більшість відповідальними за їх діяльність.

Без підтримки політична система ефективно не може працювати. Імпульси підтримки повинні надходити регулярно. При цьому не можна допускати перевантаження системи вимогами. В іншому випадку вона не зможе з ними впоратися.

У результаті впливу навколишнього середовища на систему виникає реакція – **«вихід», тобто прийняття авторитетних рішень щодо розподілу цінностей. Відповідні системи на імпульси, одержані ззовні, здійснюються у формі рішень і дій.** Політичні рішення можуть мати форму нових законів, заяв, регламентів, субсидій і т.д. Виконання рішень забезпечується силою закону. Політичні дії не мають такого примусового характеру, але справляють істотний вплив на різні сторони суспільного життя. Вони здійснюються у формі системи заходів з регулювання і вирішення актуальних проблем в області економіки, екології, соціальної політики і т.д.

Ставлення до вимог, які йдуть від різних верств населення, залежить від типу політичної системи. Так, тоталітарна система розглядає запити людей як вираження невдоволення владою, демократична ж – прагне перетворити вимоги, які надходять і підтримки у відповідні рішення та дії. Це свідчить, що відповідна політична система здатна до самореалізації.

Отже, політична система перебуває у відношенні глибокої взаємозалежності із зовнішнім середовищем. Вона повинна перетворювати вимоги, які надходять у відповідності до рішень та дій за умови, що вона здатна саморегулюватися. Політична система здійснює в суспільстві зміни і одночасно підтримує в ньому стабільність. Причому, якщо мінливість виступає як приватна функціональна характеристика діяльності системи, то виживання і самозбереження виявляються принципово важливими рисами.

Тут варто зазначити, що зробивши основний акцент на взаємодії із зовнішнім середовищем Д. Істон залишив без уваги внутрішнє життя політичної системи. Все це на думку Д. Істона, одна сторона взаємодії політичної системи із навколишнім середовищем.

З іншого боку вчений навколишнє середовище поділив на внутрішнє і зовнішнє. До внутрішнього навколишнього середовища відносяться підсистеми, що існують поряд з політичною системою. До зовнішнього навколишнього середовища відносяться міжнародні компоненти глобальної системи. У структуру внутрішнього навколишнього середовища американський політолог включив екологічну, біологічну, персональну (окремих індивідів) системи, а також соціальну систему. Остання включає соціальну структуру, систему культури (цінності, норми, правила, звичаї, традиції, символи), економічну, демографічну та інші системи.

У структуру зовнішнього навколишнього середовища були включені зовнішні (по відношенню до даної) політичні системи (інші держави, деякі елементи міжнародного співтовариства), зовнішні екологічні і соціальні системи.

Через це підхід Д.Істона не може пояснити той факт, чому влада приймає рішення, які суперечать або не відповідають інтересам громадян. Таким чином теорія політичних систем Д. Істона була розкритикована за часткове врахування психологічних аспектів політичної взаємодії.

На думку Г. Алмонда головним у політичній системі є поведінковий аспект різних структур, які входять до політичної системи, оскільки остання являє собою форми політичної поведінки як державних, так і недержавних структур, в аналізі яких є інституційний та орієнтаційний рівні. Перший зосереджений переважно на дослідженнях державних і недержавних політичних інститутів, другий – на вивченні політичних структур, які утворюють політичну культуру. За Г. Алмондом політична система єдина має право на застосування легітимного насильства.

Г. Алмонд включив в політичну систему лише ті інститути, які виконують конкретні політичні функції і ролі. Політолог також за Д. Істоном виділяв функції «входу» і «виходу», проте, на відміну від останнього, він закріпив за кожним політичним інститутом його специфічну політичну роль. Якщо на «вході» функцію політичної соціалізації та залучення громадян в політику здійснюють в тій чи іншій мірі всі елементи політичної системи, то інші функції «входу» розподіляються між різними політичними інститутами.

Так, функція інтеграції інтересів відноситься до компетенції політичних партій. Зацікавлені групи покликані здійснювати функцію вираження інтересів. За засобами масової інформації закріплюється функція масової комунікації, тобто забезпечення взаємозв'язку населення та інститутів влади.

На «виході» кожна гілка державної влади виконує певні функції. Інститути законодавчої влади зайняті виробленням правил і норм взаємовідносин, що мають обов'язковий характер для громадян. Функція застосування цих правил закріплена за органами виконавчої влади. Нарешті, судові органи здійснюють функцію контролю за дотриманням правил.

Таким чином, через спеціалізацію і розподіл політичних ролей і функцій забезпечується стабільність суспільства, його здатність до адаптації в нових умовах.

Отже, розроблена концепція Д. Істона та Г. Алмонда про взаємозв'язок політичної системи з навколишнім середовищем, дозволяла враховувати джерела основних вимог і підтримки політичної системи, а також характер і спрямованість її діяльності.

4. Найважливішим інститутом політичної системи є держава. Поняття «держава» похідне від латинського status, з'являється в період італійського Ренесансу (XIVст.) і до XIXст. поширюється в Європі.

Держава з'являється в результаті розпаду родоплемінного ладу, поступового відокремлення від суспільства вождів і їх наближених та зосередження у них управлінських функцій, ресурсів влади і соціальних привілеїв під дією ряду факторів найважливішими з яких дослідники вважали різні – це:

- розвиток суспільного поділу праці, виділення управління з метою підвищення його ефективності в спеціальну галузь і утворення для цього – держави;
- виникнення в ході розвитку виробництва приватної власності, класів і експлуатації (марксизм). Не заперечуючи вплив цих факторів, більшість сучасних вчених все ж не пов'язують існування держави безпосередньо через виникнення приватної власності та класів. У деяких країнах утворення держави історично передувало і сприяло класовому розшаруванню суспільства. У ході історичного розвитку в міру стирання класових протилежностей і демократизації суспільства держава все більше ставала надкласовою, загальнонаціональною організацією;
- завоювання одних народів іншими (Ф. Оппенгеймер, Л. Гумплович та інші). Вплив завоювань на утворення і розвиток держави безсумнівний, але його не слід абсолютизувати, не враховуючи інших, часто більш важливих факторів;
- демократичні фактори, зміни у відтворенні самого людського роду. Мається на увазі, перш за все зростання чисельності та щільності населення, перехід народів від ключового до осілого способу життя, а також заборона кровозмішення та впорядкування шлюбних відносин між родами. Все це підвищувало потреби спільнот у регулюванні взаємозв'язків етнічно близьких людей;
- психологічні (раціональні та емоційні) чинники. Одні автори (Т. Гоббс) найсильнішим мотивом, який спонукає людину до створення держави, вважають страх перед агресією з боку інших людей, побоювання за життя і майно. Інші (Д.Локк) ставлять на перший план розум людей, який довів їх до угоди про створення спеціального органу держави, здатного краще забезпечити права людей, ніж традиційні форми колективізму;
- антропологічні фактори, які означають, що державна форма організації криється в самій суспільній природі людини, її розвитку. Ще Аристотель

стверджував, що людина як істота колективна може існувати тільки у ньому. Але деякі прихильники антропологічного пояснення суті держави стверджують, що в її основі лежить не тільки соціальна природа людини, але і її природжена недосконалість, яка проявляється в неможливості індивідуального існування, а також в агресивності та конфліктності.

Характеристику найважливіших ознак держави вперше визначив М.Вебер.

Сьогодні основними ознаками держави (згідно з конвенцією Монтевідео від 1933р.) є:

- наявність населення;
- існування уряду;
- здатність вступати у стосунки з іншими державами.

Отже, держава – це особливий політичний інститут, який є формою організації політичної спільноти на основі правових норм і законів під керівництвом політичної влади.

Від інших політичних інститутів держава відрізняється:

- наявністю особливої групи людей, які зайняті виключно управлінням суспільством та охороною його економічної та соціальної структури;
- монополією на легітимне насильство;
- правом і можливістю здійснення внутрішньої і зовнішньої політики від імені суверена – народу/ нації;
- суверенним правом видання законів і норм, обов'язкових для всього населення;
- монопольним правом на стягнення податків і зборів з населення, на формування національного бюджету;
- організацією влади за територіальною ознакою;
- обов'язковістю членства в державі;
- захистом цілісності території, спільних інтересів та благ.

У цілому можна виокремити два основні підходи в розумінні держави:

- **«гоббсівська» держава** (М. Вебер, К. Маркс та ін.), яка є інструментом панування, яка передбачає монополію апарату у вирішенні соціальних конфліктів і застосуванні легітимного насильства;

- **ліберальна конституційна держава** (Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, І Кант та інші), яка існує на основі права. Існуючи на протязі багатьох тисячоліть, держава змінюється разом з розвитком всього суспільства, частиною якого вона є. У результаті особливостей взаємовідносин між державою і її громадянами, у розвитку держави можна виділити два головні етапи:

- **традиційний** – це такі держави, які виникли та існували переважно стихійно, на основі звичаїв і норм, які сягають корінням в глибоку давнину. Вони мали інституційно не обмежену владу над підданими, заперечували рівноправність всіх людей, не визнавали особистість як джерело державної влади. Типовим втіленням такої держави були монархії;

- **конституційний** – це такі держави, які є об'єктом свідомого людського формування, управління і регулювання. Вони не намагаються взяти під контроль всі сфери життєдіяльності людини, при цьому не порушуючи свободи особистості. Такий етап у розвитку держави пов'язаний із появою конституції, як основного закону існування держави.

Тут також варто зауважити, що крім цих двох етапів у розвитку держави існували і проміжні, які поєднували в собі або перший або другий, або їх в сумі.

Сучасна держава має складну структуру. Зазвичай виділяють три групи державних інститутів: вищі органи державної влади і управління, державний апарат, каральний механізм держави.

Структура, розподіл повноважень і принципи взаємовідносин між державними органами залежить від форми держави, а функціональна сторона - способи, методи, засоби володіння, утримання, регулювання і використання державної влади – багато в чому визначаються існуючим політичним режимом.

Поняття «форма держави» розкривається через категорії «форма правління» і «форма територіального (державного) устрою». У них втілюється організація верховної влади, структура і порядок взаємовідносин вищих державних органів, посадових осіб і громадян.

Отже, **форма держави – це сукупність стійких взаємовідносин між владними органами держави і між його територіальними одиницями, тобто спосіб їх співіснування один з одним, в тому числі спосіб розподілу державної влади між її органами, способів їх формування і взаємної відповідальності.**

Звичайно виділяють три основні форми держави:

- **монократична** – незалежна форма держави, яка характеризується високим ступенем централізації влади в руках однієї особи або органу, при цьому в державному управлінні існує висока ступінь централізації, самоврядування на місцях практично відсутнє, в управлінні домінують авторитарні методи;
- **сегментарна** – проміжна форма, яка передбачає поділ ролей між інститутами держави, при цьому відсутня рівність між елементами влади, домінують авторитарні методи управління, при цьому можуть бути проголошені та частково здійснюються демократичні права і свободи;
- **полікратична** – характеризується розвинутою системою поділу влади, системою взаємних стримувань і противаг, існуванням влади як центральної так і місцевої, переважають демократичні методи правління, пов'язані з чесними і вчасними виборами, політичною участю громадян, пошуками консенсусу і компромісів, гарантіями прав громадян.

Форма держави включає в себе

- **форму правління** – це організація верховної влади, яка характеризується її формальними джерелами і визначає структуру центральних державних органів і принципи їх взаємовідносин;

- **форму державного устрою** – це територіально-політична організація держави, яка включає політико-правовий статус її складових та принципи взаємовідносин між центральними і місцевими державними органами.

Традиційно виділяють **дві основні форми правління**:

- монархія;
- республіка.

Основна відмінність між ними полягає у визначенні джерела верховної влади, порядку і умов обрання глави держави.

Монархія (класична) характеризується тим, що верховна влада зосереджена в руках глави держави – монарха і передається у спадок.

Різновидами монархічної форми правління є:

- абсолютна монархія;
- конституційна монархія;
- дуалістична;
- парламентська.

Абсолютна монархія характеризується всевладдям глави держави і відсутністю конституційного ладу (монарх використовує норми права щодо своїх підданих, проте сам стоїть над ним).

Абсолютистське правління існує на легітимній основі. Монарх одноосібно представляє і символізує своєю персоною державу у тому числі і у відносинах з іншими державами. Він виступає джерелом будь-якого права, тільки з його волевиявленням ті чи інші рішення набувають чинності закону для його підданих. Від його імені здійснюється правосуддя, йому належить право помилування. Сам же він не несе ніякої персональної юридичної відповідальності.

Сьогодні абсолютні монархії збереглися лише в ряді арабських нафтовидобувних країнах і деяких країнах Тропічної Африки. У Європі існує цілий ряд конституційних монархій.

Конституційна монархія передбачає обмеження повноважень глави держави відповідними методами. Як зазначалось вище розрізняють два види конституційних монархій.

Дуалістична конституційна монархія – компромісна форма правління. Повноваження монарха обмежені у сфері законодавства, але широкі у сфері виконавчої влади. Крім того монарх зберігає контроль над представницькою владою, оскільки наділяється правом повного вето на рішення парламенту і правом його дострокового розпуску. Сьогодні з точки зору конституційних норм дуалістичної монархії в чистому вигляді вже немає, однак фактично її пережитки в багатьох країнах третього світу.

Парламентська конституційна монархія існує в Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Люксембурзі, Монако, Нідерландах, Норвегії, Швеції, тобто у восьми з вісімнадцяти країнах Західної Європи. Хоча формально конституційний монарх володіє традиційними перевагами глави держави (є верховним головнокомандуючим збройних сил, бере участь у всіх офіційних заходах, у Великобританії є главою державної англіканської та шотландської пресвітеріанської церкви, незважаючи на їх істотні відмінності в догматичному плані), його влада фактично не поширюється на сферу законодавства і значно обмежена в управлінні. Закони приймаються парламентом, право вето щодо рішень, прийнятих вищим законодавчим органом, монарх фактично не накладає.

Монарх бере активну участь у призначенні уряду, проте останній формується на основі парламентської більшості і несе політичну відповідальність перед парламентом. Фактично управління країною здійснює уряд. Будь-який акт монарха вимагає затвердження глави уряду або відповідного міністра. На сьогодні така монархія – «слабка» політична установа, хоча з іншого боку монарх носій традицій, символ єдності нації, непорушності і цілісності політичної системи, а династія – символічне уособлення історії країни.

Тут варто відмітити, що у розвинених країнах відмінності між монархією і республікою практично не мають значення: за ступенем демократичності

порядку монархія Великобританія мало чим відрізняється від республіки Франції. Однак у країнах, які розвиваються такі відмінності можуть бути суттєвими. Таким чином, суть конституційної монархії залежить не стільки від конституційних положень, стільки від традицій країни, особистості монарха, ставлення населення до монархії і т.д.

Республіка – це така форма правління, в якій від імені громадян управління здійснюється представницькими органами, які обираються або прямим голосуванням громадян, або на основі спеціальних процедур непрямого народного волевиявлення.

Відомі дві основні форми республіканського правління:

- президентська;
- парламентська.

Президентська республіка характеризується особливою роллю глави держави – президента, який виступає одночасно і главою держави і главою уряду. Пост прем'єр-міністра відсутній, уряд формується поза парламентським шляхом, президент призначає його членів або незалежно від парламенту або за порадою сенату (як в США). Міністри зобов'язані проводити політику, яку визначає президент і несуть відповідальність перед ним.

Парламент не має права висловити уряду вотум недовіри, а засудження дій міністрів парламентом не тягне за собою їх автоматичної відставки. Президент також наділяється правом накладання вето на закони, прийняті парламентом.

Найважливішою відмінною рисою президентської республіки є найбільш повна реалізація принципу поділу влади, усі гілки якої мають значну самостійність по відношенню один до одного, однак існує розвинена система стримувань, яка зберігає відносну рівновагу влади.

Варто зауважити, що крім США, як зазначає Ф. Ріггс, президентська система виявилася найбільш популярною в країнах третього світу, де вона стала прикриттям авторитарних режимів.

Парламентських республік в світі існує більше 1/5 з цієї форми правління. Її найважливіша відмінна риса формування уряду на парламентській основі і його політична відповідальність перед парламентом. Глава держави займає в системі владних органів скромне місце. Єдність дій президента і уряду забезпечується правилом, згідно з яким президент діє за вказівкою уряду. Парламент поряд з виданням законів і прийняттям бюджету має право контролю за діяльністю уряду. Призначає уряд глава держави, але не на свій розсуд, а з числа представників партії (коаліції партій), які мають більшість місць в парламенті.

Вотум недовіри уряду з боку парламенту тягне за собою або відставку уряду або розпуск парламенту і проведення дострокових парламентських виборів, або те й інше. Уряд за такої форми правління є головним органом управління країною, а глава уряду є фактично першою особою в структурі влади, відтісняючи главу держави на другий план.

Ступінь повновладдя глави уряду в парламентській системі залежить від конкретної розстановки політичних, партійних сил в країні, взаємовідносин між парламентом і урядом та інше.

Президент парламентської республіки обирається або парламентом (Греція, Туреччина), або парламентом за участю представників адміністративно-територіальних одиниць (Італія), або особливою колегією виборців, що складається із депутатів парламенту і представників суб'єктів федерації на партійній основі (ФРН), рідше – загальним голосуванням виборців (Австрія).

Серед форм правління є такі, які поєднують в собі ознаки і президентської, і парламентської республіки.

Так, **змішана форма правління** базується на думку М. Дюверже на тому, чи підтримує парламентська більшість чинного президента чи ні, чергуються президентські і парламентські фази. На президентській фазі президент грає ключову домінуючу роль в системі вищих органів державної влади, на парламентській - змушені ділити владні повноваження з прем'єр міністром.

Це ще так звана прем'єр президентська республіка (Франція, Португалія, Фінляндія, Іспанія).

Змішана президентсько-парламентська форма правління, з ще більшим домінуванням президента характерна для ряду країн Латинської Америки (Перу, Еквадор, Колумбія, Уругвай), а також країн Східної Європи (Білорусь).

Перш за все, ця система успадковує основний недолік президентської форми правління – паралельну або подвійну легітимність.

Форма державо устрою – це територіально-політична організація держави, яка включаю в себе політико-правовий статус її складових частин і принципи взаємовідносин центральних регіональних державних органі. Виділяють дві основні форми державного устрою:

- унітарну;
- федеративну.

Унітарна держава – це єдина держава, яка поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не володіють політичною самостійністю, мають єдину конституцію, громадянство, єдину систему права і «урядову вертикаль». Незначна автономія адміністративних одиниць не суперечить принципу унітаризму, але межі завжди встановлюються центром. Трапляється так, що за рівнем надання самостійності великим регіонам унітарні держави поділяються на:

- централізовані;
- децентралізовані.

Федеративна держава – це союзна держава, що складається з декількох державних утворень, кожне з яких має власні компетенції і має свою систему законодавчих, виконавчих і судових органів. При цьому суб'єкти державного суверенітету (народ) не мають права одностороннього виходу зі складу союзної держави. Суб'єкти федерації інколи мають власну конституцію, подвійне громадянство.

Існує близька до федеративної форми державного устрою – **конфедерація**. Основна відмінність між конфедерацією і федерацією полягає в тому, що федерація передбачає наявність центру, уповноваженого приймати рішення від імені всіх учасників союзу і здійснює по відношенню до них влади повноваження яке являє собою більш менш гнучку організовану, без будь-якого конституційного оформлення, федерацію незалежних держав.

Основні характеристики конфедерації:

- утворення на основі договорів, кожен її член об'єднується з іншими в політичний союз;
- суб'єкти конфедерації мають право виходу із союзу;
- суверенітет належить державам, які входять до неї;
- до компетенції конфедерації передається обмежене число питань (оборона, зовнішнє представництво та інше);
- утворюються лише ті державні органи, які необхідні для здійснення завдань, особливо виділених на основі договорів;
- парламент формується представницькими органами її членів які зобов'язують своїх депутатів неухильно дотримуватися лінії легіслатури, яку вони представляють;
- постійно діючі державні органи позбавлені владних повноважень;
- суб'єктам конфедерації належить право відмови у визнанні або застосуванні актів конфедеративних органів влади;
- бюджет формується за рахунок добровільних внесків її членів;
- часто відсутня єдина система грошового обігу;
- відсутнє союзне громадянство.

Досвід показує, що конфедерація є проміжною ланкою на шляху або до створення федерації (США, Швейцарія), або до розпаду на суверенні держави (Швеція, Норвегія).

Сьогодні конфедерацій в повному сенсі цього слова не має, хоча в офіційному найменуванні швейцарська і канадська держави вживають це слово

Питання для семінарського заняття:

1. Функціонування політичної влади. Легітимність влади.
2. Сутність, структура та функції політичної системи.
3. Типологія політичних систем. Політична система України.
4. Походження держави, її сутність та функції.
5. Форми державного правління і державного устрою.

Тематика КПЗ.

1. Проблема влади і владних відносин у сучасному українському суспільстві.
2. Походження влади і розвиток вчень про неї.
3. Політична система як механізм функціонування владних відносин у суспільстві.
4. Класифікація принципів демократії, правової та соціальної держави в Конституції України.
5. Виникнення та розвиток ідеї правової держави.

Питання для обговорення:

1. Проаналізуйте взаємини політичної системи з українською економічною системою.
2. Як на Вашу думку, які елементи політичної системи потребують сьогодні докорінних змін ?
3. Назвіть основні риси та ознаки політичної влади в Україні.
4. Чим пояснюється сьогодні тенденція демократизації відносин між владними структурами та українським суспільством?
5. Назвіть актуальні проблеми політичної реформи в Україні.
6. Які типологічні ознаки української політичної системи?
7. Виділіть основні проблеми сучасного державотворчого процесу в Україні.

8. Яке значення має реалізація принципу поділу влади для утвердження демократії в сучасній Україні?
9. Охарактеризуйте вплив олігархів на політичну владу після Революції гідності.
10. Які негативні риси української ментальності проявляються сьогодні в політичних процесах нашої держави.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник. Харків: ХНТУГ імені Петра Василенка, 2017. 180с.
2. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник/ За ред.. Гончарук-Чолач Т.В. Тернопіль:: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 250с.
3. Гончарук Т. В. Культурологія: навчальний посібник. Тернопіль: Карт-Бланш, 2004. 213с.
4. Піча В.М. Політологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти / В.М. Піча, Н.М.Хома.; за ред. В.М. Пічі. – 5-те вид., випр. і допов. Львів: Магнолія, 2014. 303с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / за ред.. М.П. Требіна. К: Вид-во «Право», 2015. 620с.
6. Руденко А.Ф. Політичний та партійний маркетинг: сутність, школи, категоріальний апарат. Філософія і політологія в контексті сучасної культури: науковий журнал, 2013. № Вип 6(4). С.83-88.
7. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / Ф.М. Рудич. К: Либідь, 2015. 478с.
8. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П.П. Шляхтун. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 471с.

Тема 4. Громадянське суспільство. Політичні партії, громадські об'єднання та рухи

ПЛАН

1. Поняття, основні принципи та інститути громадянського суспільства.
2. Партія як політичний інститут, її особливості у порівняння з державою.
3. Типологія політичних партій.
4. Партійні системи та їх типологія.
5. Поняття та різновиди громадських об'єднань та суспільних рухів, правові засади їх діяльності.

Основні поняття та категорії: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, політична партія, партійна система, громадські об'єднання, суспільно-політичні рухи

1. Поняття «громадянське суспільство» є одним із ключових у політичній думці. Політичні мислителі кожної історичної епохи ставили за мету тим чи іншим чином вирішувати проблему взаємовідносин суспільства, особистості та держави. Поняття «громадянське суспільство» поступово сформувалось на основі ідей античної філософії та римського права, християнського вчення про рівність усіх перед Богом, філософії гуманізму доби Відродження та просвітницьких ідей Нового часу.

В античну добу сформувалися перші уявлення про громадянина, громадянство та суспільство як спільноту громадян. Підтвердженням цього є ідея Арістотеля про поліс та теорія природнього права Цицерона. Арістотель, зокрема, зазначав: «Держава є сукупністю громадян, громадянське співтовариство», а громадянином є той «хто володіє сукупністю громадянських прав» (Політика). Давньоримський філософ Цицерон використав термін «громадянське суспільство» (*societas civilis*) для позначення усієї сукупності громадян, які взаємодіють між собою у політичному просторі держави. Проте, варто відмітити, що античні мислителі не проводили чіткого розмежування між сферами державного та суспільного,

оскільки громадяни могли себе реалізувати лише в межах полісу – міста-держави.

Видатний італійський мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі у творі «Державець» чітко описує елементи громадянського суспільства як спільності людей, що протистоїть державі, яка прагне своїми діями підірвати будь-яку самодіяльність суспільства, щоб панувати над ним.

Класичне розуміння поняття **«громадянське суспільство»** було закладено у працях філософів середини XVII ст. Т. Гоббса, Дж. Локка та продовжено в XVIII-XIX ст., у працях Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Віко, В. фон Гумбольдта, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса.

Томас Гоббс у творі «Левіафан» підкреслював, що якісно нове людське співжиття виникає внаслідок переходу від природного стану з війною всіх проти всіх до впорядкованого культурного суспільства з існуванням держави. Лише домовившись про створення держави, зазначав Т. Гоббс, громадяни здатні домогтися спокою і порядку в суспільстві та створити умови для виникнення якісно нових суспільних зв'язків. Продовжуючи міркування Т. Гоббса, Джон Локк широко використовував поняття громадянське суспільство, проголошуючи його примат над державою. Основою суспільства, на його думку – є власність. Але, щоб гарантувати собі права та свободи й захистити свою власність, люди повинні укласти добровільну угоду про створення співтовариства.

Подальшу розробку цієї проблеми можна знайти в дослідженнях французьких мислителів Шарль-Луї де Монтеск'є і Жан-Жак Руссо. Ш. Монтеск'є у праці «Про дух законів» стверджував, що суспільство лише тоді може успішно функціонувати та розвиватися, якщо в ньому панують республіканські закони. Громадянське суспільство, за Ш. Монтеск'є, є найважливішою гарантією від сваволі і диктатури, і здатне забезпечити особисту свободу громадян.

Ж.-Ж. Руссо вважає головною ознакою громадянського суспільства участь кожного громадянина в державних справах та безумовне повновладдя

народу; основним актом суспільного договору є демократична держава, а єдиним й абсолютним джерелом та сувереном загальної волі є верховна політична влада.

Німецький філософ Іммануїл Кант вважав, що громадянське суспільство повинне базуватись на таких принципах: свобода члена суспільства як людини, рівність його з іншими як підданого, самостійність члена суспільства як громадянина.

Поняття «громадянське суспільство» і «держава» вперше чітко відокремив відомий німецький філософ Георг Гегель. На думку Г. Гегеля, громадянське суспільство включає комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, відносини яких регламентуються цивільним правом і діяльність котрих безпосередньо не залежить від дій держави. Основними принципами на яких формується громадянське суспільство – є власність, особиста свобода, загальнообізнаність, поінформованість, вільно сформована громадська думка, справедливість і суворе дотримання законів.

Карл Маркс під громадянським суспільством розуміє організацію родини, станів і класів, відносини власності і розподілу, форми і засоби існування і функціонування суспільства, дійсного життя і діяльності людини. Таким чином, громадянське суспільство, за Марксом, належить до сфери матеріальної, тоді як держава є елементом надбудови.

Наприкінці ХІХ на початку ХХ століття формуються теорії, в яких громадянське суспільство розглядається як форма соціальної інтеграції людей. Відповідну позицію відстоював французький соціолог Еміль Дюркгейм, який розглядав поняття громадянського суспільства (*societe civile*) крізь призму солідарності. Мислитель стверджував, що профспілкові, професійні об'єднання, церковні, регіональні центри здатні залучити своїх членів до нового типу солідарності, головною моральною цінністю якої є індивід .

Відомі українські вчені М. Драгоманов, В. Липинський, І. Франко, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Шаповал присвятили свої твори теорії громадянського суспільства, аналізу громад, громадського життя. До прикладу, основоположник української політичної науки Михайло Драгоманов вважав, що «громада мусить бути спілкою вільних осіб — «без начальства: своя воля кожному і вільне громадянство й товариство людей і товариств».

У сучасному розумінні **громадянське суспільство — сукупність рівноправних громадян із високим рівнем недержавних економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних взаємовідносин та їх первинних недержавних об'єднань, що добровільно сформувалися в різних сферах життєдіяльності (сім'ї, соціальні групи, кооперації, асоціації, господарські корпорації, фонди, громадські організації, політичні партії, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання, незалежні ЗМІ тощо.**

Таким чином, громадянське суспільство є системою забезпечення життєдіяльності соціальної, економічної, культурної й духовної сфер, системою незалежних від держави суспільних інститутів і відносин між ними, що повинні створити рівні умови для самореалізації окремих індивідів і їх об'єднань.

У сучасній науці відомі базові **принципи** формування та історичного розвитку **громадянського суспільства**, а саме:

- принцип загально визнаного права передбачає певний мінімум свобод кожної людини, закріплення законом рівності прав, обов'язків і відповідальності громадян (правова сфера);
- принцип приватної власності (економічна сфера);
- принцип суспільно визнаної внутрішньої свободи людини (духовна сфера).

Громадянське суспільство забезпечує права людини; держава – права громадянина (політичні права). Становлення громадянського суспільства

залежить від ступеню розвитку економічних і правових відносин, реальності особистих та економічних свобод індивідів, дієвості механізму суспільного контролю за державно-владними структурами.

Сутність громадянського суспільства розкривається через його загальні **ознаки:**

- відокремлена від держави структура суспільства, яка складається з громадян, їх добровільних асоціацій і об'єднань;
- вільні відносини між суб'єктами громадянського суспільства;
- цінування громадянських прав вище за державні закони;
- забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів і прагнень, політичного, ідеологічного плюралізму;
- наявність приватної власності, вільної конкуренції, вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками, тобто ринку;
- саморегуляція відносин між людьми, їх асоціаціями та добровільними об'єднаннями на основі соціальних і психічних норм регуляторів суспільного життя;
- багатство соціальних ініціатив;
- збереження відповідних традицій, культури тощо.

Громадянське суспільство чітко структуроване, воно складається з таких **сфер: 1) соціальної** – сукупність об'єктивно сформованих спільнот людей та взаємовідносин між ними; 2) **економічної** – сукупність реалізації відносин власності; 3) **політичної** – політичні партії, громадські об'єднання, суспільно-політичні рухи, недержавні засоби масової інформації та відносини між ними; 4) **духовно-культурної** – недержавні творчі, освітні, спортивні об'єднання та відносини між ними;

Соціальна сфера громадянського суспільства здійснює значний вплив на всі сфери його життєдіяльності. Вона поєднує в собі, як біологічну, так і соціальну суть людини, а також відтворює відносини, які формуються між соціальними спільнотами. **Соціальна сфера** включає в себе ряд **інститутів,**

зокрема: сім'ю (первинний соціальний осередок громадянського суспільства), різноманітні соціальні спільності — класові, етнічні, демографічні, професійні тощо та відносини між ними; середній клас (прошарок людей з відносно високим рівнем матеріального достатку).

Економічну сферу громадянського суспільства формують економічні інститути та відносини, в які вступають люди у процесі реалізації відносин власності, виробництва, розподілу, обміну, споживання сукупного суспільного продукту. Економічним фундаментом громадянського суспільства є недержавна власність на засоби виробництва, яка забезпечує економічну незалежність людини від державного свавілля, та може існувати в індивідуальній і колективній формах. Отже, **інститутами економічної сфери** виступають: приватні, комунальні, акціонерні товариства, кооперативи, фермерські господарства, асоціації, та інші об'єднання громадян у виробничій сфері.

Основою **політичної сфери** громадянського суспільства виступають політичні відносини як відносини з приводу влади між недержавними політичними інститутами. До **політичних інститутів** громадянського суспільства належать політичні партії, суспільно-політичні рухи, громадські об'єднання, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації та відносини між ними. Найважливішим з-поміж них є політичні партії. Це — добровільні об'єднання громадян, що виконують у громадянському суспільстві низку важливих функцій: вираження соціальних інтересів, ідеологічну, політичної соціалізації, формування громадської думки тощо. Політичними інститутами виступають групи інтересів. Групами інтересів є передусім громадсько-політичні організації — професійні, жіночі, молодіжні, ветеранські тощо. Місцеве самоврядування — це діяльність самого населення територіальної одиниці — територіальної громади — та її виборних органів з управління місцевими справами. Інститутом громадянського суспільства виступають лише недержавні засоби масової інформації.

Структуру **духовно-культурної сфери** громадянського суспільства складають соціокультурні відносини, а її інститутами є школа, церква, різноманітні культурно – мистецькі заклади — тією мірою, якою вони виступають як недержавні утворення. Духовне життя громадянського суспільства характеризується ідеологічною багатоманітністю. Воно несумісне з пануванням єдиної ідеології, насаджуваною державою.

Одним із найбільш актуальних питань є взаємодія держави і громадянського суспільства. Вона виникає разом із появою самого громадянського суспільства, яке формує і легітимізує всю політичну систему. Громадянське суспільство формулює актуальні інтереси і звертається до держави зі своїми вимогами, проханнями та ініціативами, що вимагають державної підтримки (матеріальної, правової та політичної). Держава ж може рухатися назустріч суспільству в різних формах: вивчення громадських ініціатив (їх підтримання або несхвалення), правове регулювання дії суспільних об'єднань, виділення матеріальних коштів на розвиток активності організацій, фондів, субсидії для підтримання соціально вразливих груп населення тощо. У цілому ж лише демократичний режим передбачає тісну взаємодію правової держави і громадянського суспільства як основи політичної та економічної стабільності з метою досягнення спільних цілей — захисту прав і свобод людини, зміцнення державності, подолання кризи, відновлення стабільності та інше.

Упродовж останніх років в Україні відбувається посилення ролі громадянського суспільства в основних напрямках діяльності держави шляхом волонтерської підтримки оборони від зовнішньої агресії, здійснення контролю за діями органів влади, ухваленням та реалізацією державних рішень при проведенні низки реформ та в боротьбі з корупцією.

Трансформація української політичної системи, спричинена подіями листопада 2013 – лютого 2014 рр., свідчить не тільки про зростання ролі громадянського суспільства в розбудові демократичної держави, але й про початок формування нового рівня відносин у трикутнику «громадяни – громадянське суспільство – держава». У сучасних умовах соціальна

відповідальність у всіх сферах суспільного життя (економічній, політичній і соціальній) є однією з провідних вимог громадянського суспільства. Більшість населення України вже усвідомлює, що змінити державу не можна, покладаючись лише на політиків. З одного боку, досягнуто суспільний консенсус щодо основних демократичних цінностей, вимог суспільства до держави, її зовнішньополітичних орієнтацій. З іншого – суспільство все ще залишається вразливим до різного роду загроз і викликів успадкованої реальності.

Отже, громадянське суспільство — природний простір соціальної взаємодії, що структурно складається з різних інституцій — громадських об'єднань і рухів, публічної комунікації. Це вільне, демократичне, плюралістичне, правове суспільство, метою і центром якого постає людина (особистість) з її приватними інтересами і сподіваннями, система відносин, в якій найвищою цінністю є права людини.

2. У структурі політичної системи важливе місце посідають політичні інститути, зокрема – політичні партії, які виступають сполучною ланкою між державою та громадянським суспільством.

Поняття «**партія**» (з латинського «pars», «partis» – частина чого-небудь) вживалося у Стародавньому Римі в значенні групи осіб, які виступали на захист інтересів певної частини населення. Так, наприклад, у сенаті Стародавнього Риму були представлені два конкуруючі політичні угруповання — популісти (користувалися підтримкою незаможних римлян) і оптимати (спиралися на підтримку знаті).

Процес еволюції політичних партій пов'язаний із політичними та соціально-економічними змінами у суспільстві. Основоположник сучасної політології **М. Вебер** виділив **три етапи** в історичному становленні сучасних політичних партій:

- аристократичні гуртки;
- політичні клуби;
- масові партії.

Однак лише дві англійські партії «торі» (прихильники монархії, привілеїв державної церкви) і «віги» (прибічники верховенства парламенту) з нині діючих пройшли ці етапи. Французька революція 1789 р. спричинила формування політичних клубів фельянів, жирондистів і якобінців. Проте поразка революції призупинила процес перетворення політичних клубів у політичні партії.

Наступний етап партогенезу розпочався у ХІХ ст. Так, в Англії партії виникли внаслідок виборчої реформи 1832 р. і створення на місцях з ініціативи лібералів (віги) товариств із реєстрації виборців. Таким чином, у 1861 р. була заснована перша масова партія – Ліберальне товариство реєстрації виборів. У 1863 р. у Німеччині виникла перша масова робітничая партія – Загальна німецька робітничая спілка, заснована Ф. Лассалем. У Західній Україні в 1890 р. молодими радикалами І. Франком та М. Павликом була створена перша українська партія – РУРП.

Серед **політичних та інституційних факторів**, які вплинули на виникнення масових політичних партій і посилення їх ролі у політичному процесі в ХІХ — на початку ХХ ст. слід виокремити:

- становлення буржуазних відносин і розвиток парламентаризму;
- запровадження загального виборчого права та проведення виборчих кампаній і агітації за кандидатів;
- зростання масштабів політичної участі мас (рух чартистів 1840-х, революційні події в Європі 1848-1849 років та ін.);
- усвідомлення великими соціальними групами (буржуазія, пролетаріат, селянство, інтелігенція тощо) своїх специфічних інтересів і необхідність їх представництва в структурах влади;
- становлення елементів демократизму в сфері управління суспільством;
- наявність міжрелігійних і міжнаціональних протиріч.

Таким чином, політичні партії формуються лише на певному етапі розвитку громадянського суспільства, коли більшість його громадян стають активними учасниками політичного процесу.

Відомий американський політолог **Ж. Ла Паломбара** назвав **чотири ознаки**, які лежать в основі поняття «політична партія»:

- **суб'єкт** певної ідеології або особливої світоглядної орієнтації;
- **організація**, тобто достатньо тривке об'єднання людей на різних рівнях політики — від місцевого до міжнародного;
- **мета партії** — завоювання та здійснення влади;
- кожна **партія** прагне забезпечити собі **підтримку народу** — від голосування за неї до активного членства.

Діяльність партій увиразнюється у їхніх **функціях**:

- **представництво соціальних інтересів** (партія виявляє інтереси тих чи інших соціальних груп, надає їм політичного спрямування через різні засоби комунікацій, корегує власний політичний курс відповідно до їхніх інтересів).
- **ідеологічна** (формування ідеології і поширення її серед електорату);
- **наукова** (розробка партією різних соціальних проектів, технологій виборчої кампанії, законопроектів, програм розвитку, адміністративно-управлінських процедур за участю інформативно-аналітичних центрів та інше);
- **участь у боротьбі за владу** (механізм добору кадрів та підготовки для різних рівнів державної діяльності (депутатської і адміністративно-управлінської), розробка стратегії і тактики передвиборчої боротьби та інше);
- **здійснення влади** (розробка політичного курсу, формування громадської думки для підтримки цього курсу, розширення контактів з різними політичними силами і соціальної бази для здійснення владного статусу);

Отже, політична партія — це політична організація, яка об'єднує на добровільних засадах людей зі спільними інтересами, що відображені в основоположних ідейних настановах і програмі з метою впровадження їх через оволодіння політичною владою та здійснення державного керівництва країною.

Політичні партії визначають характер і спрямування політичного процесу, його стабільність і цивілізованість, стратегію й тактику боротьби за владу.

Французький політолог **Моріс Дюверже** проаналізував дві **категорії партій: виборчого (парламентського) походження** (формуються навколо парламентських груп та місцевих виборчих комітетів); **зовнішнього походження** – на основі існуючих суспільних об'єднань: профспілок (лейбористська партія Великобританії); селянських спілок (аграрні партії у Швеції, Данії, Норвегії, Україні); релігійних об'єднань (християнсько-демократичні партії в Німеччині, Італії); ветеранських організацій (крайні праві партії в Італії, Німеччині, Франції у період між світовими війнами); галузевих професійних об'єднань (колишня партія прав людини в Україні, створена на базі спілки юристів); товариства тверезості та здоров'я (українська партія «Твереза нація») та ін.

Український політолог **Валерій Бебик** проаналізував параметри, які визначають парадигму (модель) сучасної партії:

1. Інституціоналізація, або місце й роль партії у політичній системі.
2. Статус в уряді (керівництво або участь), представленість (непредставленість) в органах влади (законодавчих, виконавчих, судових).
3. Соціальна база (стани, групи, конфесії, етноси, окремі громадяни тощо).
4. Політичні орієнтації (настанови) стосовно власності, ролі держави, прав громадян і т. ін.
5. Мета функціонування (суперництво на виборах, підрив політичної системи, підтримка еліти влади і т. ін.).
6. Структурна незалежність (ступінь незалежності, кадрові, фінансові джерела, зв'язки з іншими вітчизняними та зарубіжними партіями).
7. Внутрішня організація (структура, ієрархічні зв'язки, географія впливу, ступінь централізованості, періодичність проведення зборів, з'їздів, інтенсивність пропаганди, постановка науково-дослідницької діяльності і т. ін.).

8. Рівень згуртованості, активності членів партії, дисципліни, дотримання доктрини і т. ін.

Отже, аналіз природи і місця політичної партії в політичній системі суспільства свідчить про те, що її діяльність є одним із найважливіших механізмів розподілу владних засобів у державі і суспільстві. Політична партія є ланкою політичного процесу, що зв'язує державу і народ.

3. У політичній думці існують різні системи класифікації партій, їхніми критеріями є: організаційно-масова структура, функції, походження, місце і роль у політичній системі, програма, соціальна база, характер представництва свого електорату, ідеологізм-прагматизм, методи діяльності, базова ідеологічна доктрина, т. д.

За **організаційно - масовою структурою М. Дюверже** встановив бінарну класифікацію партій — кадрові та масові. **Кадрові партії** — це партії впливових людей, котрі мають авторитет і можуть розраховувати на підтримку. Ці партії не мають інституту фіксованого членства і членських внесків та діють переважно під час передвиборчих кампаній через професійних і громадських активістів. Кадрові партії дещо ідеологізовані, здебільшого керуються виборчим прагматизмом. До типових кадрових партій належать Республіканська і Демократична партії США.

Масові партії об'єднують велику кількість людей, що гуртуються у первинних структурах, фіксоване членство, членські внески. Вони носять ідеологічний характер і відзначаються активною виборчою боротьбою. Серед масових партій розрізняють соціал-демократичні, комуністичні (ленінські) і фашистські. **Ж. Шарло** доповнив типологію М. Дюверже третім типом — **партія виборців**, що з одного боку, характеризується виборчим прагматизмом, але не створює мережі прихильників на зразок кадрових партій, а з іншого — має централізовану масову організацію, проте не вимагає від своїх членів постійної участі у партійному житті. Такими є сучасні центристські партії.

Залежно від походження виділяють:

– **парламентські партії** – формуються переважно згори та ставлять за основну мету завоювання депутатських мандатів. Парламентська фракція для таких партій є головною організаційною ланкою, в окремих випадках – керівним та організаційним центром;

– **непарламентські партії**, що характеризуються централізмом у структурі і доктринальною програмною єдністю (соціал-демократи, комуністи). Відповідно парламентська та виборча діяльність для них не є головною метою. Такі партії формуються «знизу». Місцеві осередки та їх органи самі створюють центр для координації своєї діяльності.

Залежно від **місця і ролі партії** в політичній системі виділяють:

– **правлячі** — ті, що перемогли на парламентських виборах та здобули право формувати уряд і реалізовувати політичну програму розвитку суспільства відповідно до своїх політичних програм;

– **опозиційні** — ті, що зазнали поразки на виборах і зосередили свою діяльність на критиці офіційного урядового курсу і на розробці альтернативних програм.

За ставленням до суспільного ладу, до суспільно-політичних перетворень розрізняють такі партії:

– **консервативні** – виступають за збереження суспільства в незмінному стані;

– **реакційні** – орієнтують на повернення до минулого ладу;

– **реформаторські** агітують за зміну суспільства за допомогою реформ;

– **революційні** – прагнуть радикально змінити суспільну систему в цілому.

За розташуванням в ідейно-політичному спектрі виділяють:

– **ліві партії** – орієнтуються на радикальні суспільні зміни для досягнення політичної і соціальної рівності (партії соціалістичного та соціал-демократичного спрямування);

– **праві партії** – стоять на позиціях елітарності, охорони традиційних цінностей; стимулювання вільних ринкових відносин, мінімального

втручання держави в економіку, впорядкування і обмеження соціальних виплат (партії консервативного та націоналістичного типу);

– **центристські партії** – націлені на збереження існуючого ладу, виступаючи при цьому за еволюційні зміни на основі консенсусу (ліберали);

– **крайні ліві та крайні праві партії** мають особливі радикальні програми, що передбачають злам старої політичної системи з опорою на збройні методи боротьби (партії комуністів і анархістів, крайні праві — це політичні угруповання неофашистів та релігійних фундаменталістів, які поділяють ідеї національної або расової виключності) .

За соціальним складом партії поділяють на поміщицькі, буржуазні, робітничі, селянські, етнічні, правлячої еліти, галузевої еліти, конфесійні і т. д.

За базовою ідеологічною доктриною партії поділяються на: комуністичні і неокомуністичні, соціал-демократичні, ліберальні і неоліберальні, консервативні і неоконсервативні, націоналістичні, фашистські і неофашистські, нетрадиційні.

За функціональним критерієм партії поділяють на «індивідуального представництва» (діяльність у доборі кандидатів у депутати, мери, президенти) і «соціальної інтеграції» (діяльність на основі статуту і програми, постійне членство, внески, партійна дисципліна тощо).

Варто зауважити, що наведені критерії класифікації партій є досить умовними. У кожній країні існує своя специфіка формування партійних структур, залежно від історичного етапу розвитку, типу політичного режиму та рівня політичної зрілості громадянського суспільства.

4. Сутність партійної системи проявляється в наявності стійких зв'язків не тільки між партіями, а й між партіями та державою (Ю. Шведа, М. Примуш, Л. Дунаєва). Влада як об'єкт міжпартійних відносин з'єднує партії в певну цілісність, владно-партійна взаємодія формує стійкі відносини між суб'єктами партійної системи.

Партійна система – це політична структура, що утворюється із сукупності політичних партій різних типів з їхніми стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, а також державою та іншими інститутами влади, що реалізовані у прийнятих ними ідеологічних доктринах та формах і методах практичної політичної діяльності.

Головні **ознаки** партійної системи – взаємодія партій на нормативно-організованій основі; здійснення зв'язків у площині боротьби за владу та її реалізацію, контроль за діяльністю владних структур; зв'язок із державними закладами, громадськими об'єднаннями й електоратом. Правові основи цих стосунків закладаються у Конституціях, законах про партії, законах про вибори та інших юридичних документах.

Типологія партійних систем передбачає декілька варіантів:

- **тритипowa схема М. Дюверже**, згідно з якою партійні системи поділяються на однопартійні, двопартійні і мультипартійні;
- **тритипowa система Б. Гаврилишина**, який поділяє партійні системи на олігархічні, противаг (боротьби за владу) і колегіальні (співпраці при владі);
- **семитипowa схема Дж. Сарторі** з таким поділом партійних систем: однопартійна, гегемоністська, домінування, двопартійна, обмеженого плюралізму, поляризованого плюралізму, атомізована.

Класифікація Дж. Сарторі є більш досконалою, оскільки не тільки розрізняє партійні системи за кількістю функціонуючих у політичній системі партій, а й враховує характер їх взаємодії, ступінь політичного впливу на суспільство загалом і політичну систему зокрема. Зупинимось на ній більш детально.

Однопартійна система – конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного і державного апарату, заборона утворювати інші партії (Китай, Північна Корея, Куба, Ірак, Кенія, Сомалі, Лівія).

Гегемоністська система – панівне становище однієї партії при наявності декількох партій, які мають організаційну автономію, але визнають керівну

роль правлячої партії. Така система існувала у соціалістичних країнах Східної Європи.

Система домінування – наявність декількох політичних партій, одна з яких упродовж тривалого часу перемагає на виборах і одноосібно формує уряд (у Швеції (1932-1976 рр. та у 1982-1991 рр.) – Соціал-демократична робітничка партія, у Японії – Ліберально-демократична партія від 1955 р. формує уряд).

Двопартійна система – домінування двох потужних політичних партій, одна з яких перебуває при владі, а інша — в опозиції (Республіканська і Демократична партії США, Консервативна і Лейбористська партії Великобританії).

Система обмеженого плюралізму – представництво у парламенті й уряді декількох партій, відсутність позасистемної опозиції. Система обмеженого плюралізму поділяється на **однопартійну, двоблокову і мультипартійну**.

При **однопартійній** системі уряд формується партією, що здобуває абсолютну більшість голосів на парламентських виборах, хоч інші партії також представлені у парламенті (Іспанія – соціалістична партія).

Двоблокова передбачає формування уряду двома політичними силами (ФРН).

Мультипартійна коаліція – формування уряду з представників декількох партій на основі їх пропорційного представлення у парламенті згідно з результатами виборів (Швейцарія, Бельгія, Нідерланди).

Система поляризованого плюралізму, яка призводить до загострення боротьби між політичними силами, передбачає наявність партійного центру, що формує уряд, і двосторонньої деструктивної опозиції (партійні системи Італії, Франції, України).

Атомізована система характеризується наявністю багатьох маловпливових, малочисельних партій та формування уряду на позапартійній основі. Вона поділяється на системи крайнього плюралізму (Росія, Казахстан) і авторитарної псевдопартійності. Друга система властива деяким країнам

Латинської Америки, в яких реальна влада перебуває у руках військової верхівки.

На початку 90-х років ХХ ст. почалося становлення багатопартійної системи в Україні. Основний закон нашої держави визначає засади організації та діяльності політичних партій. Зокрема, стаття 15 Конституції України встановлює принцип політичної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя в Україні. Статтею 36 Основного Закону передбачається і гарантується право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення своїх прав і свобод, а також задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених державою в інтересах національної безпеки і збереження громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Важливим аспектом демократизації суспільного життя і залучення значної частини українського суспільства до державотворчої діяльності є багатопартійність.

Український політолог **Володимир Фесенко** виділяє три етапи у розвитку партійної системи України:

- 1. Початковий етап (1990-2004рр.)** – період створення та становлення нових політичних партій України; період ідеологічного протистояння між націонал-демократами та лівими партіями (комуністами і соціалістами).
- 2. Олігархічно-біполярний етап розвитку партійної системи України (2004-2013рр.).** Процес олігархізації партійної системи України почався після запровадження змішаної виборчої системи та парламентських виборів 1998р. Проте розквіт олігархічної партійної системи відбувся у 2004р. – після запровадження пропорційної виборчої системи та здійснення конституційної реформи, яка передбачила перехід до парламентсько-президентської системи.
- 3. Новий етап розвитку партійної системи розпочався після Євромайдану, Революції Гідності, анексії Криму Росією та війни на Сході**

України. У партійній системі відбулися суттєві зрушення, головною тенденцією стала кардинальна зміна балансу електоральних сил.

Це є свідченням того, що партійна система України перебуває в процесі трансформації, який триватиме до створення дієвих, інституціалізованих політичних партій та завершення структуризації українського суспільства. Адже в сучасній Україні переважають партії «лідерського» типу, діяльність яких спрямована на реалізацію бажань та ідей партійних лідерів. Сучасні українські експерти називають найбільші проблеми українських політичних партій: політичну корупцію; залежність від фінансово-промислових груп; невідповідність виборцям; відсутність постійної комунікації з суспільством; брак внутрішньопартійної демократії; брак кваліфікованих партійних кадрів.

Розвиток політичних партій в Україні і формування ефективної партійної системи залежатиме від ряду чинників, зокрема: перспектив прийняття пропорційної виборчої системи з відкритими списками для парламентських виборів, запровадження диференційованого підходу до партій та виборчих коаліцій, способу визначення меж виборчих округів, врегулювання статусу парламентської опозиції та вирішення проблеми прозорого фінансування політичних партій.

Отже, партійна система фіксує якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом, представляючи інтереси значної частини виборців у системі

5. Кожна демократична країна в наш час налічує безліч громадських організацій і суспільно-політичних рухів у структурі громадянського суспільства. які відрізняються метою, способами її реалізації, ідейними та доктринальними засадами.

Громадські організації та рухи — це добровільні масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

Організації громадян формуються передусім як інструмент реалізації потреб та інтересів цих громадян. На відміну від політичних партій, громадські

організації не ставлять своїм головним завданням боротьбу за владу. Головна їх мета – задоволення і захист соціальних, професійних, економічних, культурних та інших інтересів їх членів. Виконуючи ці завдання, деякі масові об'єднання здійснюють тиск на державну владу, в тому числі шляхом організації демонстрацій, страйків, голодування тощо. Вони захищають людину від тиску держави, консолідують суспільство навколо гострих проблем, створюючи підстави соціальної інтеграції.

Громадські організації в політології називають «**групами інтересів**» та «**групами тиску**».

Групи інтересів – це об'єднання людей, які виходячи з певних інтересів або потреб, висувають вимоги до інших груп суспільства чи суспільства в цілому, з метою підтримати або поліпшити свої позиції, досягти певних цілей.

Існують різні **типології груп інтересів**. Найчастіше групи інтересів класифікують за **сферами їх діяльності**:

- в економічній сфері – об'єднання підприємців, профспілки; (Всеукраїнська громадська організація «Союз захисту підприємництва», Асоціація українських банків, Федерація профспілок України тощо)
- у соціальній сфері – об'єднання по захисту соціальних прав (Товариство захисту прав інвалідів тощо), об'єднання соціальних досягнень (благодійні організації: громадська організація «Маленьке серце з мистецтвом», Карітас Україна, Разом);
- у суспільно-політичній сфері – правозахисні, екологічні, жіночі, молодіжні; (Національний екологічний центр України, Центр політико-правових реформ, Всеукраїнська ліга українських жінок, Спілка Української Молоді (СУМ), Реанімаційний пакет реформ, КВУ, Опора, Чесно тощо)
- у сфері дозвілля і відпочинку – спортивні об'єднання; (Всеукраїнська федерація танцювального спорту, Федерація тенісу України тощо)
- групи взаємодопомоги (Товариство свідомих українців тощо);

– гуртки для спілкування і реалізації хобі; групи інтересів у сфері релігії, науки, культури – церкви, секти, наукові асоціації, творчі клуби (Український культурологічний клуб, Українське біблійне товариство, Всеукраїнське товариство «Лемківщина» тощо)

Групи тиску – це громадські об’єднання, які прагнуть задоволення власних інтересів засобом впливу на органи державної влади або політичні партії. Вчені виділяють три основні ознаки «групи тиску»: існування і діяльність групи поза офіційними структурами й органами влади; здійснення тиску на політичні інституції з метою прийняття державними органами певних рішень; вимоги групи відображають специфічні інтереси тих чи інших верств або об’єднань громадян.

Групи тиску можуть діяти на всіх рівнях влади і прагнуть впливати на всі три гілки влади (законодавчу, виконавчу, судову) і громадську думку.

На думку політолога **В. Бебика**, демократичну роль громадських об’єднань слід розглядати таким чином:

- у міру формування соціуму нового типу вони дещо обмежують монополію держави на втручання в приватну сферу життєдіяльності людини;
- їх головна сила і дієвість полягає в активності та самоорганізації соціальних суб’єктів;
- громадськість прямо зацікавлена в артикуляції, захисті та вирішенні конкретних питань свого існування (на рівні суспільства, регіону, місцевості, окремої оргструктури) за безпосередньої участі цих інституційних утворень;
- вони сприяють опануванню громадянами демократичними цінностями і політичними нормами, засвоєнню досвіду правового захисту різноманітних інтересів та прав;
- на них також покладаються просвітницька, культурна, ідентифікаційна, інформаційна, духовна місії тощо.

Суспільно-політичні рухи відрізняються від суспільних організацій, як правило, відсутністю фіксованого членства (Комуністичний, Соціалістичний,

Християнсько-демократичний Інтернаціонали – мають зовнішній характер та властиві індустріальному суспільству).

У постіндустріальних і посттоталітарних суспільствах суспільно-політичні рухи є складовою політичної системи держави, які постають як перехідні форми об'єднання громадян та протидіють тоталітаризмові в особі монополю правлячої партії (по суті — еліти). Після розпаду тоталітарної системи вони втрачають свій вплив, створюючи умови для формування багатопартійної системи. Такий шлях пройшли «Солідарність» (Польща), Демократичний форум (Угорщина), «Саюдіс» (Литва), Союз демократичних сил (Болгарія), Народний рух України (Україна), Громадянська кампанія «Пора» (Україна) та ін.

Суспільно-політичні рухи, на відміну від партій, важко класифікувати відповідно до політичної ідеології (консерватизму, лібералізму, соціал-демократії, марксизму-ленінізму та ін.), тому **Е. Гідденс** запропонував таку типологію:

- трансформативні рухи, спрямовані на радикальні зміни в суспільстві;
- реформаторські рухи, пов'язані з модифікацією теперішніх порядків;
- рухи порятунків, наприклад, релігійні, які прагнуть спасіння людини від гріха і т. ін.;
- альтернативні рухи, які зосереджуються на усуненні негативних рис, звичок, наприклад рух за здоровий спосіб життя, проти наркоманії.

Польський політолог **Єжи Вятр** визначив основні стадії розвитку суспільно-політичних рухів:

1. Постає суспільна потреба в соціальних змінах, яка веде до контактів найактивніших індивідів і формування ініціативної групи.
2. На основі об'єднання індивідуальних прагнень формуються програмні засади, платформи, доктрини.
3. До політичної діяльності залучаються широкі кола прихильників, покликані реалізувати завдання суспільно-політичного руху.

4. Спадає активність руху, коли цілі досягнуто або виявилось, що їх неможливо реалізувати; рух припиняє свою діяльність або трансформується в партію.

В Україні правове поле державного регулювання діяльності громадських інституцій утворюють Конституція і закони України: «Про політичні партії в Україні» 2001 р., «Про звернення громадян» 2005 р., «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» 1999 р., «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р., «Про благодійництво та благодійні організації» 1997 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» 1998 р., «Про громадські об'єднання» 2012 р. та ін. Саме з 2012 року спостерігається активний сплеск реєстрації громадських організацій. Він триває і досі. Причиною створення переважної кількості громадських організацій є бажання допомогти іншим та використати можливість вплинути на розвиток суспільства та громади.

Громадяни України повинні бути більш активно залучені у всі процеси суспільно-політичного життя України, шляхом формування дієвих громадських організацій як активних учасників політичного процесу, що допоможе подолати відчуженість українців від політики та сформуванню суспільства злагоди та справедливості.

Питання для семінарського заняття

1. Поняття, основні принципи та інститути громадянського суспільства.
2. Партія як політичний інститут, її особливості у порівнянні з державою.
3. Типологія політичних партій.
4. Партійні системи та їх типологія.
5. Поняття та різновиди громадських об'єднань та суспільних рухів, правові засади їх діяльності.

Тематика КПЗ

6. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні
7. Політичні партії в Україні до і після Майдану: основні тенденції та перспективи розвитку.

8. Партийна система України: етапи та особливості еволюції.
9. «Старі» і «нові» партії в післямайданній Україні: подібне і відмінне.

Питання для обговорення

1. Порівняйте кадрові та масові політичні партії за такими ознаками:
 - а) структура партії;
 - б) принципи діяльності;
 - в) характер членства;
 - г) функції партій.
2. Сформулюйте переваги та недоліки однопартійної, двопартійної та багатопартійної систем.
3. Який тип партійної системи є, на Ваш погляд, найбільш ефективним для України? Обґрунтуйте відповідь.
4. Охарактеризуйте діяльність найбільш впливових політичних партій в Україні.
5. Порівняйте декілька визначень громадянського суспільства. Яке з них, на вашу думку, ближче до істини:
 - а) громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних якостей, яке, будучи незалежним від держави, спільно з нею формує розвинені правові відносини, взаємодіє заради спільного блага;
 - б) громадянське суспільство – сукупність незалежних асоціацій громадян, які налагоджують відносини між індивідами і державою та в разі потреби захищають свободу індивідів від зазіхань влади;
 - в) громадянське суспільство – неполітична сфера соціуму, що протистоїть державі та включає такі інститути та організації як підприємництво, торгівлю, сім'ю, родинні об'єднання, різні громадські спілки й асоціації, що функціонують в правовому полі і сприяють сталому розвитку.
6. Яких передумов (економічних, політичних, культурних, правових), на вашу думку, не вистачає для формування громадянського суспільства в Україні?

7. Який режим взаємовідносин держави і громадянського суспільства є найбільш ефективним в сучасному світі.
8. Визначте ті показники, за якими можна охарактеризувати ступінь розвиненості громадянського суспільства.
9. Проаналізуйте проблеми створення громадянського суспільства в сучасній Україні.
10. Наведіть конкретні приклади об'єднань та організацій громадянського суспільства в Україні та зарубіжних країнах.

Рекомендована література

1. Політологія: підручник / В. Г., Антоненко та інші. Вид. 3-тє переробл.і допов. К. : ВЦ «Академія», 2006. 568 с.
2. Дем'яненко. Б. Громадські організації та рухи: політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 157с.
3. Рудич Ф. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2006, 412 с.
4. Требін М.. Партія політична: політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 543 с.
5. Політичні партії України. В 3 Т. Т. 1. / уклад. Ю. Шайгородський. К.: Укр. центр політичного менеджменту, 2005. 876 с.
6. Шведа Ю. Ф. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посіб. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.
7. Народовладдя та громадянське суспільство в сучасній Україні. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16736>.
8. Партійна система України: до і після Майдану зміни, тенденції розвитку, суспільні запити: інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування», 16 вересня 2015р. Київ, 2015. 355 с.

Тема 5. Політична еліта та політичне лідерство

ПЛАН

1. Поняття політичної еліти:
 - а) суть, підходи та концепції;
 - б) типологія та функції політичних еліт;
 - в) місце і роль політичної еліти в структурі національної еліти.
2. Поняття політичного лідерства:
 - а) суть, теорії політичного лідерства;
 - б) типологія політичного лідерства.
3. Політична еліта та політичне лідерство в сучасній Україні.

Основні поняття та категорії: еліта, елітизм, національна еліта, політична еліта, лідер, політичне лідерство, національний лідер

1. Реалізація **владних відносин** передбачає поділ суспільства на дві групи: панівну меншість і підлеглу їй більшість. Влада завжди в руках меншості, цю меншість називають елітою. **Терміном «еліта»** (франц. elite – кращі, вибрані) позначають провідні верстви в суспільстві, які здійснюють керівництво у певних галузях суспільного життя. Починаючи із XVII ст. поняття «еліта» використовувалося для позначення товарів найвищої якості, а згодом – для виділення людей з найвищим соціальним статусом.

У політичній науці поняття «еліта» має багато визначень, серед яких можна виокремити наступні:

- Найбільш активні в політичному відношенні люди, орієнтовані на владу, так звана організована меншість суспільства (Г. Моска);
- Люди, які володіють позиціями влади (А. Етціоні), формальною владою в організаціях та інституціях, визначаючи суспільне життя (Т. Дойч);
- Особи, які користуються у суспільстві найбільшим престижем, багатством, статусом (Г. Лассуелл);

- Меншина, яка здійснює найважливіші функції у суспільстві, має найвищу вагу та вплив (С. Келлер);
- Люди, які мають інтелектуальну чи моральну перевагу над людською масою, володіють найвищим почуттям відповідальності (Х. Ортега-і-Гассет);
- Люди, наділені харизмою (М. Вебер);
- Творча меншість на противагу нетворчій більшості (А. Тойнбі).
- Аналізуюючи суть поняття «еліта» вокремлюють два підходи :
- **Ціннісний підхід** характеризує еліту до складу якої входять особи, які цінні для суспільства інтелектуальними, психологічними, моральними, організаторськими та іншими здібностями (В. Паретто, Д. Донцов, Я. Стецько, Хосе Ортега-і-Гассет тощо).
- **Функціональний підхід** пояснює еліту, яка наділена здатністю виконувати управлінські функції (Г. Моска, Р. Міхельс, В. Липинський).

Становлення еліти відбувалося у декілька етапів. Так, у стародавню добу, а також у часи Середньовіччя приналежність до еліти зумовлювалася аристократичним походженням. У буржуазному суспільстві, в якому були скасовані феодальні привілеї, замість родових еліт з'являлися фінансово-промислові олігархії, основою формування яких було багатство і гроші. В інформаційну добу провідні позиції в суспільстві поряд з фінансово-промисловою елітою займає духовна, наукова еліта, джерелом формування якої є знання.

Основи ціннісного підходу до розуміння природи еліти були закладені в політичних вченнях Конфуція, Платона, Аристотеля, Сократа тощо. Зокрема, Сократ був впевнений, що «царі і правителі – це не ті, котрі тримають скіпетр або вибрані будь-ким, чи отримали владу за жеребом, і не ті, хто досяг влади насиллям або обманом, а ті, які вміють правити». Значний вплив на формування елітарних теорій здійснили ідеї Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, Т. Карлейля.

Класична теорія еліти сформувалася на початку ХХ ст. в працях представників **макіавеллістської** школи соціології Г. Моски, В. Парето і Р.

Міхельса. Класична теорія еліти базувалася на критиці демократії та визнавала лише за елітою право на владу з огляду на її вищу ступінь організованості та дисциплінованості в порівнянні з більшістю суспільства.

Гаetano Моска («Основи політичної науки» 1896 р.) поділяв суспільство на панівну меншість (еліту) і політично залежну більшість (масу). Меншість (правлячий клас), володіючи вищим рівнем організованості, здібністю управління та необхідними ресурсами монополізує владу в своїх руках. Правлячий клас розвивається через властиві йому дві тенденції: аристократичну і демократичну. Перша – проявляється у прагненні еліти "закритися" від іншої частини суспільства, передати свої привілеї за спадковістю, що призводить до виродження еліти і суспільного застою. Демократична тенденція спрямована на оновлення правлячого класу за рахунок активних представників нижчих верств. При цьому виникає загроза політичних криз. На думку вченого, поєднання двох тенденцій дозволяє суспільству зберегти стабільність в управлінні і його поступове якісне оновлення.

Вільфредо Парето («Трактат з загальної соціології» 1916 р.) ввів у науковий обіг термін «еліта» в розумінні групи осіб, що володіють вищими показниками у своїй галузі діяльності. Залежно від методів володарювання В. Парето виділив два типи еліт: **еліту лисів** та **еліту левів**. Перша володіє здатністю маніпулювати, обманювати, що є корисним в умовах перехідного суспільства. Друга робить ставку на відкритість, рішучість, силові методи впливу, що застосовується в стабільних ситуаціях. Зміну елітарних груп при владі дослідник описав як «закон циркуляції еліт». Зміна еліт дозволяє зберегти соціальну рівновагу, тому що забезпечує прихід до влади еліт, які володіють якостями, що затребувані суспільною ситуацією. Оновлення може здійснюватися у двох формах: поступальній (вибори) і обвальній (революція). Революція – є найбільш радикальним засобом оновлення еліт.

Роберт Міхельс («Політичні партії. Нариси про олігархічні тенденції демократії» 1911 р.) проаналізувавши причини стратифікації суспільства, що

породжують його елітарність та неминучість поділу на правлячу меншість та пасивну більшість, дійшов висновку, що вони криються в сутності самої організації, яка вимагає виділення керівного апарату, що врешті-решт виходить з-під контролю рядових членів і підпорядковує політику власним інтересам. Цей процес він назвав «залізним законом олігархії». Маса ж, через свою низьку компетентність та активність, залишаються індивідуальними до політичної діяльності. Дослідник робить висновок, що демократія навряд чи здійсненна, тому що обов'язково перетворюється в олігархію.

Дані концепції, незважаючи на ряд відмінностей, мають ряд спільного:

- елітарність будь-якого суспільства;
- особливі психологічні якості еліти;
- усвідомлення нею своєї винятковості;
- незмінність владних відносин між елітою і простим народом;
- конкурентність і зміна еліт в ході боротьби за владу.

Теорія демократії як правління народу і теорія еліт як правління незначної меншості загалом суперечать одна одній. Основоположники теорії еліт Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельс розв'язували цю суперечність на користь теорії еліти, ставлячи під сумнів можливість демократії. Водночас у політології склався цілий напрям, представники якого намагаються довести сумісність демократії та елітизму. До цього напрямку належать ряд **концепцій**.

У **концепції конкуруючих еліт Й. Шумпетер** заміняє формулу демократії «правління народу» на більш реалістичну — «правління, схвалене народом». Суть демократії, на його думку, полягає в здобутті влади елітами шляхом конкуренції. Правляча еліта необхідна для будь-якого суспільства, у тому числі й для демократичного, характерна риса якого — конкуренція еліт за позиції влади, а також відкритість еліти для оновлення талановитими, здібними, високоморальними представниками народу. Значення електорату обмежується участю в оновленні та зміні еліти. Контроль виборців за елітами проявляється лише у формі відмови під час переобрання.

Концепція відкритості еліт (Г. Ласуелл) стверджує, що еліта сучасного суспільства відрізняється від еліти минулого, тим, що вона відкрита, її члени володіють знаннями, уміннями, відповідальністю, вони приходять до влади на основ справедливої конкуренції.

Елітарні теорії демократії (Р. Даль, С. Ліпсет, Л. Зіглер). Еліта розглядається як група, покликана не лише управляти, але й оберігати суспільство від неконтрольованого тиску і неврівноваженості мас.

Плюралістичні теорії еліт (О. Штамер, Д. Рісмен) – визначають множинність еліт. Еліти поділяються на професійні, регіональні, релігійні та інші, кожна з яких покликана виражати інтереси своїх груп і жодна не здатна домінувати в усіх сферах суспільної діяльності. Згідно з цими теоріями, за допомогою демократичних механізмів (вибори, референдуми, опитування, преса) можна втримати еліти під впливом мас.

Ліволіберальні концепції (Ч. Мілс, Р. Мілібанд) – ґрунтуються на таких положеннях:

- головний чинник в утворенні еліт – не ціннісні якості представників певної еліти, а володіння командними позиціями, керівними постами;
- еліта, що здійснює владу в суспільстві включає до себе вищі прошарки фінансово-промислових кіл, армії, інтелектуалів. Між елітою і масою існують значні відмінності, реальних шансів займати високі посади в представництві народу майже немає;
- головна функція еліти в суспільстві – забезпечення власного панування.

Згідно з **концепцією вертикальної демократії (Дж. Сарторі)** демократія має горизонтальний і вертикальний виміри. У горизонтальному вимірі вона ґрунтується на принципі рівності і означає правління народу. У вертикальному вимірі – на принципі свободи й означає владу множинних конкуруючих меншин, або **поліархію** (від грецьк. poly — багато і arche — влада). За цим критерієм владарює той, хто перебуває нагорі, незалежно від того, завдяки чому він там опинився. З цією метою Дж. Сарторі запропонував референтну теорію еліт і два стислих взаємодоповнюючих визначення

демократії: «демократія повинна являти собою селективну (засновану на виборності, відборі, підборі) поліархію і поліархію за основою достоїнств (заслуг)».

Отже, політичний елітизм зумовлений рядом чинників суспільно політичного характеру, зокрема: ієрархізацією суспільства, психологічною та соціальною нерівністю людей, поділом праці, складністю управлінської діяльності, об'єктивністю панування і підкорення, пасивністю мас.

б) Політична еліта – це керівна верства державних органів, місцевого самоврядування, політичних партій, груп тиску, а також представників інших еліт (господарської, духовно-інтелектуальної), що беруть участь у прийнятті та організації виконання політичних рішень.

Існування політичної еліти обумовлено наступними **факторами**:

- психологічними особливостями людей, їх неоднаковими здібностями, можливостями і бажанням приймати участь у політиці;
- законами розподілу праці, які вимагають професіоналізму в управлінні, певної спеціалізації;
- високої соціальної значимості управлінської праці і її відповідної стимуляції;
- широкими можливостями використання управлінської діяльності для одержання соціальних привілеїв;
- фактичною неможливістю здійснення всезагального контролю за політичними керівниками;
- політичною пасивністю широких мас населення, інтереси яких в основному знаходяться поза політикою.

Політичній еліті притаманно ряд характерних **рис**:

- право висувати із свого середовища політичних лідерів;
- привілейоване становище і право на це;
- закритість або напівзакритість для «інородців» (вихідців із інших соціальних прошарків);
- психологія переваги;

- доступ до закритої інформації.

Будучи компонентом політичної системи, політична еліта виконує певні **функції**. До найважливіших з них відносяться:

- **стратегічна функція (політичного рукопокладання)**, полягає у ініціюванні соціальних змін і розробці політичної тактики і стратегії у формі ідеологічних доктрин, конституцій, законів, програм реформ;
- **інтегративна функція** – об'єднання суспільства на основі сформульованих елітою цінностей, подолання соціальних конфліктів, узгодження соціальних інтересів та досягнення суспільного консенсусу і взаємодії всіх суспільних груп;
- **організаційна функція** – мобілізація мас для виконання прийнятих рішень, втілення у життя політичних задумів;
- **функція рекрутування (висування)** зі свого середовища політичних лідерів, які пов'язані з певними сегментами самої еліти: законодавчою, виконавчою, регіональною, партійною тощо;
- **регулятивна функція** відповідає за розподіл і перерозподіл матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів;
- **вираження і представництво соціальних інтересів** – на інституціональному рівні проявляється в діяльності політичних партій і груп інтересів, а на персоналізованому — у політичному лідерстві;
- **комунікативна функція** забезпечує горизонтальні зв'язки в суспільстві та здійснює вертикальну комунікацію між владою і масами.

Ефективність виконання елітою вказаних функцій прямо залежить від ступеня внутрішньої згуртованості елітарних груп, що входять до неї.

Критеріями ефективної діяльності політичної еліти є наступні:

- досягнутий рівень прогресу та добробуту народу;
- політична стабільність суспільства;
- національна безпека;
- оптимальне співвідношення між громадянським суспільством і державою.

Політична еліта є внутрішньо диференційована і має складну структуру, яку складають різні типи й види еліт. Типологізація політичної еліти може здійснюватись на основі різних критеріїв.

– **За місцем у політичній системі та обсягом владних повноважень** еліта поділяється на **правлячу** (безпосередньо володіє державною владою), **опозиційну** (веде боротьбу за владу), **контреліту** (виключена з системи владних відносин і заперечує існуючу політичну систему). **Правляча еліта** у свою чергу, поділяється на:

- **Вищу** – провідні політичні керівники (президент, голова уряду, парламенту, керівники найбільших партій), які приймають найважливіші політичні рішення.

- **Середню** (приблизно 3-5% населення країни) – люди, що займають виборні суспільні посади (парламентарії, сенатори), регіональні лідери (губернатори, мери великих міст), які беруть участь у підготовці і виконанні політичних рішень.

- **Місцеву** (субеліта) – провідні політичні фігури місцевого рівня.

- **Адміністративну** – вищий прошарок державних службовців: чиновники міністерств, департаментів та інших державних органів.

– **За характером свого впливу на маси:**

- **спадкова** еліта, яка має вплив через фактор «крові»;

- **ціннісна** еліта – базує свій вплив на інтелектуальній і моральній перевазі;

- **функціональна** еліта: джерелом влади виступає наявність професійних знань і здібностей, необхідних для виконання управлінських функцій.

– **За способом свого формування і методами тиску на суспільну думку:**

- **Відкрита** еліта – формується завдяки виборам, поповнюється за рахунок як вихідців із різних елітних груп, так і соціальних низів, основними критеріями

добору є особисті досягнення в різних сферах життя суспільства, високі професійні і моральні якості.

• **Закрита еліта** – поповнюється з «кола собі подібних», не на підставі особистих якостей, а завдяки відданості системі, готовності дотримуватись устанавленого кодексу поведінки та прихильності вищого керівництва.

– **За способом отримання і збереження влади еліти** поділяють на: **легітимні і нелегітимні**. **Легітимні** – еліти, які отримали владу при добровільній підтримці мас, і застосовують переконання та компроміс, а **нелегітимні** – ті, що панують над більшістю за допомогою примусу, насильства, ідеології.

– **За здатністю стабілізувати і інтегрувати суспільство** – фрагментовані, нормативно-фрагментовані, ідеологічно-інтегровані.

• **Фрагментовані еліти** – низький рівень структурної інтеграції, невелика здатність до консенсусу у виборі та збереженні основних суспільних цінностей і норм, внутріфракційна боротьба, не забезпечують стабільності суспільства.

• **Нормативно-інтегровані еліти** – високий рівень консенсусу в основних правилах політичної і суспільної діяльності, надання переваги компромісу, проголошення цінності суспільної злагоди і єдності.

• **Ідеологічно-інтегровані еліти** – нав'язування суспільству загального консенсусу, ідеологічних цінностей, жорсткий партійний і поліційний контролю за їх дотриманням, регламентація громадсько-політичної діяльності, що забезпечує суспільну стабільність.

✓ **За ідеологічними цінностями і способом реалізації влади еліти** поділяються на демократичні, ліберальні, тоталітарні, авторитарні.

✓ **За видами політичної діяльності** визначають державну (адміністративна і представницька), муніципальну, партійну еліти і еліту громадських організацій та груп тиску.

Політичний розвиток залежить і тісно пов'язаний із системою формування і змін політичних еліт, їх відбору і просування до активного політичного

життя (рекрутування). Система рекрутування – це механізм формування і відтворення еліти, що включає в себе критерії, порядок і коло осіб, які здійснюють відбір. Перші загальні уявлення про системи рекрутування еліти у формі демократичної і аристократичної тенденцій були сформульовані ще Г. Моска. Існують дві основні системи рекрутування еліт: **антрепренерська (підприємницька) і система гільдій (корпоративна)**. Зазначимо, що ці системи виділені досить умовно, в реальності використовується їх різне поєднання.

За антрепренерською системою відбір еліти здійснюється у відкритий, конкурентний спосіб, великим колом осіб (на основі виборів) і з різних за своїм становищем груп. Ця система орієнтована на особисті якості кандидата, його вміння подобатись людям, на здатність доводити свою компетентність. Тут панують ринкові змагання претендентів, політичних партій, насамперед їх лідерів, професіоналів, менеджерів тощо. Антрепренерський спосіб рекрутування еліти орієнтований на талановитих людей, відкритих для нових ідей, молоді, носить динамічний характер, характерний для країн із консолідованою демократією, забезпечує динамізм і гнучкість еліти, більш повну легітимацію її влади. Присутня тенденція регулярного поновлення еліти. Однак вона не позбавлена і недоліків, зокрема, це значна ймовірність ризику непрофесіоналізму в політиці, непрогнозованості поведінки кандидатів після того, як вони досягли мети, схильність лідерів до надмірного захоплення зовнішнім ефектом, своїм іміджем, а не рідко і популізмом, можливість приходу в політику випадкових людей, не стільки компетентних, скільки відомих.

Система гільдій (від лат. «gilde» – корпорація) передбачає закритий і неконкурентний характер відбору еліти, який здійснюється достатньо вузьким колом осіб (селектором), повільне просування кандидатів вгору до влади. Відбір претендентів на більш високі пости відбувається з певних (досить обмежених) соціальних груп або партій. нижчих верств самої еліти; наявність багатьох фільтрів – обов'язкових формальних вимог для зайняття

тих чи інших посад (партійність, освіта, вік, стаж роботи тощо); тенденції до відтворення вже існуючого типу еліт, лідерства і властивих їм типологічних характеристик, перетворення її на замкнену касту. Таким чином, ця система не передбачає конкуренції між кандидатами і призводить до поступової деградації еліти, її відриву від суспільства, трансформації у привілейовану касту. У ХХ ст. найбільш чітко система гільдій проявилася у тоталітарних (еліта КПРС в СРСР) і авторитарних (еліта - корпорація в Чилі, Ірані) політичних системах.

Таким чином, перший принцип рекрутування еліти притаманний демократичним державам, другий – тоталітарним і авторитарним. Крайнім вираженням системи гільдій став номенклатурний спосіб формування еліти у колишньому СРСР. **Номенклатура** (лат. «nomenclatura» – розпис імен) – це спосіб посідання керівних постів виключно за ознакою приналежності до правлячої партії. Еліта підбиралася зверху з урахуванням рекомендацій партійних органів, соціального походження, партійності, декларованих вірності офіційній ідеології. Зміна ключових посад у всіх сферах суспільного життя здійснювалась під контролем і керівництвом партії і базувалась на особистій відданості вищим партійним функціонерам, навичках кулуарних «апаратних ігор», конформізму кандидатів.

Але гільдійна система має і свої переваги – це урівноваженість кадрових рішень, організованість політичного курсу і дій політиків за рахунок стабільності і наступництва кадрів, меншої ймовірності ризику під час прийняття політичних рішень і відповідно меншу вірогідність конфліктів в суспільстві і більший рівень його стабільності. Але, з іншого боку – її тривале використання призводить до відриву еліти від суспільства до її старіння, бюрократизації, а в результаті – до виродження пануючої групи і втрати нею здатності до управління суспільством.

Формування еліти в кожній конкретній країні на кожному історичному етапі її розвитку відрізняється. Проте існують загальні закономірності процесу входження людей у правлячу групу. Універсальними для всіх країн є **канали**

рекрутування еліти – соціальні інститути, входження в які дає людям змогу досягти влади. До таких відносять:

- **Політичні партії** – необхідність проходження всіх ступенів партійної ієрархії для претендента на посаду (М. Тетчер, Ф. Міттеран, Г. Колль тощо).
- **Бюрократичний апарат** – перевага чиновників у структурі еліти всіх країн, що розвиваються, а також таких високо розвинутих країн, як Японія і Швеція.
- **Церква і церковні релігійні організації** – сильний вплив католицизму на формування еліти (Іспанія, Ватикан тощо) та ісламу (Іран, Афганістан тощо).
- **Профспілки** – помітна роль профспілкових лідерів у політичних елітах багатьох країн (Р. Рейган, Л. Валенса тощо)
- **Економічні інститути, сфера бізнесу** (Д. Трамп тощо)
- **Армія** – вплив цього фактора особливо великий у країнах Латинської Америки, Африки й Азії (Ізраїль тощо).
- **Система освіти** відіграє суттєву роль у всіх країнах. До прикладу, американський істеблішмент складається з випускників Гарвардського, Єльського і Пристонського університетів, що належать до так званої «Ліги плющів».

Таким чином, елітарна природа здійснення управління суспільними процесами є неминучою і незаперечним фактом, доведеним історично.

в) Залежно від того, які функції здійснює еліта у суспільстві, її поділяють на господарську, духовно-інтелектуальну і політичну. До господарської еліти належать визначні підприємці і менеджери, до духовно-інтелектуальної – провідні вчені, діячі культури, священнослужителі, до політичної – державні і політичні діячі. **Цю інтегровану сукупність еліт всіх суспільних сфер називають національною елітою.** За своєю структурою, джерелами формування національна еліта неоднорідна, але за ціллю своєї діяльності вона є однорідною, тому що свідомо чи несвідомо працює на утвердження і розвиток національної держави, формування політичної нації як спільноти

усіх громадян, що проживають у даній державі. Наявність розвиненої національної еліти є запорукою успіхів як націо-так-і державотворення.

Важливою частиною національної еліти є політична еліта, яка відображає владно-політичну диференціацію суспільства. Вона складається з людей причетних до здійснення влади, політичного впливу, виконує роль політичного провідника нації.

Отже **політична еліта – це організована група, яка бере безпосередню участь у прийнятті та здійсненні політичних рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.** Історію політичної еліти будь-якої нації можна розглядати як історію національної держави і навпаки.

2. Політична еліта висуває зі свого середовища людину – **політичного лідера**, яка здатна визначати загальну мету, засоби її досягнення, організувати процес розподілу ролей і функцій усередині співтовариства.

Політичний лідер (від англ. leader – ведучий, керуючий) — це особа, яка займає перші позиції у політичних структурах: державній владі, органах місцевого самоврядування і політичних партіях, групах тиску тощо.

Феномен політичного лідерства привертав увагу кращих представників світової політичної думки. Античні мислителі вбачали його у монархах і полководцях. **Н. Макіавеллі** розглядав політичного лідера як володаря, здатного використати всі доступні засоби для збереження влади, наведення порядку. **Т. Карлейль** і **Р. Емерсон** вважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом. Ідею політичного лідера як надлюдини – сильної вольової особи, яку відрізняють високі життєві сили і воля до перемоги, сформулював **Ф. Ніцше**.

Сучасна політологія розглядає політичне лідерство як один з найважливіших елементів системи регулювання відносин індивідів, соціальних груп, інститутів у сфері політики і досліджує цей феномен у трьох основних аспектах: **сутності лідерства**, яка обумовлена соціальними потребами та інтересами; **ролі лідерства** у функціонуванні політичних систем; **типології**

політичного лідерства. Отже, лідерство – це особлива соціально-історична необхідність людей в організації своєї діяльності. В сучасній політичній науці воно не має однозначного тлумачення. В політології можна виділити декілька основних **теорій політичного лідерства:**

– **Теорія рис** – феномен лідерства пояснюється особистісними якостями лідера: інтелект, воля, енергія, цілеспрямованість, організаторські здібності, компетентність, які об'єктивно висувують особу на арену політичного життя. У ряді випадків питання про становлення лідера пояснюється суто психологічними аспектами взаємодії лідера і груп, обумовлюється темпераментом, складом характеру людини і іншими суб'єктивними моментами. Так, вважається, що холерики схильні до авторитарного способу управління, сангвініки - до опортунізму, флегматики сповнені пошани до демократичних свобод, індіферентні до політичної боротьби і т.д. (Е. Богардус, Ю. Дженнінгс).

– **Ситуаційна теорія.** Її суть полягає в тезі – «лідер є функцією певної ситуації», тобто конкретні обставини формують відбір певного лідера і визначають його поведінку. При чому пріоритетними є саме обставини, а не лідерські якості (В. Даль, Т. Хілтон).

– **Психологічна теорія.** Так, Зігмунд Фройд та Еріх Фромм обґрунтовують лідерство певним психологічним станом носіїв цього феномену, наприклад, наслідками неврозу (багато політичних лідерів були невротиками - Іван Грозний, Наполеон, Робесп'єр, Лінкольн, Пуанкаре, Гітлер).

– **Теорія визначальної ролі** послідовників акцентує увагу на відносинах лідера з відомими активістами, послідовниками, виборцями, що підтримують даного лідера. Згідно цієї теорії, лідер повинен орієнтуватися на інтереси і потреби тієї групи, тих соціальних прошарків, які готові його підтримати, які й роблять з нього лідера. Отже, незважаючи на всі розбіжності, названі концепції єднає спільний предмет науково політичних пошуків – політичний

лідер, і однозначне його розуміння як індивіда, котрий завдяки особистим якостям має вплив на соціальні групи.

Це дає можливість сформувавши загальне визначення феномену **політичного лідерства як процесу взаємодії, в ході якого авторитетні особи, наділені реальною владою або можливостями політичного впливу на людей, здійснюють вплив на суспільство або певну його частину, які добровільно віддають їм частину своїх політико-владних повноважень і прав.**

Існують різні підходи типології лідерства. Одним із перших, хто запропонував типологізувати політичне лідерство, був **М. Вебер**.

Виходячи з трьох типів легітимного панування, він виділив **три типи лідерства**: традиційне, раціонально-легальне і харизматичне.

– **Традиційний тип лідерства** ґрунтується на авторитеті традицій, ритуалів, силі звички. Звичка підкорятися заснована на вірі в святість традиції і передачі влади за спадком. Цей тип лідерства втілює правління вождів, старійшин, монархів.

– **Раціонально-легальний тип лідерства** базується на існуючій в суспільстві нормативно-правовій базі та переконанні в законності й раціональності встановлених порядків. Наприклад, відповідно до конституційних норм громадяни обирають президента своєї країни, довіряючи йому на певний термін вищий пост в державі. Основою його легітимності є президентський статус (державна посада). Політичні лідери можуть поєднувати в собі відразу декілька типів лідерства. Наприклад, раціонально-правовий лідер може володіти і харизматичними якостями (Ш. де Голль – Франція, Т. Рузвельт – США).

– **Харизматичне лідерство** ґрунтується на вірі в незвичайні якості і здібності лідера, його харизмі (charisma – з грецьк. означає «милість», «благодать», «божий дар»), якими він володіє насправді або які приписуються йому оточенням і засобами масової інформації. Харизматичними лідерами були В. І. Ленін, І. Сталін, А. Гітлер, Мао Цзедун,

Р. Хомейні та ін. Основою легітимності харизматичного лідера є його перевага над іншими.

Лідерство – явище багатофункціональне, яке вимагає від політика виконання найрізноманітніших ролей. Тому низка типологій лідерства побудована з урахуванням домінуючої функції лідера. Так, наприклад, **Г. Лассуелл** розрізняє три типи лідерства: **лідер-ідеолог**, який маніпулює ідеями, концепціями суспільної перебудови (К. Маркс, Мао Цзедун, А. Лінкольн); **лідер-агітатор**, який маніпулює емоціями, настроями послідовників, уміючи захопити маси (Ф. Кастро, М. Л. Кінг); **лідер-організатор**, адміністратор, менеджер, який маніпулює ситуаціями (Ю. Тимошенко, О. Ляшко). Більшість сучасних політиків виступають у цій ролі.

За стилем політичної діяльності Г. Лассуелл виділив такі типи лідерів: **адміністратори, агітатори і теоретики**. Перші — це лідери, які здатні приймати політичні рішення, готові до компромісів, другі — харизматичного типу, схильні виступати перед публікою, завойовувати авторитет, треті — схильні розробляти програми, проекти, але не бажають займатися практичною політикою.

Сучасна наука використовує для типології політичного лідерства ряд чинників: а) якості самого лідера; б) політичні інтереси його прихильників; в) взаємозв'язки між лідером і прихильниками; г) ситуації, в яких здійснюється лідерство. Виходячи із цього, представниця функціонального підходу до типології політичних лідерів **М. Херман** виділяє **чотири типи політичних лідерів**: прапорonosці, служителі, торговці, пожежники.

Прапорonosців вирізняє власне бачення дійсності, ідеал задля здійснення якого вони здатні змінити політичну систему, повести за собою маси (М. Ганді, М. Л. Кінг, Мао Цзедун тощо).

Служителі прагнуть бути виразниками інтересів своїх послідовників, орієнтуються на їх думку, діють від їхнього імені (Р. Рейган, Г. Коль, Л. Брежнєв тощо).

Торговці вміло подають свої ідеї, плани, змушують маси їх «купити» і включитись в процес їхнього здійснення (Ю. Тимошенко).

Пожежники здатні швидко реагувати на найгостріші проблеми, які виникають в суспільстві. Проте в реальному житті ці типи не зустрічаються в чистому вигляді, а поєднуються в різних варіантах (Д. Грабаускайте, А. Меркель, П. Порошенко тощо).

Залежно від політичного режиму виділяють два типи лідерства: авторитарний і демократичний.

Авторитарне лідерство передбачає одноособову політичну владу, монополізм у прийнятті політичних рішень та здійснення всебічного контролю над політичними процесами часто із застосуванням сили. У своєму формуванні пройшло ряд етапів, для яких характерним був свій тип лідера: тиран, абсолютний монарх, диктатор у тоталітарному й авторитарному режимах.

Тип демократичного лідерства почав формуватися ще в часи античної демократії і функціонує в сучасних демократичних державах. Демократичний лідер формується в умовах конкурентної політичної боротьби, яка передбачає не тільки його високі професійні, інтелектуальні й моральні якості, а й наявність фінансових ресурсів, авторитетної й мобільної команди.

По відношенню до влади лідерство поділяють на **правляче та опозиційне**. За масштабами лідерства – **загальнонаціональний, регіональний, місцевий, партійний, етнічних спільнот і груп**.

За ставленням до перспектив суспільного розвитку можна виділити такі типи лідерства: **консерватор** намагається зберегти старі цінності; **реформатор** — змінити суспільні структури, норми, що віджили, надати суспільному розвитку динамізму, скерувати його у прогресивне русло; **революціонер** відкидає повністю існуючі цінності, намагається радикально змінити суспільний лад відповідно до своїх переконань.

Типологізуючи лідерство, застосовують ще такі поняття, як **вождь і керівник**.

Вождизм трактують як різновид політичного лідерства, характерний для жорстко організованих (тоталітарних, а також і деяких авторитарних) ідеологізованих суспільств. У його основі – певний тип владних відносин та ієрархії, що ґрунтується на особистій відданості персоні вождя (який володіє необмеженою владою) і характеризується ірраціональним сприйняттям політичних відносин носіями буденної свідомості,.

На позначення державної особи, тобто формального лідера, або (при бюрократичній системі формування лідерства) особи, яка призначена згори, використовують поняття «**керівник**», а також **лідер загальнонаціонального масштабу**.

Лідер наділений особливими, інколи необмеженими повноваженнями та несе відповідальність перед суспільством за їх реалізацію. Якщо лідер не виправдовує покладених на нього надій, то він може не тільки втратити легітимність, але й понести більш суворе покарання.

Політичний лідер покликаний виконувати ряд важливих **функцій**, які залежать від суспільства і держави, в якій йому доводиться управляти, від конкретних задач, що стоять перед країною, від розстановки політичних сил. Найважливішими з-поміж них є:

- **Інтеграція** суспільства, соціальної спільноти, класу, партії та інше на підставі загальної мети, цінностей, політичних ідей.
- **Визначення** стратегічних орієнтирів в розвитку суспільства і держави.
- **Участь** у процесі вироблення і ухвалення політичних рішень, виявлення способів і методів реалізації програмної мети.
- **Мобілізація** мас на досягнення політичної мети.
- **Соціальний арбітраж**, підтримка порядку і законності.
- **Комунікація** влади і мас, зміцнення каналів політичного і емоційного зв'язку з громадянами, наприклад, за допомогою ЗМІ або в ході різних масових заходів, у тому числі і в період виборних кампаній.

- **Легітимізація** влади.

Важливою складовою феномена лідерства є **лідер загальнонаціонального масштабу**, який повинен бути наділений особливими **якостями**, зокрема: визначати цілі та формувати нові програми розвитку держави та нації, вселяти суспільству надію і оптимізм, творчо використовувати історичний досвід народу, персоніфікувати національний характер, бути близьким та зрозумілим народу. Загалом, **імідж національного лідера** складається з цілої низки компонентів, які в ідеалі повинні "працювати" на створення єдиного образу: **•програм, заяв**, в яких відображені основні ідеї лідера, та подаються у короткій і доступній для розуміння формулі-тезі. Багато претендентів на вищі державні посади асоціюються з простими за формулюванням, але яскравими гаслами своїх виборчих кампаній: «Новий курс» – Ф. Рузвельт, Ю Тимошенко, «Нові горизонти» – Дж. Картер, «Ми зробимо Америку великою знову» – Д. Трамп, «Армія, мова, віра» – П. Порошенко; **•поведінки**, що дозволяє продемонструвати риси характеру, які у суспільній свідомості пов'язуються з поняттям лідера; **•зовнішності** (одяг, обличчя, фігура), **жестів, красномовності**. Наприклад, символами деяких політиків стали певні деталі одягу: шинель (Й. Сталін), морський кітель (У. Черчилль), чи характерна зачіска (коса Ю. Тимошенко) **•біографії**: походження, освіта, професія, партійність. Підтвердити право на лідерство можуть і яскраві факти життєвого шляху, що підтверджують сміливість і рішучість політика, наприклад, служба в армії, участь у військових діях, боротьба з корупцією та привілеями, з проявами несправедливості. Позитивний імідж лідера має важливе значення для реалізації ним значущих суспільних **функцій**: інтеграція суспільства навколо національної ідеї, прийняття оптимальних політичних рішень, підтримка соціального порядку, мобілізація мас на реалізацію політичних цілей тощо.

3. В Україні завжди існувала проблема національної політичної еліти та політичного лідерства, здатних розв'язувати складні державотворчі завдання у конкретній історичній ситуації. З іншого боку, тривалі періоди

бездержавності та перебування в колоніальному статусі перешкоджали формуванню повноцінної української національної еліти. Творці українських елітарних концепцій В. Липинський, Д. Донцов пояснювали причини поразок українських національно-визвольних змагань відсутністю національної політичної еліти.

Сучасний етап українського державотворення пов'язаний із рядом викликів, які слід подолати, зокрема, російська агресія на Сході та її наслідки, анексія Росією Криму, пошук Україною свого місця в структурі глобальної безпеки та економіки, які накладаються на внутрішні проблеми політичного та соціально-економічного характеру. В цих умовах зростає роль ефективного політичного лідерства та еліти в Україні, що здатне об'єднати всі верстви суспільства в боротьбі за збереження і зміцнення державного суверенітету, становленні консолідованої демократії, подоланні корупції, утвердженні соціальної справедливості та всенародного добробуту. Особлива історична місія покладена на постать загальнонаціонального лідера, який повинен стати виразником національних, а не вузькокланових інтересів.

Істотними проблемами сучасного політичного життя є гострий дефіцит моральних авторитетів, особистостей, позиція яких була б беззаперечною для нації, відсутність системи підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні, бідність політичного ринку нових лідерів і нових ідей, збереження традиції лідерської поведінки вождистського типу. Велике значення має формування і висунення молодих лідерів демократичного стилю. Сучасні політичні лідери повинні здобувати фахову політичну освіту, проходити відкритий відбір на посади, професійно займатися лише політичною діяльністю, застосовувати демократичні норми і процедури прийняття політичних рішень, усвідомлювати та інтерпретувати ситуації, що виникають під час реалізації політико-владних повноважень, володіти soft-skills (м'якими навичками) комунікації, ведення переговорів, подолання конфліктів, і найголовніше, в

основі всього повинно бути поставлене служіння лідерів Україні й українському народу.

Питання для семінарського заняття

1. Поняття політичної еліти:
 - а) суть, підходи та концепції;
 - б) типологія та функції політичних еліт;
 - в) місце і роль політичної еліти в структурі національної еліти.
2. Поняття політичного лідерства:
 - а) суть, теорії політичного лідерства;
 - б) типологія політичного лідерства.
3. Політична еліта та політичне лідерство в сучасній Україні.

Тематика КПЗ

1. Політичний лідер як відображення суспільно-політичних перипетій.
2. Політичне еліта України: стан, проблеми, виклики, тенденції.
3. Політичний клімат формування політичного лідера.
4. Імідж політичного лідера: сучасні підходи та ризики.
5. Політичне керівництво та політичне лідерство: точки дотику та розбіжності.
6. Особистість національного лідера в сучасній Україні.
7. Сучасні виклики політичного лідерства.
8. Вплив оточення на формування політичного лідера: проблеми та тенденції.
9. Політичне лідерство в контексті становлення громадянського суспільства.

Питання для обговорення

1. Обґрунтуйте необхідність володіння сучасною політичною елітою основними soft-skills для ефективного виконання поставлених політичних цілей (комунікативні та ораторські навички, само-менеджмент, вміння працювати в команді, конфлікт-менеджмент, презентаційні навички тощо). Наведіть відповідні позитивні та негативні приклади.

2. Порівняйте еліту радянського і сучасного українського суспільства. Які зміни відбулись в структурі, характері відносин всередині еліти, моделях циркуляції еліти за останні два десятиліття? Чи можна говорити про зміну еліт в українському суспільстві?

3. Як Ви думаєте, чи можна вважати, що в основі політичного керівництва сучасної України лежить принцип меритократії? (Меритократія — правління за допомогою осіб, які мають заслуги та достоїнства).

4. Роберт Такер виділяє в діяльності політичного лідера три взаємопов'язані фази-функції:

а) діагностична;

б) приписуюча;

в) мобілізуюча.

Охарактеризуйте названі функції.

5. Г. Моска виявив три способи існування «політичного класу»: «увічнення» без оновлення; 2) «увічнення» з оновленням; 3) часте оновлення. Який з перелічених способів можна вважати найбільш оптимальним для поступового розвитку суспільства?

6. Оберіть на власний розсуд два-три українських політичних лідери. Охарактеризуйте фактори, які визначають їхні якості.

7. Порівняйте політичне лідерство і лідерство в малій групі. Знайдіть загальні риси обох типів лідерства та специфічні відмінності.

Рекомендована література:

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: монографія. Київ: МАУП, 2003. 424 с.

2. Гошовська В. А. Українська еліта та її роль у державотворенні: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2010. 136 с.

3. Корнієнко В. О. Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2009. 140 с.

4. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.
5. Кухта Б. Л. Політичні еліти і лідерство: монографія. Львів, 1995. 224 с.
6. Паньків Б. Еліта України: національно-політичний аспект. URL: <http://newright.il.if.ua/pankiv.htm>.
7. Політичне лідерство: навч. посіб. / Гошовська В. А. та інш.; за ред. Гошовської В. А. Київ: НАДУ, 2013. 300 с.
8. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави. Політичний менеджмент. 2008. № 2 (29). С.3 – 5.
9. Downton L. Leadership Commitment and Charisma in the Revolutionary Process. London, 1973. 220 p.
10. Leading for Quality: Leadership and management development in customer-focused organizations. Ideas for Action. Development Division Cabinet Office (OPSS), 1994. 20 p.

Тема 6. Політичні режими. Особливості сучасної демократії.

ПЛАН

1. Політичні режими та їх типологія. Сутнісні риси демократичного політичного режиму.
2. Авторитарні політичні режими та їхні риси. Феномен тоталітаризму. Політичний режим пострадянської України.
3. Історичні моделі та сучасні концепції демократії. Принципи та форми демократії. Хвилі демократизації в сучасному світі.
4. Вибори як основа політичної демократії. Умови та шляхи розбудови демократії в Україні.

Основні поняття і терміни: політичний режим, авторитаризм, демократія, демократичний політичний режим, авторитаризм, теократизм, тоталітаризм, трансформація політичного режиму, демократія, пряма демократія, представницька демократія, концепції демократії, принципи демократії,

виборче право, виборча система, парламентаризм, виборчий ценз, умови демократії.

1. Одне із головних понять політичної науки, яке розкриває спосіб функціонування політичної системи є категорія **«політичний режим»** (від лат. *regimen* — управління). Відомий французький політолог Ж. Кермонн визначив політичний режим як *сукупність елементів ідеологічного, інституційного і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади в даній країні у визначений період*. До основних компонентів, які формують зміст категорії **«політичний режим»** можна віднести наступні:

- **рівень реальної участі народу в механізмах формування політичної влади і її реалізації;**
- **гарантування прав і свобод особистості, співвідношення їх прав з правами держави;**
- **характеристика способів формування політичної влади і механізмів її реалізації в суспільстві;**
- **рівень гласності в суспільстві і прозорість в діяльності державних інститутів, що водночас залежить від реального становища і діяльності ЗМІ в країні;**
- **реальне співвідношення між гілками державної влади — законодавчої, виконавчої, законодавчої;**
- **місце і роль недержавних інститутів в політичній системі суспільства;**
- **врахування інтересів меншості при прийнятті політичних рішень;**
- **домінування певних методів при реалізації політичної влади (переконання, примусу, насильства);**
- **юридичне і політичне становище та роль в суспільстві силових структур, рівень реалізації принципу верховенства закону у всіх сферах функціонування суспільства;**
- **існування політичної опозиції, ідеологічного і політичного плюралізму, багатопартійності;**

- існування реальних можливостей і механізмів притягнення до політичної і юридичної відповідальності посадових осіб в державі, в тому числі і найвищих.

У політичній науці найбільше використовується типологія, за якою політичні режими поділяються на *демократичні* та *автократичні* (недемократичні). У свою чергу, *недемократичні* (автократичні) поділяються на *авторитарні* та *тоталітарні*. Необхідно враховувати, що вказана типологія носить умовний характер, є теоретично ідеалізованою схемою. Кожен політичний режим містить в собі синтез двох протилежних принципів організації соціально-політичних відносин — автократизму та демократизму, які майже одночасно виникли в процесі становлення державного періоду в історії людства. Інша справа, пропорційне співвідношення їх елементів в динаміці функціонування режиму. Розглянемо особливості і ознаки виділених типів політичних режимів.

Перш як перейти до аналізу демократичного політичного режиму, зазначимо, що термін «*демократія*» походить від двох грецьких слів «*demos*» - народ і «*cratos*» - влада, тобто влада народу чи народовладдя. Поняттю «*демократія*» понад два тисячоліття. У сучасному суспільно-політичному житті це слово, яке найчастіше використовується політиками, журналістами, вченими пов'язується із змінами в суспільно-політичному житті, зв'язком з ідеями свободи, рівності і народовладдя. Але воно має більш широкий і невизначений зміст, ніж його етимологічне значення, про що піде мова при аналізі демократії загалом. В даному випадку ми розглядаємо власне демократію як політичний режим, більш детальний аналіз демократії розглянемо нижче.

Головними ознаками демократичного політичного режиму є:

- народ приймає участь у формуванні і реалізації державної влади через участь у виборах та делегуванні представницьким і виконавчим структурам владних повноважень, в межах яких вони діють самостійно;**
- виборність центральних і місцевих органів влади, їх підзвітність**

виборцям, можливість ротації якщо оправдали народного довір'я волею виборців. **Вибори повинні бути регулярними, загальними, конкурентними, чесними та таємними.**

- рішення більшості повинно враховувати інтереси меншості;
- легітимність державної влади, наявність розвинутого громадянського суспільства та його інститутів (див. тему „Громадянське суспільство“);
- у всіх сферах функціонування суспільного життя домінує закон, реалізується ідея правової держави, проголошені права і свободи громадянина та особистості реально забезпечуються. Діє принцип „дозволено все, що не заборонено законом“;
- в процесі функціонування державної влади принцип розподілу влади є визначальним;
- при реалізації державної влади домінують методи переконання, згоди, компромісу, обмежені методи примусу, насильства;
- силові інститути використовуються по прямому призначенню, їх діяльність строго регламентована законами, вони контролюються суспільством;
- ідеологічний і політичний плюралізм, багатопартійність і конкурентність політичних партій, наявність і функціонування політичної опозиції;
- гласність, ЗМІ які вільні від цензури, реалізують не принцип свободи совісті але і виступають в якості одного із інструментів управління суспільством, т. зв. «четвертою гілкою влади». Такі основні риси демократичного політичного режиму, які в сукупності виражають ідею демократії в політичній сфері суспільства. Демократія являє собою найбільш складний тип політичного режиму.

2. Авторитаризм є різновидом автократичного (недемократичного) політичного режиму (від лат. «*autoritas*» — вплив, влада), при якому політична влада здійснюється конкретним суб'єктом (групою, партією, класом) при мінімальній участі народу.

Авторитаризм має багату політичну історію. До неї можна віднести азійські сатрапії, стародавні тиранії, деспотії, олігархії, абсолютистські монархії Середньовіччя і Нового часу, новітні диктаторські режими і військові хунти. Класичним виразом, який влучно передає сутність авторитарного політичного режиму можна вважати слова французького короля Людовіка XIV — «Держава — це я». В сучасному світі авторитарні режими найбільше поширенні в країнах Азії, Африки, Близького Сходу, Латинської Америки та в пострадянських республіках.

Авторитаризм в наш час можна вважати як проміжний режим між демократією і тоталітаризмом. З демократичним режимом його зближує наявність автономних, не контрольованих державою суспільних сфер і елементів громадянського суспільства. З тоталітаризмом його поєднує абсолютна не обмежена законом влада. Режим може як самостійно функціонувати, так і при певних обставинах і умовах (політичних, економічних соціальних) трансформуватися в сторону першого чи другого.

Авторитаризм характеризують наступні ознаки:

- **концентрація влади в центрі і на місцях в руках політичного лідера чи певного кола, партії, коаліції з одного боку, а з іншого відчуження народу від реального впливу на владу;**
- **деформується принцип розподілу влади на користь виконавчої, а наявність деяких елементів демократії (наприклад представницьких органів влади) обмежуються владними суб'єктами;**
- **деформована дія принципу виборності державних органів і посадових осіб та їх контроль і підзвітність зі сторони суспільства. Поповнення (рекрутування) правлячої політичної еліти здійснюється в основному закритим способом.**
- **державне управління характеризується жорсткими командно-адміністративними методами керівництва, можуть використовуватися каральні заходи у внутрішній політиці, але практично не використовуються масові репресії, вони носять вибіркового характер;**

- органи державної влади, виходячи з власного розуміння політичної доцільності, можуть діяти на свій розсуд, нерідко ігноруючи норми закону і маніпулюючи ними в своїх інтересах. Силкові структури практично непідконтрольні суспільству і часто використовуються владою у політичних цілях;
- єдина ідеологія відсутня, але її можуть замінити традиції, релігія, культура, які наділяють легітимністю лідера і одночасно можуть і частково обмежувати його владу;
- існує обмежена свобода слова, напівгласність, часткова цензура, але повний контроль над всіма сферами відсутній;
- права і свободи людини можуть декларуватися, але реально не забезпечуватися, перш за все у політичній сфері. Людина позбавлена гарантій безпеки в своїх відносинах з державою, де судова система контролюється владою, є додатком до неї;

Існування *обмеженого ідеологічного і політичного плюралізму*, є, на думку політологів, однією з найхарактерніших рис авторитаризму. Напівопозиційні партії і групи можуть дозволити собі навіть критику режиму, але одночасно визнавати його легітимність, а також прагнути до участі у владі. Разом з тим, застосовуються репресії проти реальних опонентів, тих хто справді представляє реальну загрозу владі. Тоді може вводитися жорстка цензура, заборонятися окремі політичні партії, відбуватися маніпулювання законом для переслідування і покарання політичних супротивників (з цього приводу класичним є вираз, який приписують іспанському диктатору Ф. Франко – «Моїм друзям — все, ворогам — по закону»).

Авторитаризм може бути, як вже зазначалося вище, перехідним режимом під час трансформації тоталітаризму. Для такого режиму характерним є одночасна наявність і функціонування як авторитарних так і демократичних елементів, вони визначаються в політології як перехідні або «гібридні».

Завершуючи аналіз авторитарних політичних режимів, необхідно акцентувати на тому, що неправомірною є оцінка авторитаризму як лише *негативного явища*. Політична історія знає багато прикладів, коли авторитарні режими, завдяки здатності мобілізувати соціальні ресурси на стратегічних напрямках розвитку суспільства і нейтралізації політичних супротивників, забезпечили успішний розвиток багатьох країн — Іспанії, Індонезії, Таїланду, Південної Кореї, Чилі та інших.

Тоталітаризм — політичний режим, який характеризується насильницьким політичним, економічним та ідеологічним пануванням правлячої верхівки, організованої в цілісний бюрократичний партійно-державний апарат на чолі з вождем і тотальним контролем над всіма сферами суспільства загалом та кожною людиною зокрема.

На відміну від демократичного і авторитарного політичних режимів, які були способом організації політичного устрою суспільства протягом всієї політичної історії людства, тоталітарний політичний режим виник тільки в ХХ ст. Саме слово «тоталітаризм» походить від латинських слів «*totalitas*» (повнота, цілісність) і «*totalis*» (весь, повний), а в політичну лексику введено італійським вченим і політичним діячем, ідеологом італійського фашизму Д. Джентіле.

Разом з тим, тоталітарні ідеї і концепції беруть свій початок з політичних теорій стародавнього світу. Свого найбільшого розвитку вони набули в ХІХ–ХХ ст. в умовах становлення і розвитку індустріального суспільства, яке створило систему масових комунікацій, зробило технічно можливим ідеологічну індоктринацію (насильне впровадження ідеологічної доктрини), тотальний і всезагальний контроль за особистістю. Зміцніла і сама держава, розширились її соціальні функції. Зростання елементів раціональності, організованості суспільного життя, успіхи в розвитку науки, техніки і освіти створили ілюзії можливості переходу до раціонально-організованої і тотально керованої форми життя в масштабах всього суспільства, що могла реалізувати всесильна і всепроникна державна влада.

Однією з головних ознак тоталітаризму є *ідеологізація* всіх сторін суспільного життя, прагнення підпорядкувати єдино «вірній» теорії всі політичні, економічні та соціальні процеси. За своїм змістом тоталітарна ідеологія завжди революційна, вона обґрунтовує необхідність формування нового суспільства і людини на основі добре обґрунтованої «світлої» мети, ідеї, навколо якої інтегрується все суспільство, і в яку повинні вірити всі. Така ідея проголошує прихід нового щасливого ладу, якого ще не було в історії (наприклад, «тисячолітнього рейху» в Німеччині, чи «комуністичного майбутнього» в СРСР). Тоталітарне суспільство створює могутню машину ідеологічної обробки населення, маніпулювання масовою свідомістю, політична пропаганда ритуалізується, набуваючи рис релігійного культу. Провідником офіційної ідеології виступає єдина партія, нового, тоталітарного типу, яка прийшовши до влади, зрощується з державними інститутами, концентрує всю повноту влади, насильницьким шляхом впроваджує ідеологію в життя, забороняючи при цьому всі інші партії. Існування єдиної партії є невід'ємною рисою у функціонуванні класичних тоталітарних режимів.

Другою важливою і характерною ознакою тоталітаризму, яка пов'язана з першою, є *монополія влади на інформацію*, повний контроль над засобами масової інформації і жорстка цензура не тільки політичних видань, але і інших.

Наступною ознакою тоталітаризму є *надцентралізація влади*, створення механізму владних структур на однопартійній основі на чолі з одноособовим лідером (фюрером, вождем), жорсткою ієрархічною субординацією і дисципліною.

Визначальною ознакою тоталітарних режимів є використання насильства і терору в великих масштабах, що здійснюють військові і напіввійськові структури, секретна поліція. Використання військового чи поліцейського терору для наміченої цілі є необхідне і повністю виправдане з погляду вождів. Для цього створюються спеціальні концентраційні табори,

збільшується кількість тюрем, провадяться масові депортації. В нетоталітарних країнах не існує аналогів того, щоб у мирний час держава використовувала проти своїх громадян терор і насильство в таких масштабах, Масовий терор залякування населення, страх — важливі джерела ресурсів управління тоталітарним суспільством.

Ознаками тоталітарних режимів, на відміну від інших, є також повна *політизація* суспільства, *мобілізація* якомога більшої його частини для участі в політичному житті. Це досягається створенням громадських організацій, які охоплюють своїм впливом і контролем переважну частину населення, а також заборону або приведенням до порядку організацій, опозиційних режимів. Тоталітаризм претендує на вираження народної волі, прагне бути втіленням найвищої демократії, для чого організуються різноманітні акції демонстрації всенародної підтримки, які не впливають на процеси прийняття політичних рішень, а є їхнім результатом. Широко використовуються і інші форми безальтернативної демократії, як наприклад організація виборів, де кількість виборців, які обирають, як правило одного кандидата, досягає до 100% (в демократичних країнах ця цифра складає приблизно 40–60%.)

Особливою рисою тоталітаризму, є його прояви в соціально-економічному житті держави. Тоталітаризм створює адекватну собі соціальну структуру, індивід попадає в тотальну залежність від держави, без якої більшість людей не може одержати засобів існування, роботу, житла, освіти і т.д.. Важливими *економічними рисами* тоталітарних режимів є регулювання з єдиного центру економічного життя, використання позаекономічних засобів в економіці (праця ув'язнених, суворі адміністративні методи примусу і впливу).

Наявність панівної ідеології, що визначає зміст і діяльність тоталітарних режимів, дає змогу типологізувати їх на *ліві* (комуністичні) і *праві* (нацизм, фашизм).

Історично першою і класичною формою тоталітаризму, був соціалізм радянського зразка в період правління Сталіна — *сталінізм*. Виникнення і існування радянської комуністичної держави вплинуло на формування

тоталітарних режимів в інших країнах, зокрема в Італії та Німеччині в 20–30-х рр. XX ст.. На це звернув свою увагу визначний політик XX ст. У. Черчіль, називаючи фашизм «тінню і потворним дитям комунізму».

Другим різновидом тоталітаризму є *фашизм*. Вперше він був встановлений в Італії в 1922 р. Слід зауважити, що тут тоталітарні риси були виражені недостатньо.

Третім різновидом тоталітаризму був *націонал-соціалізм (нацизм)* в Німеччині. Він виникає в 1933 р., після призначення А. Гітлера рейхсканцлером. Націонал-соціалізм мав подібності з фашизмом, проте це не дає, можливості його повного ототожнення з ним, що нерідко зустрічається в науковій і публіцистичній літературі, коли і сам термін «фашизм» вживається як синонім до націонал-соціалізму. Власне фашистський рух був ліквідований Гітлером в Німеччині протягом 1934–35 рр. Тоталітаризм у формі фашизму є дещо іншим явищем як тоталітаризм нацистський.

Необхідно зазначити і те, що є *позитивні риси* і в тоталітаризмі!!!. В умовах тоталітаризму можлива швидка мобілізація народу на вирішення важливих завдань. За короткий період країна може досягти високих результатів в соціально-економічній сфері. Інша справа, якою ціною.

Очевидно, що політичний режим сучасної України залишається носити змішаний характер. Він синтезує в собі елементи кількох типів класичних політичних режимів — демократичного, авторитарного, тоталітарного та їх різновидів, за відсутності якогось одного, що домінує. До ознак демократичного режиму можна віднести:

- формальний поділ влади;
- наявність політичних інститутів, які за формальними ознаками цілком демократичні (але визначені конституцією та законами процедури їх функціонування постійно порушуються);
- наявність виборчого права і виборність найважливіших органів влади;
- свобода слова, ідеологічний та політичний плюралізм;

- функціонування реальної політичної опозиції.

До ознак авторитарного режиму можна віднести:

- обмежене коло осіб, які здійснюють реальну політичну владу, їх не підзвітність суспільству і не підконтрольність закону, відокремлення абсолютної більшості громадян від процесу здійснення влади, впливу на неї та контролю над нею;

- залежність судової гілки влади, вибірковість застосування закону, дія принципу «друзям — все, ворогам — по закону» (що можна розглядати як приховану форму переслідування політичних опонентів);

Рудиментами тоталітаризму можна вважати специфічні риси політичної свідомості та культури значної частини правлячої верхівки, політичному менталітеті частини українського суспільства, особливо у південно-східних регіонах.

Змішаний характер, поєднання елементів демократичного, авторитарного та тоталітарного режимів дає всі підстави визначити його як *гібридний посттоталітарний олігархічний політичний режим*. Поняття «посттоталітарний» в даному контексті означає напрям трансформації – від тоталітарного режиму до авторитарно-демократичного, а «олігархічний» – те, що олігархія є одним із головних гравців на політичній арені України.

Таким чином, політичний режим сучасної України є змішаним (*гібридним*), поєднує в собі елементи демократичного, авторитарного та тоталітарного режимів.

3. Як вже вище зазначалося, поняття «*демократія*» – неоднозначний термін у політичній науці. Хоча воно означає буквально «народовладдя», в дійсності можливість всього народу повністю реалізувати політичне панування поки що ні в одній країні не реалізовано, це скоріше ідеал. Проте, ряд країн зробили для його реалізації значні успіхи, як наприклад США, країни Західної Європи, відтак можуть бути зразком для інших в досяганні цього ідеалу.

Зміст поняття «демократія» в політичній історії змінювався залежно від реалізації демократичних принципів у конкретних державах. У політичній науці існує велика кількість змістовних визначень демократії. Цим терміном визначається: *форма державного устрою, політичний режим, світогляд, метод функціонування політичної системи, процедура, спосіб досягнення компромісу, форма народного волевиявлення, гарантованість інтересів меншості*. Найпоширенішим є розуміння демократії як *форми державного устрою, заснованої на визнанні народу джерелом і носієм верховної влади*.

Демократія виникає у стародавніх грецьких містах-полісах. Перша демократична держава – Афіньська республіка (V ст. до н.е.). Рисами античної

демократії були:

- Застосування форм прямої демократії. Усі громадяни мали право і були зобов'язані брати участь у прийнятті рішень з важливих для держави питань.
- Окрім прийняття рішень на загальних зборах, громадяни брали участь у здійсненні правосуддя та адміністративних функцій у державних установах. Деякі з цих установ укомплектовувались на виборній основі, але більшість – жеребкуванням.
- Принцип рівності і свободи громадян існував, проте в античні часи він виводився з їхнього членства в громаді і був підпорядкований її спільним інтересам. Уявлення про будь-які універсальні людські чи політичні права були відсутні.
- Уявлення про наявність спільного громадського інтересу та його гармонійне поєднання з особистими інтересами громадян ставило вимогу одностайності при прийнятті рішень, вело до засудження фракційності й «інакомислення», які часом карались остракізмом – відлученням від громади (в Афінах – терміном на 10 років).
- Громадянство було вузьким. Воно обмежувалось корінним вільним населенням чоловічої статі даного міста-держави.

- Демократія була маломасштабною: вона не поширювалась на інші міста і не сприяла об'єднанню греків навіть перед загрозою вторгнення ззовні.

В епоху середньовіччя у державах Європи утверджується абсолютна влада монархів, тому демократія обґрунтовується як народовладдя довірене монарху. Для теорії демократії в той період існувала проблема джерела влади і суверенності цього джерела, на відміну від античних традицій, де таким джерелом визнавався народ. Відмінним від античності було і те, що у середньовіччя не розглядалася проблема вибору між монархією і республікою, деспотією і демократією.

Важливе значення для становлення засад демократії в даний період, стало виникнення парламентів як перших представницьких органів державної влади (англійський парламент, Генеральні штати у Франції, кортеси в Іспанії, сейм у Речі Посполитій та ін.). Хоча роль тодішніх парламентів зводилася до обмеження абсолютної влади, а не представництва інтересів усього народу, виникнення парламентаризму стало важливим чинником у подальшому становленні демократії.

Активна розробка демократичних ідей розпочалася з настанням Нового часу і пов'язана з розвитком капіталізму, буржуазними революціями в країнах Західної Європи. Надзвичайно важливим для теорії демократії було обґрунтування видатним французьким мислителем Ж.-Ж.Руссо ідеї народного суверенітету. Він доводив, що єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві є народ. Ця влада неподільна, вона здійснюється безпосередньо самим народом і не може бути передана окремій особі чи органу. В свою чергу, відомий французький мислитель та правник Ш.-Л. Монтеск'є, висунув ідею представництва, згідно з якою народ як єдине джерело і верховний носій влади в суспільстві делегує владні повноваження державним органам. В цілому, починаючи з XVII століття, коли почали формуватися сучасні національні держави, уявлення про демократію трансформується і розширюється.

Різне теоретичне вирішення суперечності між ідеалом демократії та її реальністю знаходить свій вияв в існуванні багатоманітних *концепцій демократії*. Розглянемо основні з них.

Історично першою такою концепцією та формою її практичного втілення була *класична ліберальна демократія*. Вона на перше місце ставить громадянську свободу як незалежність особистого життя індивіда від політичної влади. Це реалізація передусім особистих прав і свобод індивіда: права на життя і недоторканність особи, права на свободу і спротив насильству, права на власність і вільну економічну діяльність, свобод приватного життя – недоторканності житла, таємниці листування, свободи пересування й вибору місця проживання. А наявність в індивіда політичних прав і свобод надає йому можливість брати участь у здійсненні державної влади, впливати на державу з метою задоволення особистих і спільних інтересів і потреб. Сутність ліберальної демократії в концентрованому вигляді знайшла своє відображення у запропонованій президентом США Авраамом Лінкольном формулі: *демократія – це правління народу, обране народом і для народу*.

Разом з тим, суспільна практика показала, що притаманна лібералізму абсолютизація індивідуальної свободи веде до соціальної поляризації суспільства, загострення класової боротьби, породжує політичну нестабільність тощо. Подолати ці й подібні недоліки покликана концепція *плюралістичної демократії* як сучасний різновид ліберальної демократії. Основні її положення були сформульовані у працях М.Вебера, Й.Шумпетера, А.Бентлі, Р.Дала, С.Ліпсета та інших дослідників.

Призначення демократії, згідно з цією концепцією, полягає насамперед у тому, щоб надавати усім групам можливість висловлювати і захищати свої інтереси, запобігати конфліктам, створювати численні незалежні центри політичного впливу та соціальних противаг, які б не допустили

узурпації влади наймогутнішими суспільними групами, а також політичною більшістю. Отже, плюралістична теорія розглядає демократію як форму правління, що забезпечує баланс сил між конфліктуєчими економічними, соціальними, етнічними та іншими групами інтересів. Держава розглядається як арбітр, що забезпечує баланс інтересів і в такий спосіб здійснює вплив на все суспільство.

Концепція плюралістичної демократії була найвпливовішою і поділялась більшістю політологів у 60-ті – на початку 70-х років ХХ ст., але вона не позбавлена низки недоліків. Зокрема, абсолютизації можливості політичного представництва соціальних інтересів через політичні партії і різноманітні організації як групи інтересів. Рядові члени партій і громадських організацій реально відіграють у них другорядну роль, а основні рішення приймаються їх керівниками, причому не завжди в інтересах тих же рядових членів. Нереальною є установка концепції плюралістичної демократії і на те, що все населення буде представлене в партіях і групах інтересів і що ці об'єднання будуть рівними за своїм політичним впливом. Адже, найбільший вплив на політику в економічно розвинених країнах справляють різноманітні підприємницькі структури, особливо загальнонаціональні, галузеві та міжгалузеві об'єднання підприємців. Саме вони мають найширші матеріальні та фінансові можливості для впливу на органи влади. Відчутний вплив на політику мають і профспілки, які є наймасовішими організаціями найманих працівників. Зростання політичного впливу об'єднань підприємців і профспілок спричинило появу *концепції корпоративної демократії*. Корпорація – це сукупність осіб, об'єднаних на основі цехових, кастових, комерційних та інших інтересів. Згідно з концепцією корпоративної демократії політика має здійснюватись за участю держави та обмеженої кількості наймасовіших і найвпливовіших організацій, передусім об'єднань підприємців і профспілок як виразників інтересів широких верств

населення. Така політика дістала назву соціального партнерства, або трипартизму. Однак, корпоративні об'єднання можуть набувати монопольного права на політичне представництво інтересів не тільки членів цих об'єднань, а й інших верств населення. Якщо врахувати, що в країнах Заходу більше половини працівників не є членами профспілок, то це означає, що вони не мають власного політичного представництва в системі корпоративної демократії. За своїм змістом вона близька до плюралістичної концепції демократії.

Обмеженість концепцій ліберальної, плюралістичної та корпоративної демократії спонукала політологів шукати інші моделі демократичного здійснення державної влади. Однією з них є концепція *партисипітарної демократії* (від франц. *participer* – брати участь). Партисипітарна демократія – це демократія участі.

Концепція партисипітарної демократії передбачає, що широке залучення освічених громадян до участі у здійсненні влади, децентралізація політичних рішень, громадський контроль над їх прийняттям сприятимуть досягненню справжньої рівності і свободи, як найсправедливіших засад демократії. Зважаючи на неможливість переходу до прямої демократії, прихильники партисипітарної демократії пропонують змішану форму політичної організації, в якій би поєднувались елементи прямої і представницької демократії. На низовому рівні – у трудовому колективі, закладі освіти, за місцем проживання, низових ланках управління – має застосовуватись пряме народовладдя, тобто участь всіх громадян у прийнятті рішень, а на вищих рівнях слід покладатись на принцип представництва. За таких умов, стверджують вони, відбуватиметься подолання політичного відчуження громадян, розвиток їх громадської активності, забезпечення ефективного контролю за політичними інституціями та посадовими особами. Але в партисипітарній теорії демократії є немало слабких місць. Критики небезпідставно зазначають, що прийняття важливих

рішень широким колом непрофесіоналів, які не несуть за них відповідальності, неминуче призведе до зниження інституційної відповідальності посадових осіб та до зростання небезпеки популістського авторитаризму. Крім того, автори концепції, на думку критиків, переоцінюють можливість залучення більшості громадян до участі в політиці без примусу, тобто без порушення їх свободи. Адже відомо, що основна маса населення добровільно не бажає серйозно займатися політикою.

Протилежних поглядів на суть політичної демократії дотримуються прибічники *елітарної демократії*, які наголошують на необхідності обмеження участі мас в управлінні суспільством. Стверджується думка, що у будь-якому суспільстві реальна влада має належати політичній еліті, яка розглядається не тільки як група, котрій притаманні необхідні для управління якості, але й як захисник демократичних цінностей, здатний стримувати властивий масам ідеологічний і політичний ірраціоналізм, емоційну неврівноваженість і радикалізм. Народу, згідно з цією концепцією, належить тільки право періодичного, головним чином електорального контролю за складом еліти.

Особливістю марксистського розуміння демократії є розгляд її у зв'язку з матеріальними умовами життя суспільства та його класовою структурою. Марксизм вважає, що в класовому суспільстві демократія є виявом диктатури економічно пануючого класу. В умовах експлуататорського ладу – рабовласницького, феодального і буржуазного – інститути демократії слугували і слугують тим класам, в руках яких перебували і перебувають засоби виробництва: рабовласникам, феодалам і буржуазії. Вищим типом політичної демократії марксизм визнає соціалістичну, або пролетарську демократію. Головна відмінність соціалістичної демократії від буржуазної вбачається в тому, що вона є владою більшості суспільства – трудящих (диктатурою пролетаріату), спрямованою проти його

експлуататорської меншості, тоді як буржуазна демократія є владою незначної меншості – власників засобів виробництва. Однак, реалізація цієї концепції демократії в реальній політичній практиці без економічної свободи та конкуренції, реальних виборів на принципі політичного та ідеологічного плюралізму, привела до побудови тоталітарної моделі соціалізму.

Окрім зазначених, у теорії демократії існують також інші концепції демократії: *ринкова, плебісцитарна, консенсусна, референдумна та ін.*

Підсумовуючи аналіз розглянутих концепцій зазначимо, що їх багаточисельність свідчить про демократію є багатоманітне суспільне явище і процес що постійно розвивається. Загалом, подані теоретичні моделі увібрали в себе весь демократичний досвід і дають можливість розглянути сучасну демократію з характерними ознаками й умовами, які вже сформувалися.

Важливе теоретичне і практичне значення має питання про *критерії демократії*. Загальноприйнятим і найбільш важливим серед них є *можливість громадян брати реальну участь в управлінні, у вирішенні як державних, так і громадських справ.*

Серед головних критеріїв демократичності суспільства – *наявність фундаментальних прав і свобод людини*. Конституційно закріплені за громадянами права і свободи є важливими цінностями демократії.

Реалізація фундаментальних прав і свобод людини забезпечується наявністю такого критерію демократії як *правова держава із верховенством закону у всіх сферах життя суспільства*. Саме така держава є головною силою у демократичному суспільстві, яка здатна гарантувати громадянам їх права і свободи.

Критерієм демократії є *наявність чи відсутність демократичного типу політичної культури, яка передбачає сприйняття таких цінностей, як повага прав і свобод особи, відмова від насильства як засобу державної*

політики і форми політичної боротьби, гуманність, терпимість до інакодумства, усвідомлена повага і дотримання громадянами законів.

На цій основі базується не менш важливий критерій демократії – *висока соціальна і політична активність різних суспільних сил, добровільно об'єднаних в організації, асоціації, товариства, клуби*. Ці об'єднання своєю різноманітною діяльністю формують суспільне середовище і складають невід'ємний елемент громадянського суспільства.

Реалізація критеріїв демократії забезпечується цілим рядом її *принципів*. Одним із основоположних принципів демократії є *принцип більшості*. Так, в демократичному суспільстві в результаті волевиявлення народу стосовно того чи іншого питання утворюється більшість, яка і визначає позицію влади. Разом з тим, принцип більшості не можна абсолютизувати і вважати його бездоганно демократичним, якщо при цьому не дотримується право меншості на опозицію. В демократичному суспільстві більшість, і меншість громадян є цілком рівними у своїх правах і свободах.

Демократична організація суспільства неможлива без дотримання *принципу плюралізму*, який дає можливість управляти на основі врахування множинного характеру громадської думки і позицій різних суб'єктів політики. Тому у плюралістичному суспільстві з цією метою меншості надається юридично гарантоване право на опозицію.

Важливим принципом демократії є *принцип рівності*. Однак, демократія передбачає лише політичну рівність всіх перед законом, незалежно від соціального і матеріального становища, але не може гарантувати однаковий рівень життя. Проте держава вживає заходів для забезпечення достатнього рівня соціальної захищеності для соціальних груп, які потребують допомоги.

Атрибутом демократії є також *принцип розподілу влади*, у відповідності з яким законодавча, виконавча і судова влада відокремлені і достатньо незалежні одна від одної.

Наступний принцип демократії — конституціоналізм, який зобов'язує владу і громадян дотримуватись конституції, підкорятись діючій юрисдикції, незалежному конституційному контролю. Демократична організація суспільного життя передбачає також наявність незалежного контролю, який здійснюється не тільки «зверху», але й постійного і ефективного контролю «знизу».

Неодмінною умовою демократії є також необхідність забезпечення *принципу гласності* у всіх сферах суспільного життя, для цього забезпечується вільний доступ преси і громадськості до інформації про діяльність державних органів.

І нарешті, загально визнаним демократичним *принципом є виборність основних органів державної влади*. Детальніше про це піде мова у наступному питанні.

Такі основні критерії, принципи та риси демократичної організації суспільства. Очевидно, що жодна із сучасних країн не відповідає цим параметрам в повному об'ємі. Встановлення такої відповідності навряд чи можливе і в майбутньому. Однак, намагання досягнути демократичних ідеалів завжди буде залишатись могутнім стимулом для подальшого суспільного прогресу.

У сучасному світі все більше країн вибирають демократію, хоче не завжди процес побудови демократичного суспільства носить прямолінійний характер. У політичній науці одержала поширення теорія *«хвиль демократизації»*, згідно з якою перехід до демократії у світі порівнюється із хвилями, що мають підйоми і відкати. Американський політолог С.Хантінгтон, один з авторів даної теорії, виділяє три хвилі переходів держав від недемократичних до демократичних, при цьому виділивши в кожен період і реверсивні хвилі.

Перша хвиля демократизації	1828 – 1926
Перший відкат	1922 - 1942
Друга хвиля демократизації	1943 - 1962

Другий відкат	1958 - 1975
Третя хвиля демократизації	1974 - ?

Важливим у процесі демократизації, як акцентують науковці¹, є те, що для того щоб держава стала демократичною, недостатньо мати формальні політичні інститути, необхідно відповідати певним **умовам**. До **об'єктивних** внутрішніх та зовнішніх умов відносять: *політичні, економічні, культурні, соціальні, психологічні, історичні, геополітичне положення, положення держави в системі міжнародних відносин, зовнішній вплив*. До **суб'єктивних** умов відносять *стратегію, тактику і форму демократичних змін, що обрали ініціатори демократизації*.

Політичні умови демократії передбачають політичний плюралізм, політична конкуренція, високопрофесійна політична еліта, політико-правове регулювання конфліктів, недопущення превалювання однієї з гілок влади, окремої особистості чи групи. Розвинута система місцевого самоврядування.

Економічні умови демократії передбачають наявність розвинутого ринку, високий рівень індустріалізації, різноманіття форм власності, конкуренцію товаровиробників, високий рівень добробуту, розповсюджену урбанізацію, вдало проведені економічні реформи.

Соціальні умови демократії передбачають соціальний плюралізм, наявність розвиненого середнього класу, розвинене громадянське суспільство.

Культурні умови демократії базуються на позитивному сприйнятті демократичних цінностей у суспільстві, державній єдності і національній ідентичності, що сформувалися, високому рівні правової культури.

4. Як вже вище зазначалося, *виборність основних органів влади* – основний інструмент реалізації демократії як влади народу. Демократія передбачає забезпечення вільних виборів, що докорінно відрізняються від недемократичних і формальних виборів. Всі громадяни за таких умов мають виборчі

¹ Політологія: Навчальний посібник. 2 вид., доп. Донецьк: АСТРО, 2005. с. 222

права і реальні можливості брати участь у виборах. Однак, демократія не виключає наявності цензу осілості, у відповідності з яким право вибирати і бути обраним у багатьох країнах мають тільки ті громадяни, які проживають там протягом певного часу. Проте решта обмежень у виборчих правах (за національною, релігійною, статевою, майновою, професійною та іншими ознаками) недопустимі, так як вони суперечать природі демократії. Процес організації і проведення виборів у кожній державі регулюється **виборчим правом**.

Виборче право – сукупність юридичних норм, що регулюють участь громадян у виборах як тих, які обирають і яких обирають, організація і проведення виборів, взаємини між виборцями і виборними органами чи особами. Як вже зазначалося, виборче право в різних державах може мати певні обмеження (виборчі цензи): вікові, майнові, гендерні, расові, еміграційні (проживання в державі не менше визначеного законом терміну), освітні (знання державної мови) та ін. У деяких державах вибори – це не просто рівна можливість для голосування, але й юридичний обов'язок громадян. Наприклад, в Австрії, Бельгії, Люксембурзі, Бразилії, Аргентині, Еквадорі, Коста-Риці голосування є обов'язковим. Вибори повинні бути загальні, вільні, рівні, змагальні (більше однієї альтернативи), таємні. Загальні прямі вибори – це єдина можливість шляхом прямої участі виразити суверенність народу на національному, регіональному, місцевому рівні. Політичний інститут виборів передбачає три основних типи електоральних систем для обрання осіб в органи влади: *мажоритарний, пропорційний та змішаний*.

Мажоритарна система передбачає обрання одного кандидата від кожного електорального округу. Мажоритарна система у свою чергу поділяється на систему *абсолютної більшості*, тобто 50%+ і систему *відносної більшості*, де перемагає той, хто набирає просту більшість голосів. Якщо вибори проходять у два тури, то переможцем вважається кандидат, який набрав абсолютну більшість голосів, якщо ніхто з кандидатів її не набрав, то в другому турі за

перемогу борються два кандидати, де перемагає той, хто отримав відносну більшість голосів.

Пропорційна система виборів передбачає розподіл місць у парламенті пропорційно до кількості поданих голосів за партійними списками. Ця система використовується в Бельгії, Швеції, країнах Латинської Америки.

Змішана система передбачає поєднання двох перших типів – половина обирається по пропорційній, інша по мажоритарній.

Впродовж незалежності в Україні були різні типи виборчих систем – мажоритарна, змішана, пропорційна. На даний час існує змішана система, але гостро стоїть питання про перехід до пропорційної системи на основі відкритих списків.

Прийнята у червні 1996 р. Конституція проголосила Україну демократичною, правовою, соціальною державою. Проте для її практичного втілення необхідно ще багато чого зробити.

Проблема дотримання всіма гілками державної влади положень Конституції України продовжує залишатись актуальною. Адже конституційне закріплення основних інститутів і принципів демократії – лише один з необхідних кроків на шляху демократизації, важливим є їхнє реальне впровадження в політичну практику. Відтак побудова в Україні правової держави продовжує залишатись одним з головних завдань на шляху до демократії.

Якщо виходити із кількісних показників багатопартійності, то Україна справляє враження демократичної держави. Проте, багатопартійність поки що є недостатньо зрілою, про що свідчить нелегкий шлях до створення у Верховній Раді структурованих правлячої та опозиційної партійних коаліцій, які могли б забезпечити відповідальність владних структур перед народом.

Підґрунтям і однією з ознак демократичного суспільства є ринкова економіка із властивим їй плюралізмом форм власності та вільною конкуренцією. На її основі виростають соціальна структурованість суспільства, реальна багатопартійність, вільна особистість з розвиненим почуттям

громадянськості та власної гідності. Формування цих ознак в Україні тільки розпочалося. В цьому контексті важливим є становлення середнього класу, який є соціальною базою демократії, її опорою. Саме він був однією з рушійних сил Помаранчевої революції та Революції гідності. Революції стали яскравим прикладом того, що громадянське суспільство продемонструвало свою здатність здійснювати контроль над владою.

Однак олігархічні клани, які монополізували розподіл економічних ресурсів і виробництва, ще активно впливають на внутрішньополітичне життя держави. Антиолігархічний, антикримінальний характер Революції гідності привів до зміни влади, але вирішення поставлених нею завдань та вимог потребують подальших зусиль демократичних сил для їх втілення на практиці.

План семінарського заняття

1. Політичні режими та їх типологія. Сутнісні риси демократичного політичного режиму.
2. Автократичні політичні режими та їхні риси. Феномен тоталітаризму.
3. Особливості політичного режиму сучасного українського суспільства.
4. Історичні моделі та сучасні концепції демократії. Принципи та форми демократії. Хвилі демократизації в сучасному світі.
5. Вибори та виборчі системи. Умови та шляхи розбудови демократії в Україні.

Тематика КПЗ

1. Основні різновиди авторитарних режимів в сучасному світі.
2. Тоталітаризм як політичний та соціальний феномен: витоки, функціонування, причини краху.
3. Тоталітаризм в Україні: причини виникнення, особливості функціонування, наслідки.
4. Історичні форми демократії.
5. Парламентаризм і демократія.

6. Конституція України як демократична модель суспільного розвитку.

Питання для обговорення

1. Порівняйте поняття «політична система», «політичний режим», «форма державного правління». У чому полягає відмінність понять державного і політичного режимів?
2. Визначте спільні риси й відмінності у функціонуванні тоталітарного та авторитарного політичних режимів.
3. Чи можна деспотичні режими в минулому назвати тоталітарними? Обґрунтуйте відповідь. Чому тоталітаризм вважають феноменом ХХ ст.?
4. У країні Х проводяться вибори, існує парламент, виходить багато періодичних видань, існує багатопартійність. Чи можна на основі цих рис стверджувати що в даній країні функціонує демократичний політичний режим?
5. Визначте риси політичного режиму в Україні та його тип.
6. Назвіть основні демократичні принципи.
7. Приведіть приклади історичних форм демократії.
8. Дайте характеристику парламентаризму.
9. Назвіть основні етапи (хвилі) поширення демократії у світі.
10. Визначте основні принципи демократії які закладені в Конституції України.
11. Охарактеризуйте умови та шляхи розбудови демократії в Україні

Список рекомендованої літератури

1. Афонін Е., Мартинов А.. Історична місія сучасного авторитаризму. Політичний менеджмент. 2006. № 6. С. 52-62
2. Конституція України. К.: 2014.
3. Основи демократії. Навч. посібник / За ред. А. Колодій. К.: вид-во. «Ай Бі», 2002. 684 с.
4. Погорілий Д.Є. Політологія: кредитно-модульний курс. Навчальний посібник. К., Центр учбової літератури, 2008. 432 с.

5. Політичні режими сучасності та перехід до демократії (колективна монографія) / (А.Ф.Колодій, Ю.А.Кужелюк, В.У.Харченко). Львів, 1999.- 168с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко. За ред. Ю.С.Шемшучека, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. Вид. 2-е вид., доп.і перероб. К.: Генеза, 2004. 618 с.
7. Політологія: історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. К.: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
8. Політологія: Навчальний посібник. 2 вид., доп./*Авторський колектив* :Ю.А.Ададуrow та ін. Донецьк: АСТРО, 2005. 358с.
9. Томахів В.Я. Політологія: Навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 224 с.
10. Томахів В.Я. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. Вип. 19, ч. 1.С. 336-342.

Тема 7. Основи етнонаціональної та міжнародної політики

ПЛАН:

1. Поняття етносу, нації та національної держави.
2. Національна свідомість, національна ідея, націоналізм.
3. Суб'єкти, принципи та види державної етнополітики. Етнополітика української держави.
4. Зовнішня політика держави та міжнародні відносини. Глобальні проблеми сучасності.
5. Міжнародні урядові та неурядові організації.
6. Угода України з Європейським Союзом про асоціацію та її курс на вступ у НАТО та ЄС.

Основні категорії та поняття: етнос, народність, нація, етнічна нація, політична нація, національна держава, національна свідомість, національна

самосвідомість, національна ідеологія, національна ідея, націоналізм, шовінізм, космополітизм, інтернаціоналізм, етнополітика, зовнішня політика, міжнародна політика, міжнародні відносини, міжнародне право, світовий політичний процес, глобальні проблеми сучасності, глобалізація, міжнародні організації, ООН, ЄС, Рада Європи, ОБСЄ, НАТО.

1. Важливими суб'єктами і об'єктами політики є етнічні спільноти. **Етнос** (від грецького *ethnos* – народ, плем'я) – група людей, яка має спільних предків, спільну територію проживання, спільну культуру і мову, самоусвідомлює себе і володіє самоназвою (етнонімом). У своєму історичному розвитку етноси пройшли стадії родів, племен, народностей і націй. Із 4-х тисяч етносів, які проживають нині на планеті Земля, біля 800 досягли стадії націй. Лише десята частина з них, в т. ч. українська, налічують понад 10 мільйонів чоловік. **Нації** – це політизовані етноси, які ведуть боротьбу за власну державність, або уже здобули її. Якщо врахувати, що у світі існує біля 200 державних утворень, то стає зрозумілим, що значна частина етноспільнот ведуть боротьбу за суверенітет та незалежність. Слід зауважити, що у сучасній науковій літературі, особливо зарубіжній, термін “етнічна спільнота” здебільшого вживається стосовно донаціональних спільнот, тобто тих, які з різних причин (низького рівня етнічної самосвідомості, відсутності власної еліти, розсіяності у світі тощо) не розпочали боротьби за незалежність. У вітчизняній науковій літературі донаціональні етноси називають **народностями**. Їх особливість у тому, що політичними правами у них володіє лише імуцій клас і ще не сформувалась спільна літературна мова, якою володіють усі верстви населення.

У науковій літературі досі ведеться полеміка і що до природи і сутності самих націй. Етнологічна, культурологічна, психологічна, політична, історико-економічна теорії націй по-різному пояснюють націєгенезу та істотні ознаки національних спільнот. Одні вважають домінуючою рисою нації спільність культури (Й. Г. Гердер, К. Ренер), інші – спільність політичного (І. Гроцій, К. Дойч та ін.) чи економічного (К. Маркс,

К. Каутський та ін.) життя, спільні психологічні ознаки (О.Бауер, Е.Ренар та ін.) чи спільне походження (Г.Нільсон, Є.Сміт та ін.). Заслужують на увагу також універсальні чи гібридні теорії нації, зокрема етнополітична концепція нації, розроблена професором О. Рудакевичем. Її суть у тому, що нації – це спільноти в яких діалектично поєднуються етнокультурний та політико-правовий механізми самоорганізації соціуму. Сформульований таким чином *національний принцип* розкриває головну закономірність формування, функціонування та розвитку націй різного типу як у модерну добу, так і давніх спільнот. **Гене́за націй** може відбуватися трьома основними шляхами: через політизацію етносу; в умовах спільного проживання людей різного етнічного походження в одній державі; через об'єднання уже сформованої етнічної нації та ряду етнічних меншин. За способом формування виділяють **етнічні нації** (німецька, польська, чеська, словацька, італійська, корейська, японська та ін.), **політичні**, які називають ще громадянськими націями, чи націями-державами (американська, канадійська, бразилійська тощо) й **етногромадянські нації**, у яких поєднується етнічний і територіально-громадянський принцип (французька, британська, іспанська та ін.). До числа останніх слід віднести й **модерну українську націю**, яка сформується в результаті конвергенції (зближення, поєднання рис) української етнічної нації, яка активно відроджується та розвивається в умовах незалежності, і української політичної (громадянської) нації, яка почала формуватися в суверенній державі. Це слід підкреслити, оскільки в політичному дискурсі поширеним є вживання терміну «українська політична нація» для означення народу сучасної української держави. Але не слід забувати, що в Україні політична нація лише почала формуватися, а головною державотворчою силою є **українська етнічна нація**, яка становить за даними перепису населення України 2001 р. 77,4 відсотки. Саме ця сила є в авангарді творення новітньої нації, яка об'єднає етнічних українців, **малочисельні корінні народи** України (кримських татар, гагаузів, караїмів) і **національні меншини** – росіян, поляків, білорусів, болгар, молдаван, угорців тощо. У

Конституції України використовується два терміни – «**українська нація**» та «**Український народ**». Першим позначають етнічних українців, а другим, який пишеться з великої букви, щоб підкреслити суверенний статус усього народу держави, – українську громадянську націю.

Історична та політична науки вважають роком народження сучасних національних держав у Європі 1648 р. – рік укладення Вестфальського мирного договору, – який визнав пріоритет принципів національного суверенітету та рівноправності держав у міжнародних відносинах. Українці саме в середині ХУІІІ ст. пробудилися до самостійного політичного життя на своїй етнічній території під проводом Богдана Хмельницького. Українська національна державність постала внаслідок такого демократичного акту, як національно-визвольна війна проти іноземного поневолення; політична влада утвердилася у ній у формі республіки; козацька держава породила явище українського конституціоналізму, випереджаючи політико-правову практику інших європейських держав. Але українська державність ранньо-нової доби зазнала поразки в протистоянні з російським імперським авторитаризмом, тобто національна держава була зруйнована в умовах чужого недемократичного імперського політичного режиму. Ідеї нації та національної держави тісно пов'язані з ідеями народного суверенітету та демократії. Ці обставини підкреслює відомий вітчизняний теоретик нації першої половини ХХ ст. В. Старосольський, пов'язуючи появу націй з «народинами політичної новочасної демократії». «З внутрішньою необхідністю, – наголошував він, – мусів суспільно-політичний рух, що відбувався під кличем боротьби за народну суверенність, викликати явище назване нацією». Звуження демократії або її втрата в сучасних державах (прихід до влади диктаторів, олігархів, корупціонерів чи мафіозних груп) призводить до суттєвої деформації, а то й руйнації модерної нації та національної держави. Народ за таких обставин має право на повстання, на відновлення свого природного права на участь в управлінні суспільними справами, на демократію, а отже і статус національної спільноти.

Головними функціями **національних держав** є забезпечення суверенного існування нації, примноження її економічного та духовного потенціалу, налагодження співпраці з іншими державними формуваннями. В нинішніх умовах розбудова нових національних держав, з одного боку, стимулюється закріпленням у міжнародних документах правом націй на самовизначення (Статут ООН (1945), Гельсінські угоди(1975) тощо), а з іншого – стримується домовленістю про непорушність існуючих міждержавних кордонів. Головними умовами реалізації права нації на створення своєї (національної) держави, які визначені у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), є такі: 1) наявність території компактного проживання; 2) здатність до економічного самозабезпечення; 3) відсутність територіальних та інших претензій до сусідніх народів; 4) гарантія прав національних меншин, що опинилися на території новоутвореної держави. **Національною меншиною** вважається етнічна група, яка не є корінним етносом у національній державі. Вона намагається зберегти свою етнічну самобутність та сформувані власні культурні та інші суспільні інститути.

2. Сутнісними рисами націй, їх атрибутами є національна свідомість та самосвідомість, національна ідеологія та національна ідея. **Національна свідомість** – це сукупність політичних, соціальних, економічних, моральних, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності національних спільнот. Вона включає ставлення народу до своєї історії та культури, свого політичного статусу, до представників інших націй, почуття патріотизму, національної гідності та гордості, національну ідею. **Національна самосвідомість** виступає індивідуалізованою формою, що відображає перш за все ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості та культури окремими представниками нації. Її поява пов'язана з утвердженням індивідом свого «Я» як невід'ємної частини певної спільноти («МИ») через зіставлення з представлення інших груп («ВОНИ»), порівнюючи ознаки, що відрізняють «ЇХ» від «НАС».

Національна свідомість, як і будь-яка інша, має психологічний (буденний, емпіричний) та теоретичний, ідеологічний рівні. **Національна ідеологія** – це сукупність поглядів щодо життєвих інтересів своєї нації та шляхів їх реалізації. Вона має політичний зміст і стає засобом згуртування нації задля розбудови власної державності. Близьким, але ширшим за змістом від поняття «політична свідомість», є категорія **«націоналізм»**. На думку англійського вченого Ентоні Сміта, слово «націоналізм» має такі значення: усвідомлення належності до нації; ідеологія нації, яка включає способи реалізації національних прагнень; політичний рух за досягнення цілей нації; процес формування чи відродження націй і національних держав. Націоналізми бувають інтегральні (тоталітарні), які з суворо підпорядковують особу інтересам нації і ратують за радикальні дії задля їх досягнення, і демократичні, ліберальні, які з повагою ставляться до прав і свобод людини і громадянина, прав національних меншин, малочисельних народів, ведуть боротьбу у рамках існуючих законів та загальнолюдських норм моралі. Перший тип націоналізму (інтеграційний) був домінуючим серед борців за суверенність України у 20–30-х рр. ХХ ст. (його ідеолог та провідник Д. Донцов), другий – культивувався в українському суспільстві, починаючи з середини сорокових років. Його сповідували українські дисиденти (Л. Лук'яненко, М. Горинь, В. Чорновіл) та використовують сучасні національно-демократичні та націоналістичні партії. Серед них Народний рух України, Конгрес українських націоналістів, Організація українських націоналістів та ін. Націоналізм ряду сучасних українських партій (ВО «Свобода», «Правий сектор», «Національний корпус» та ін.) є помірковано авторитарним.

Основними **ідеологемами** націоналізму за Е. Смітом є такі: світ поділений на нації, кожна з яких має свою історію та індивідуальність; нація, її життєві потреби – джерело політичної та соціальної влади; вірність нації стоїть вище від решти зобов'язань; люди повинні ідентифікувати себе з нацією, якщо

прагнуть свободи і самореалізації; щоб у світі запанували мир і справедливість, нації повинні бути вільними і суверенними.

Ядром національної ідеології є **національна ідея**. Поняття «національна ідея» виражає настанови на розв'язання ключових проблем формування й розвитку нації. Національна ідея набуває статусу базової національної цінності, коли, виражаючи історичну перспективу розвитку спільноти, суттєво і тривалий час впливає на соціально-політичні та інші процеси життєдіяльності нації. Вона обумовлює формування системи національних цінностей та ідеалів, культури загалом, наповнює своїм змістом національну свідомість та ідеологію, зрозуміла і важлива для широкого народного загалу. На думку професора О. Рудакевича, слід розрізняти широке та вузьке значення поняття національна ідея. Широке трактування національної ідеї включає три відносно самостійні, але взаємопов'язані компоненти: **ідею нації**, що спрямована на утвердження народу як нації – вищої цивілізаційної стадії розвитку етнічних спільнот та реалізацію її певної моделі; **ідею національної держави** як головного засобу формування й утвердження суверенітету нації, гаранта її безпеки; **національну стратегему**, яка акумулює основні цілі соціально-економічного та духовного розвитку спільноти та вказує на історичну місію народу у світі. Сучасний зміст ідеї української нації полягає у відродженні української етнічної нації та розбудові на її основі модерної етнополітичної нації, яка ідейно, культурно та політично об'єднає український народ. Ідея української національної держави – це ідея формування держави на базі цінностей української етнічної нації та національних меншин, які виражатимуть їх потреби й інтереси, забезпечать суверенітет, безпеку та територіальні цілісність країни. Українська національна стратегема має три взаємозв'язані складові: ідею повернення України в лоно європейської цивілізації із збереженням основ власної культури; ідею набуття цінностей і соціальних стандартів Європейського Союзу, що забезпечить заможне та щасливе життя українського народу; ідею історичної місії України – постати «новою

Грецією» (Й. Г Гердер), яка продемонструє Європі та світові зразки сучасної високогуманної моралі та культури й стане надійним форпостом Західної цивілізації на її східних кордонах. Спільним знаменником і показником успішності реалізації української національної ідеї буде зростаючий рівень життя народу, його моральне задоволення від приналежності до української нації та зростання авторитету України у світовому співтоваристві.

Одним із різновидів націоналізму, його радикальним проявом є **шовінізм** – політична ідеологія та практика, спрямована на політичне, соціальне та моральне домінування титульної нації над малочисельними народами та національними меншинами. Тоді прийнято говорити про так званий великодержавний шовінізм (наприклад, російський великодержавний шовінізм за часів Російської імперії та в СРСР).

Космополітизм базується на ідеї світового громадянства. Він пропагує відмову від національних традицій, патріотизму. Його проявами є бездумне запозичення іноземних зразків і технологій, схиляння перед усім закордонним тощо. Космополітизм слід відрізнити від **інтернаціоналізму**, який є ідеологією і політичною практикою, що виражає співпадіння корінних інтересів націй і прагнення до об'єднання зусиль різних народів для їх реалізації. Нині активно відбувається інтернаціолізація виробництва, інформаційного та освітнього простору, наукових досліджень, екологічних та інших проблем.

3. Етнополітика, як і будь-який інший різновид політики, має свої суб'єкти та об'єкти. Її **суб'єкти** – це етнічні спільноти, держави різних форм правління та устрою (імперська політика, політика національної, федеративної чи союзної держави), політичні партії, в першу чергу правого (консервативного) та право-центриського спрямування, національні (національно-визвольні) рухи і, в кінці-кінців, етнічно свідома особа. **Об'єктами етнополітики** в першу чергу є етнічні спільноти різного рівня цивілізаційного розвитку та різного соціально-політичного статусу. До недавнього часу (до початку ХХ ст.) етнополітика великих держав і націй характеризувалася

завойовницькими війнами, експансіонізмом, нищівною експлуатацією малочисельних і менш розвинених етносів. У світі панували закони джунглів: перемагав і панував сильніший. З поширенням демократії і гуманізму на міжнародні відносини сформувались нові, цивілізовані **принципи етнополітики**: право націй на самовизначення, рівноправність націй і народностей, захист прав національних меншин, діалог сторін та укладення компромісів, рішуче заперечення шовінізму, екстреміського націоналізму та ін. Ці принципи знайшли відображення у міжнародному праві і підтримуються зусиллями національних держав та міжнародних організацій. Як показує світовий історичний досвід та сучасна практика, реальна державна етнополітика може бути різною. З одного боку формуються механізми розв'язання етнополітичних проблем шляхом задоволення насущних потреб етнічних спільнот, узгодження дій етногруп та влади, надання відповідного організаційно-політичного та правового статусу етнічним групам, а з іншою – відверте нехтування вимогами етносів, і більше того, колонізація їх території представниками панівної нації, відверта асиміляція, етноцит, депортація. Так нацисти винищували народи неарійської раси в концентраційних таборах, у США здійснювалась резервація корінного населення (індійців), комуно-радянський уряд має на своєму рахунку голодомор в Україні 193–1933 рр., оголошення цілих народів зрадниками з наступною їх депортацією. В наслідок політики етноциду царського уряду кількість народів Російської імперії протягом часу її існування зменшилось із 180 до 100.

Політична поведінка етногруп, які відстоюють власні інтереси також може бути різною. Тут можлива конструктивна співпраця з органами влади, іншими етносами, боротьба за досягнення автономного статусу, самоорганізація у вигляді общин, національно-культурних громадських організацій, добровільна асиміляція чи добровільна міграція на нові території, в тому числі і за межі держави, сепаратизм – боротьба за власну самостійну державу. **Етнічна асиміляція** – це розчинення етносу у

середовищі іншого, як правило, більш чисельного чи пануючого у державі народу. У випадку, коли цей процес обмежується запозиченням лише культурних компонентів, йдеться про називається **аккультурацією**. При повній асиміляції етнос втрачає свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість і перестає існувати.

Царський режим і радянська влада залишила важкий спадок етнонаціональних проблем в Україні. По-перше, українська етнічна нація зазнала істотної руйнації як свого генофонду (тут зловіщу роль відіграли голодомори, війни, репресії), так і культури (витіснення української мови з провідних сфер суспільного життя і тотальна русифікація східних та південних регіонів, великих міст, в т. ч. і столиці, руйнація церков, переслідування давніх традицій і насадження шаблонної, т. з. «пролетарської культури»). Слід згадати про фальсифікацію української історії, блокування національної самосвідомості і па'мяті, насильницьке насадження т. з. «пролетарського інтернаціоналізму» за яким приховався великодержавний російський шовінізм, про переселення значної кількості українців в інші регіони СРСР, в т.ч. в Сбір та на Далекий Схід, а представників інших національностей, особливо росіян, – в Україну. Якщо у 1926р. в УРСР проживало 2,7 млн. росіян (9,22%), то у 1989р. 11,4 млн. (22,1%). Станом на 2001 р. процентний склад населення України був таким: українці – 77,40%, росіяни – 17,18%, білоруси – 0,56%, молдовани – 0,53%, кримські татари – 0,51%, болгары – 0,42%, угорці – 0,32%, румуни – 0,31%, євреї – 0,21%, вірмени – 0,20%, інші національності – 2,36%.

По-друге, борці за свободу і незалежність України, національна політична еліта опинилась у політичних таборах, а владна еліта була під пильним наглядом спецслужб, щоб запобігати якнайменшим проявам національної свідомості: Ті, хто виявляв інтерес до історії і культури України звинувачувалися у буржуазному націоналізмі. На передодні 50-річчя СРСР (1971-1972 рр.) були проведенні численні репресійні заходи по виявленню «націоналістів», в т. ч. серед студентської молоді та їх ізоляції в тюрмах.

По-третє, руйнації зазнали і національні меншини. Були закриті національні школи, заклади культури, засоби масової інформації. Ряд національностей (німці, кримські татари та ін.) зазнали тотальної депортації у Середню Азію та Сибір.

По-четверте, перекося у демографічній політиці створили умови, за яких самі автохтони (корінне населення) – українці опинилися у ситуації етнічної меншини, що пришвидшувало їх російськомовну акультурацію. Велика кількість українців набрали ознак етнічних маргіналів та етнічних категорій, коли етнічність втрачена і лише походження та прізвище вказує на зв'язок особи з етносом. В умовах уже суверенної України це проявилось у тенденціях сепаратизму, вимогах федералізації держави тощо. До політичної реалізації цих настанов особливо активно підштовхувала Партія регіонів та її висуванець на пост Президента України В. Янукович. Революція гідності 2013–14 рр. поклала край антинаціональній діяльності проросійських сил.

Ці та інші проблеми покликана розв'язати етнополітика української держави. Її об'єктами виступають українська етнічна нація, корінні малочисельні народи та національні меншини, українська діаспора, депортовані народи, які повертаються в Україну, а також біженці із «гарячих точок» планети (грузини, чеченці, афганці, сирійці та інші). У зв'язку з воєнною агресією Росії, сотні тисяч українських громадян емігрували з Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей в інші регіони України та за кордон. Вони також потребують державної допомоги. Ще однією проблемою постала масова трудова міграція українців у країни Центральної та Західної Європи, їх намагання переселити туди свої сім'ї.

Правову основу етнополітики української держави складають Конституція України, Закон «Про національні меншини в Україні» (1992), закони про засади мовної політики, освіти, функціонування ЗМІ та ін. В складі Верховної Ради України діє Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. Проблемами міжнаціональних відносин та біженців займається один з департаментів Міністерства юстиції, а також

Міністерства культури України, діє Рада представників національних громадських організацій України. Все це дозволило створити умови для міжетнічного миру та злагоди, динамічного розвитку культури національних меншин. Не дивлячись на це, гострими етнополітичними проблемами залишається питання облаштування депортованих народів, утвердження української мови як державної, забезпечення етнічних українців дошкільними дитячими закладами освіти у Східній та Південній Україні, належна допомога національно-культурним об'єднанням етнічних меншин, українській діаспорі та ін.

4. Держава, володіючи суверенітетом, може вступати у стосунки з іншими суб'єктами міжнародного права, переслідуючи національні інтереси. При цьому **зовнішню політику** можна визначити як загальний курс держави у міжнародних справах, який регулює взаємини з іншими країнами та міжнародними організаціями у відповідності з потребами, принципами і цілями її внутрішньої політики. Іншими словами можна сказати, що зовнішня політика держави є продовженням її внутрішньої політики. Вона має сприяти покращенню життя народу, зміцненню нації та держави. Разом з тим консолідована зовнішня політика держав сприяє розв'язанню регіональних і світових проблем .

Зовнішню політику держави визначають і реалізують органи загального політичного керівництва: глава держави, парламент, уряд, Міністерство закордонних справ. Галузеві і відомчі державні інститути та органи місцевого самоврядування мають підрозділи для співпраці із відповідними установами закордоном. Зовнішню політику держави на національному рівні реалізують дипломати та спеціальні органи. Мова йде про посольства, консульства, представництва тощо.

Роль держави як „гравця” на міжнародній арені, її впливовість визначається рядом факторів. Американський дослідник Рей С. Клайн запропонував формулу за якою можна розрахувати «потугу», яку має та чи інша країна у світі:

$$P=(C+E+M)\times(S\times W),$$

де P – потуга (сила, значимість) країни; C – її критична маса: населення і територія; E – економічний потенціал; M – військова могутність; S – стратегічні наміри; W – політична воля до виконання національної стратегії. Як бачимо, не все залежить від об'єктивних чинників; значимими є також суб'єктивні фактори: правильна стратегія і бажання, сила волі національних лідерів її реалізувати. На основі аналізу новітньої історії України ми можемо переконатися у вірності такої формули.

Зовнішня політика держав у сучасному цивілізованому світі реалізується на основі **принципів** суверенної рівності держав, невтручання у їх внутрішні справи, поваги територіальної цілісності, прав людини та національних меншин, незастосування сили або погрози силою й ін. Формами, методами та засобами зовнішньої політики виступають встановлення дипломатичних відносин з державами, відкриття представництв при міжнародних організаціях, підготовка та укладення договорів, регулярний обмін інформацією, сприяння внутрішній та зовнішній діяльності іншим державам тощо.

В результаті реалізації зовнішньої політики держав, політичних партій та громадських організацій формуються **міжнародні відносини**. Їх ядром є міждержавні стосунки і власнеполітичні відносини, але поняття міжнародних відносин включає в себе взаємини і таких суб'єктів як нації, національні меншини, територіальні громади, трудові колективи тощо у різних сферах суспільного життя. Міжнародні відносини регулюються **міжнародним правом**, яке виробляється як на дво-, так і багатосторонній основі, в першу чергу міжнародними регіональними та світовими організаціями. Найавторитетнішими з них є **Статут ООН**, у якому зазначені принципи міжнародної політики, обов'язкові для усіх членів цієї глобальної міжнародної структури.

Сучасні світові характерні глобальні проблеми. Вони представляють собою сукупність явищ і процесів, які створюють загрозу нормальному розвитку і

самому існуванню країн світу і потребують для відвернення їх катастрофічних наслідків спільних зусиль. Можна виділити три групи **глобальних проблем сучасності**: 1) пов'язані з взаємодією людини і природи (екологічні, продовольчі та ін.); 2) пов'язані з взаємодією людини і суспільства (голод, епідемії, неграмотність); 3) пов'язані з сферою міжнародних відносин (тероризм, загроза миру, нарощування зброї масового знищення та ін.). Цивілізаційні процеси, в тому числі додання глобальних проблем сучасності, породили явище глобалізації. Відповідний термін у 60-х рр. ХХ ст. запровадили в науку теоретики Римського клубу Е. Ласло, Д. Медоуз, А. Печчеї та інші. **Глобалізація** тлумачиться як складний процес зміцнення зв'язків між усіма регіонами планети; поширення єдиних для всього людства технологій, способу життя; виникнення спільних загроз та консолідація зусиль для їх подолання; актуалізація загальнолюдських цінностей у всіх куточках планети. У політичній сфері життя глобалізація проявляється у гуманізації та демократизації суспільних відносин, політизації етнічності й поширенні ідей націоналізму, боротьбою за права і свободи людини тощо. Ці процеси позначаються терміном **«світовий політичний процес»**. Його ще можна визначити як сукупну діяльність народів, держав, громадських формувань і рухів, які переслідують певні політичні цілі в сфері міжнародного життя. Лідерами світового політичного процесу є ООН та інші міжнародні організації. Цей процес зосереджується в першу чергу на забезпеченні міжнародного миру, боротьбі з тероризмом, тоталітарними і авторитарними політичними режимами, утвердженні прав людини, національних меншин та народів.

Важливим поняттям політичної науки є геополітика. **Геополітика** – це політологічна концепція, що вбачає у політиці (головним чином зовнішній) тієї чи іншої держави визначальну роль географічних факторів. Швецький учений Р. Челлен, який запровадив даний термін у науку, розглядав державу як географічний організм. Німець Ф. Ратцель використовував поняття «життєвий простір»; він вважав, що розширення життєвого простору країни є

рушійною силою державної політики, адже це забезпечує економічну, політичну та військову міць країни.

Існує ряд концепцій геополітики, серед яких слід виділити **концепції Євразійства та атлантизму**. Перша робить наголос на континентальній могутності держав (М. Маккіндер, З. Бжезинський), друга – на морській могутності (А. Мехен, М. Спайкин). У геополітичній моделі світу за Маккіндером центральним, **«осьовим регіоном»** людської цивілізації є територія Євразії, яку займає Російська Федерація. Вона володіє великими природними ресурсами, може в усіх напрямках завдавати і, одночасно, стримувати удари. За межами цього регіону існує **великий внутрішній півмісяць**, який представляють Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія і Китай, і **зовнішній півмісяць** – Великобританія, Південна Африка, Австралія, США, Канада і Японія. Праця Маккіндера «Графічна вісь історії» написана у 1904 році. У цей час осьова держава не була рівносильною периферійним країнам; тут у ролі чинника балансу сил могла виступати Франція. Крім терміну «осьовий регіон», вчений використовував поняття «Світовий острів» у який включав Хартленд і внутрішній півмісяць, тобто Євразію та прилеглу до неї Північну Африку. Маккіндер зробив такий висновок: «Той, хто контролює Східну Європу, панує над Хартлендом; той, хто панує над Хартлендом, панує над Світовим островом; той, хто панує над Світовим островом, панує над світом».

Сучасний американський політолог З. Бжезинський у праці «Велика шахівниця. Панування Америки та її геостратегічні імперативи» (1997), вважає, що стратегічна мета США – контроль над Євразією, яка являє собою велику шахівницю на якій розташовані такі головні політичні фігури як Німеччина, Франція, Китай, Росія та Індія. Головний приз у цій геополітичній грі – простір «чорної діри», який виник після розвалу СРСР – територія Росії, України і Білорусі, тобто східнослов'янський світ. США повинні не допустити єднання головних суб'єктів «чорної діри», тобто

відновлення наддержави, якою був Радянський Союз, зберегти у Східній Європі розколотивий геопростір.

Представники концепції атлантизму головну увагу зосереджують на великі морські держави і їх здатність контролювати берегові зони материків (римленд) і, в першу чергу, Євразії. Морська могутність держави має таку формулу: військовий флот + торговельний флот + військово-морські бази. Висновок Спайкнена такий: «Хто контролює римленд, той контролює Євразію, той хто контролює Євразію, контролює долі світу». Є очевидним, що геополітика США враховує настанови як євразійства, так і атлантизму.

5. Міжнародні організації – це об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою розв'язання питань регіонального або глобального характеру. Вони поділяються на урядові і неурядові. Їх структура, крім суб'єктів-членів, включає керівні органи, виконавчі інститути з їх бюрократичним апаратом, органи спеціального призначення (військові підрозділи, моніторингові групи, представництва тощо).

Найбільшою і найвпливовішою урядовою організацією є **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**, заснована у 1945 році. Вона створена з метою підтримання миру і міжнародної безпеки та розвитку співпраці між державами. Сьогодні ця організація об'єднує 191 країну. Україна належить до числа членів-засновників ООН. Головним органом ООН є Генеральна Асамблея – своєрідний світовий парламент; Рада Безпеки, яка складається з п'яти постійних членів (США, Великобританії, Франції, Китаю та Росії) і 10 членів, які обираються на дворічний термін; Економічної та соціальної ради, Міжнародного Суду та інших інституцій. Серед спеціалізованих установ ООН слід виділити Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Організацію з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародну організацію праці (МОП) та ін. Зусиллями ООН реалізується ряд програм: Програма розвитку ООН, спрямована на викорінення бідності, створення робочих місць, поліпшення становища жінок тощо, Програма ООН з охорони

довкілля, Всесвітня продовольча програма та ін. Велике значення має діяльність миротворчих сил ООН, за яку ООН удостоєна Нобелівської Премії миру (1988).

У Європі діє **Організація з безпеки та співробітництва (ОБСЄ)**, яка об'єднує усі держави континенту, крани СНД, в т.ч. ті, що розташовані в Азії, а також США і Канаду. Держави-члени ОБСЄ виробили такі засади взаємної безпеки :

- термінове проведення консультацій з тією державою, безпека якої перебуває під загрозою;
- не надання підтримки тим державам, які порушують міжнародне право;
- врахування інтересів усіх держав, незалежно від їхньої приналежності до тих чи інших військових структур.

Україна бере безпосередню участь у діяльності ОБСЄ з січня 1992р. Президент Парламентської Асамблеї ОБСЄ, інші співробітники цієї організації активно допомагали Україні у розв'язанні конфлікту під час Помаранчевої революції, Революції гідності та у військовому конфлікті України з Російською Федерацією.

Найстарішою європейською організацією є **Рада Європи**, яка діє з 1949 року і об'єднує сьогодні 47 державу. Її штаб-квартира розташована у Страсбурзі (Франція). Рада Європи створена для: 1) захисту прав людини і парламентської демократії, забезпечення принципу верховенства права; 2) стандартизації діяльності держав у соціальній та правовій сферах; 3) усвідомлення існування європейської культурної самобутності. Головними органами Ради Європи є Комітет Міністрів, Парламентська Асамблея (ПАРЄ), яка нараховує 526 членів (263 парламентарів і 263 їх заступників), Конгрес органів місцевих та регіональних влад. Головними документами організації є Європейська конвенція з прав людини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія місцевого самоврядування. Наприкінці 1995 р. Україна стала повноправним членом Ради Європи, делегуючи в ПАРЄ 12 депутатів Верховної Ради. Проблеми становлення в

Україні правової та демократичної держави неодноразово розглядалися на засіданнях керівних органів Ради Європи, що сприяло утвердженню прав і свобод громадян України, принципів народовладдя.

Європейський Союз розпочав своє становлення у 1951 році і пройшов етапи від галузевого та широкомасштабного економічного співробітництва (Європейське співробітництво вугілля і сталі – 1951 р.; Європейське співтовариство атомної енергії – 1957р.; Європейське економічне співтовариство – 1957р.) до глобальної політичної співпраці на основі Маастрихтської угоди 1992 року. Сьогодні ця організація об'єднує 28 найбільш економічно та демократично розвинутих держав. Україна співпрацює з ЄС з 1994 р. і має намір у найближчі роки вступити у цю структуру. Головними установами ЄС є Європейська Рада, Європейська Комісія, Рада Міністрів, Європейський Парламент, Суд Європейського Союзу. В продовж останнього десятиріччя вживаються заходи для тіснішої інтеграції країн ЄС шляхом створення наддержавних органів влади й управління, а також ухвалення відповідних міжнародних правових норм. На теренах країн ЄС відбувається вільний рух єдиної валюти – євро, капіталів, робочої сили та послуг, що сприяє вирівнювання економічних та соціальних параметрів життя країн-учасниць, утвердженню високих моральних та політичних засад функціонування державних органів та інститутів громадянського суспільства.

Серед інших міжнародних організацій, які мають великий вплив на світову політику, слід виділити **НАТО – Організацію Північноатлантичного договору** (1949), яка об'єднує 30 держав і забезпечує їх колективну оборону. Нині НАТО все більше стає військово-політичним органом, який координує зовнішню політику держав-учасниць та залучає інші країни до співпраці заради миру.

У сучасному світі активно розвивається субрегіональна співпраця. Мова йде про Співдружність Незалежних Держав (СНД), Організацію Держав Колективної Безпеки (ОДКБ), Організацію Чорноморського економічного

співробітництва (ОЧЕС), Центральноєвропейську ініціативу(ЦЄІ), ГУАМ та ін.

Неурядові міжнародні організації об'єднують національні партії, громадські організації, індивідуальних членів. Серед найвпливовіших з них є Соціалістичний Інтернаціонал, Всесвітня федерація профспілок, Грінпіс та інші. Вони також мають суттєвий вплив на міжнародну політику, ініціюють та очолюють різноманітні суспільно-політичні рухи (за мир, роззброєння, захист довкілля) і є інститутами громадянського суспільства регіонального та світового масштабу.

6. У Конституції України (стаття 16) стверджується, що «зовнішньо політична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки». Наприкінці ХХ ст. світ був готовий визнати Україну як суверенну і незалежну державу. Так, продовж першого року державної незалежності новітньої української держави її визнали 123 країни. Серед перших були сусіди – Польща, Угорщина, Болгарія, Румунія та ін., а також країни Північної Америки – Канада і США. Слід зазначити, що перший «прорив» української держави у міжнародний простір на початку ХХ ст.(1917-1921рр.) відбувався важче. У той час Україну визнало лише 25 держав, але уже тоді українці заявили світові, що прагнуть власної повноцінної національної держави. За словами відомого американського політолога З. Бжезинського, здобуття Україною суверенності – третя за значимістю світова політична подія ХХ ст. після наслідків другої світової війни та розпаду колоніальної системи. Державна незалежність дозволила Україні набути повноти прав в ООН – стати членом таких її спеціалізованих установ як МВФ, МРРР та ін., вступити у Раду Європи та в ОБСЄ, виступити в якості субрегіонального лідера на Сході Європи (ініціатива створення ГУАМ, ОЧЕС). Після Помаранчевої революції та Революції гідності авторитет України у світі стрімко зростає; вона набирає ознак локомотива демократизації політичних режимів в державах СНД та стримування неоімперської політики Російської Федерації. Не дивлячись на значні успіхи

України у сфері міжнародних відносин, її суверенний статус вимагає зміцнення. Мова йде про відновлення територіальної цілісності та повноти суверенітету української держави, розбудову повноцінних кордонів, особливо на східних рубежах країни, формування безпечної системи постачання нафто-газових ресурсів, залучення інвестицій з-за кордону, пошук нових ринків збуту товарів, протидії міжнародному тероризму тощо. Україна має вигідне геополітичне становище. На її кордонах сходяться Схід і Захід Євразії, транспортні шляхи з усіх сторін світу. Її зовнішньо політичний вектор може істотно впливати на геополітичну стратегію сусідніх держав та міжнародних організацій. Це спонукає провідних суб'єктів світової політики, в т. ч. США, визнавати Україну своїм **стратегічним партнером**. Владна еліта до недавнього часу не могла визначитись, який з напрямів зовнішньої політики України – східний чи західний – є основним, адже для української держави є загроза опинитися між молотом і ковадлом, коли у її геополітичному доквіллі зростатиме напруга. Після Революції гідності нова влада в Україні відновила положення оборонної доктрини про те, що майбутнє свого народу і держави вона бачить у Європейському Союзі та оборонному альянсі НАТО. У січні 2019 р. стратегічний курс України на вступ в НАТО та ЄС був закріплений в преамбулі Основного Закону України. Важливим кроком у напрямі реального повернення України до європейської цивілізації та демократичного оновлення своєї національної культури, всіх її складових стало підписання **угоди про асоціацію з Європейським Союзом**. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося двома етапами: політичному та економічному. 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна-ЄС, який відбувся у Брюсселі було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділ I «Загальні принципи», Розділ II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і Розділ VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди.

Зокрема, в преамбулі Угоди йдеться про те, що метою асоціації є збереження миру, а також створення умов для подальшої інтеграції України в європейський ринок, поглиблення співпраці для забезпечення прав і свобод людини. У Розділі I декларується повага до демократичних принципів, прав людини та основних свобод, а також повага до принципу верховенства права, які мають формувати основу внутрішньої і зовнішньої політики сторін.

Політичними цілями асоціації є такі:

- 1) сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах;
- 2) забезпечити необхідні рамки для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;
- 3) сприяти, зберігати й зміцнювати мир та стабільність у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 р.;
- 4) посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод.

У частинах, що стосуються секторального співробітництва, Угода про асоціацію містить деталізовані переліки законодавчих актів ЄС, які підлягають упровадженню в Україні в конкретні терміни. Важливою вважається відповідність не лише законодавства, а й практики його застосування. Угода про асоціацію має чітко опрацьований алгоритм подолання проблеми функціональності європейських законів в українських умовах. У найважливіших напрямках співпраці, які охоплює документ, міститься пункт про створення окремого органу центральної влади, що відповідатиме не лише за дотримання графіка імплементації Директив та Регламентів ЄС в Україні, а й за те, щоб вони виконувалися та діяли.

Політична частина Угоди про асоціацію з ЄС сприятиме розвитку демократії в Україні, оскільки для того, щоб виконати більшу частину домовленостей, потрібно, зокрема, викоринити корупцію з життя українців. Саме вона є однією з причин, що послаблює вітчизняну економіку, гальмує демократичний розвиток держави. Крім того, згідно з Угодою, необхідно реформувати більшість владних інститутів, саму систему політичної влади. Перебування в єдиному полі з країнами розвиненої демократії сприятиме зростанню соціальної активності та відповідальності самих громадян України.

У 2014 та подальших роках Верховна Рада України ухвалила десятки законів, які відповідають засадам та нормам правового поля ЄС і відкривають двері перед Україною у світ економічної, політичної та гуманітарної співпраці. Прикладом може бути прийняття в листопаді 2015 р. пакета законів, що пов'язані з наданням Україні сприятливого візового режиму, його лібералізації. Важливим кроком також є ухвалення закону про запобігання політичній корупції, який передбачає державне фінансування діяльності політичних партій та суворий контроль за використанням наданих коштів. У сфері безпекової політики країни Європейського Союзу підтримують Україну у боротьбі з російською агресією та протидії корупції у вищих ешелонах влади. Активна співпраця між урядовцями країн ЄС та державними службовцями України матиме істотний вплив на формування політичної та інших складових національної культури українського суспільства.

План семінарського заняття:

1. Поняття етносу, нації та етнополітики.
2. Націоналізм, інтернаціоналізм та космополітизм, їх сучасні прояви.
3. Етнополітика української держави.
4. Засади зовнішньої політики та міжнародних відносин в умовах демократії.
5. Україна в системі міжнародних відносин.

Тематика КПЗ:

1. Актуальні завдання розбудови української національної держави.
2. Етнополітичні особливості модерної української нації.
3. Політика української держави щодо національних меншин.
5. Сучасний український націоналістичний рух: мета та актуальні завдання.
6. Українська національна ідея. Її зміст та мобілізуючий потенціал.
7. Інтернаціоналізм та космополітизм: порівняльна характеристика.
8. Пріоритети зовнішньої політики України.
9. Місце і роль України в керівних органах та діяльності ООН.
10. Співпраця України і ЄС в рамках угоди про асоціацію.
11. Взаємодія України та НАТО у політичній та військовій сферах.
12. Роль ОБСЄ в стримуванні воєнної агресії Росії проти України.
13. Геополітичні переваги України та їх використання державною владою.
14. Глобальні проблеми людства та їх прояви в Україні.
15. Роль України в боротьбі з міжнародним тероризмом.

Питання для обговорення:

1. Ліберальні (ценристські) політичні партії закликають розбудувати в Україні т. з. «політичну націю». Чи означає це, що українська етнічна нація перестане існувати?
2. Чи володіє Україна ознаками національної держави? Чому праві політичні сили підкреслюють, що ведуть боротьбу за утвердженням України як національної держави?
3. Розкрийте зміст понять: етнічна асиміляція, акультурація, сепаратизм, лінгвоцит, етноцид. Чи спостерігаються сьогодні в Україні такі явища і процеси?
4. Чи володіє кримсько-татарський народ правом на самовизначення та у якій формі воно може бути реалізоване?
5. Які чинники стоять на заваді утвердження української мови як державної у публічній сфері суспільного життя?

6. Поширеною є точка зору, згідно якої зовнішня політика держави є відображенням і продовженням її внутрішньої політики. Чи знаходить цей принцип підтвердження в діяльності сучасної української держави?
7. Які політичні та соціальні наслідки підписання угоди України та ЄС про лібералізацію візового режиму?
8. Розкрийте геополітичні чинники напруженості українсько-російських стосунків.
9. Україна сьогодні активно співпрацює з європейськими та євроатлантичними структурами. Які вигоди мала б вона, ставши членом НАТО та ЄС?
10. Основними принципами міжнародної політики є мирне співіснування держав з різним суспільним ладом, незастосування сили чи погрози силою, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини і національних меншин, вирішення суперечок мирним шляхом. Чи дотримуються цих принципів міжнародного права такі держави як США та Росія?

Рекомендована література:

1. Конституція України. К.: 2019. Статті 10-13, 17-18.
2. Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах. Одеса : Фенікс, 2017. 207 с.
3. Політологія: сучасні терміни і поняття / Короткий навчальний словник-довідник / Уклад. В. М. Піча. Львів: Новий світ – 2000, 2015. 516 с.
4. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України, 1092, № 36, ст.529.
5. Рудакевич О. М. Національний принцип. Етнополітична концепція нації. Монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 292 с.
6. Рудакевич О. М. Політологія. Лекції, семінари, самостійна робота. Тернопіль: Астон, 2015. С. 119–131.
7. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / URL : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344

8. Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців. К., 1994.
9. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. К: Либідь, 2002. С. 501– 539.

Тема 8. Політико-ідеологічні системи та політична культура

ПЛАН

1. Політична свідомість, політична ідеологія та політико-ідеологічна система.
2. Світові політико-ідеологічні доктрини сучасності, їх поширення в Україні.
3. Поняття, структура та функції політичної культури.
4. Політична культура нації, суспільної групи, особи. Типологія політичних культур.
5. Особливості політичної культури України.

Основні категорії та поняття: політична свідомість, політична ідеологія, політична психологія, політико-ідеологічна доктрина, лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, комунізм, соціалізм, соціал-демократія; політична культура, політичні орієнтації, політичні цінності, політичні міфи, політичні стереотипи, політичні традиції, політичні символи, громадянська культура, політична культура особи, національна політична культура, політична соціалізація.

1. Політичні явища і процеси відображаються у свідомості громадян в результаті чого формується політична складова суспільної свідомості – **політична свідомість**. Цей суб’єктивний образ політичного життя країни існує як сукупність поглядів, ідей, концепцій, почуттів, настроїв тощо, які представляють собою світоглядну підсистему політичної системи

суспільства. Усвідомлюючи політичні реалії, суб'єкти політики приймають рішення, діють, демонструють ту чи іншу поведінку.

Політична свідомість як складне, поліструктурне явище має різні аспекти та рівні. Це свідомість теоретична і буденна, наукова та ідеологічна, спеціалізована і масова, ідеологія і психологія. **Буденна (емпірична) свідомість** базується на безпосередньому політичному досвіді громадян. **Теоретична свідомість**, яка заглиблюється у сутність політичних явищ і процесів, є результатом професійної інтелектуальної діяльності вчених, політиків та ідеологів. Теоретична свідомість поділяється на наукову та ідеологічну.

В залежності від суб'єкта, політичну свідомість поділяють на свідомість суспільства, нації, класу, особи, спеціалізовану і масову політичну свідомість, а також громадську думку. **Спеціалізованою політичною свідомістю** володіють партії та суспільно-політичні рухи. **Масова політична свідомість** є надбанням широкого народного загалу. Вона відображає рівень політичних знань та політичні орієнтації народу. Окремий індивід також має певні політичні уявлення та настрої. **Індивідуальна політична свідомість** формується впродовж усього життя людини, особливо у молодому віці, і несе у собі сутнісні риси соціального та етнічного оточення.

Політична свідомість має **психологічний, ідеологічний та дійовий (поведінковий) аспекти**. Вона виконує в політичній системі важливі функції: пізнавальну, оцінку, нормативну, регулятивну, інтегративну та прогностичну. Типологію політичної свідомості можна здійснити за різними ознаками. За прихильністю до типу влади вона демократична, авторитарна чи тоталітарна, за політичним темпераментом – революційна, реформістична, за ідеологічною основою – ліберальна, консервативна, комуністична, соціал-демократична тощо.

Політична ідеологія представляє собою систему концептуально оформлених уявлень, ідей, поглядів на політичне життя, які відображають інтереси класів, націй та інших великих суспільних груп. Вона орієнтує на розбудову певного

суспільного ладу: капіталістичного, комуністичного чи іншого. Особливо слід підкреслити, що ідеологія як така виникає в наслідок дії призми суспільних інтересів, яка дає різне бачення стану країни та бажаних напрямків її розвитку. Ідеологія має три рівні реалізації: теоретико-концептуальний (формування системи ідей в основі яких певні суспільні цінності), програмно-політичний (розробка програм, які впливають з ідеології) та практичний (дії по втіленню в життя ідей та програм).

Політична ідеологія за своїм змістом може не відповідати даним політичної науки. Це пов'язано з тим, що ідеологія, на відміну від науки, включає політичні оцінки, цілі, мрії, які мають суб'єктивний характер і далекі від об'єктивних обставин. Але ідеологія прогресивних суспільних сил дає наближене до реального тлумачення світу та визначає історично прогресивний шлях розвитку країни.

Ідеологія і політика нерозривні, адже перша пропонує систему цінностей, орієнтирів на базі яких приймаються політичні рішення. Тому обмеження простору політичної ідеології створює **ідеологічний вакуум**, що має негативні наслідки. З іншого боку, **ідеологічний догматизм** та **заідеологізованість** обумовлюють неадекватне реагування політиків на суспільні процеси, утопізм у поглядах та діях. Запобіжним заходом від цієї «хвороби» є принцип **ідеологічного плюралізму**, тобто створення умов для вільної конкурентної боротьби ідеологічних систем. Саме цю ідею відображає стаття 15 Конституції України в якій застережено, що жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов'язкова і, що суспільне життя будується на засаді ідеологічної та політичної багатоманітності. Як показує світова практика, ефективні політичні програми розробляються на основі раціонального зерна ряду ідеологій, комбінуючи ліберальні, консервативні, соціал-демократичні та комуністичні ідеї.

Політична психологія фіксує політичні відносини у формі соціально-психологічних станів людей (емоції, почуття, настрої, думки, ілюзії, міри); таких властивостей політичних суб'єктів як потреби, інтереси, прагнення,

очікування, воля; соціально-психологічних форм і продуктів політичної діяльності (навички, звички, звичаї, традиції та стереотипи); процесів, що характерні для безпосереднього політичного спілкування (навіювання, переконання, наслідування, слухи). Особливостями політичної психології як складової політичної свідомості є те, що вона формується у процесі безпосередньої політичної активності суб'єкта, швидко змінюється під впливом нових політичних обставин. Завдяки тому, що домінуючу роль у політичній психології відіграють емоційні елементи, вона здійснює безпосередній і, часто, визначальний вплив на політичну поведінку людей: те як вони голосують на виборах, ставляться до влади, відгукуються на її рішення та заклики. В організації політичних процесів важливо враховувати психологічні властивості соціуму. Наприклад, екстраверти характеризуються відвертістю, прагненням до діалогу, сміливістю, ініціативністю, а інтроверти – закритістю, орієнтацією на власні сили, прагнуть змінити себе а не обставити. Цікавим феноменом суспільної свідомості є **психологія натовпу**. У людини в натовпі зникає інтелектуальне начало і набуває сили емоційне, яке базується на інстинктах і настроях, втрачається почуття відповідальності та страх як джерело сумління, людину оволодіває нетерпимість, жадоба негайної розправи над своїми опонентами та ворогами. Саме тому масові політичні масові акції перебувають під контролем і правоохоронних органів. Специфічною формою масової політичної свідомості є **громадська думка**. Це узагальнююча, надособиста точка зору на проблеми, конкретні політичні, суспільнозначимі події населення країни, певних суспільних груп. Як зауважує відомий американський політичний психолог А. Л. Лоуелл, думка може бути охарактеризована як громадська, коли її впровадження сприймається меншістю, незважаючи на незгоду з нею останньої. Формування громадської думки відбувається як стихійно, так і цілеспрямовано. Політичні рішення, прийняті у супереч настроям громадян, можуть бути заблоковані чи проігноровані. Тому громадська думка, з одного боку, постійно вивчається зацікавленими політичними інститутами, а, з

іншого – корегується чи формується. Для вивчення громадської думки використовують найрізноманітніші методи: вивчення документів, опитування громадян через анкетування та інтерв'ю, соціометричне тестування тощо. Для цього існують науково-дослідні інститути, центри і фундації. У США найбільш авторитетним дослідником громадської думки є Інститут Геллопа, в Україні – Інститут соціології НАН України, Інститут соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук, Фонд «Демократичні ініціативи» та інші.

Політичні ідеології втілюються у відповідних суспільно-політичних доктринах. При чому на базі однієї ідеології може виникати кілька доктрин, які особливі своєю стратегією і тактикою, методами та формами політичної діяльності. Отже, **політико-ідеологічна доктрина** – це ідейно-політична система, яка базується на своєрідних світоглядних і політичних принципах та орієнтує на розбудову певного суспільного ладу. Ряд доктрин набули глобального поширення. Це – лібералізм, консерватизм, комунізм, соціал-реформізм, анархізм, фашизм. Доктрина як вчення (від лат. *doctrina* – вчення) перетворює ідеологію на інструмент політики в руках суб'єктів суспільної дії – класів і націй, партій і суспільно-політичних рухів, держав та міжнародних організацій. Вона інституціалізується не лише у формі партій, рухів і державних утворень, а й громадських організацій (професійних, жіночих, молодіжних тощо) і неформальних груп. Часто на основі доктрини виникають більш глобальні (інтегральні) формації, такі як блоки, рухи, фронти, лідерами яких є відповідні політичні партії як найбільш ідейно та організаційно згуртовані інститути. У цьому сенсі можна говорити про ліберальний, комуністичний чи інший рух в окремій державі чи у більш глобальному масштабі, який об'єднує різні інституційні суб'єкти та народні маси, які їм симпатизують.

2. Лібералізм. З розвитком капіталістичного способу виробництва у недрах феодалізму, формується ліберальна ідеологія та різноманітні ліберальні доктрини (в першу чергу національно-специфічні), які ставали основою

відповідних інститутів громадянського суспільства і піднімали народні маси на буржуазні (буржуазно-демократичні) революції. Так, Велика французька революція (1789–1793 рр.) відбувалася під гаслами «Рівність! Братерство! Свобода!». Головні ідеї класичного лібералізму були сформульовані у творах Дж. Локка, А. Сміта, Є. Бентама, Дж. Мілля, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Б. Констана, А. де Токвіля, І. Канта, В. Гумбольдта, Б. Франкліна, М. Джеферсона та ін. В Україні лібералізм творчо розвивали М. Драгоманов та Б. Кістяківський. Основними ідеями і цінностями ліберальної доктрини є визнання первинності і природності прав і свобод людини і громадянина, пріоритет особи над суспільством і державою, рівність усіх громадян перед законом, приватна власність як основа індивідуальної свободи, індивідуалізм, вільна конкуренція, підприємництво, народний суверенітет, запровадження загального виборчого права, парламентаризм, конституціоналізм, поділ влади, ідеологічний та політичний плюралізм, толерантність, оптимізм, віра в можливість людського розуму, в прогрес. Тому лібералізм коротко визначають як політичну та ідеологічну течію, що об'єднує прихильників парламентського ладу, ринкової економіки та демократичних свобод.

В 20–30 рр. ХХ ст. лібералізм було оновлено під впливом гострої світової кризи. Практичне втілення **неолібералізм** отримав у політиці «нового курсу» Ф. Рузвельта у США. Серед неолібералів слід також відзначити Ф. Хайєка, Дж. Гелбрейта, Р. Даля. Ці ідеологи визнали обмежені можливості ринку як регулятора економічних та інших суспільних відносин і необхідність збільшення регулюючої функції держави. У ХХ ст. відбувається поступова соціалізація лібералізму, тобто визнання того, що держава повинна бути гарантом не лише економічних, а й соціальних прав людини. Особливу увагу було зосереджено на утвердженні принципу справедливості у суспільному житті. Сучасний лібералізм здебільшого називають **«соціальним лібералізмом»**, який прагне утвердити державу «загального добробуту».

Ліберальні політичні партії почали формуватися на початку ХІХ ст. Так, Ліберальна партія Великобританії існує з 1832 р. В Україні перші ліберальні

партії появилися через сто років (Українська Демократична партія (1904) та Українська Радикальна партія (1905), які об'єднались в Українську Демократично-Радикальну партію (1905), Товариство українських поступовців (1908) та ін.). Сучасні українські ліберальні формування почали виникати напередодні проголошення суверенітету України (Ліберально-демократична партія України (1990)). Сьогодні таких партій більше сотні. Найбільш відомі з них – Ліберальна партія України, Партія промисловців і підприємців України, ПП «УДАР В. Кличка», «Народний фронт», «Громадянська позиція», «Відродження», Аграрна партія України, «Демократичний Альянс» та ін.

У світі існує скоординований ліберальний рух у формі **Ліберального інтернаціоналу** (1947). Його програмний документ – «Маніфест лібералів». У ньому стверджується, що «повага до людської особистості і до сім'ї є справжньою основою суспільства», а «держава – лише засіб суспільства, вона не повинна брати на себе такої влади, яка вступає у протиріччя з основними правами громадян». В Європарламенті ліберальна фракція (**Європейська ліберально-демократична партія**) третя за чисельністю.

Консерватизм. Критиком лібералізму виступив консерватизм, який набрав сили після перших буржуазних революцій, коли стали очевидними пороки нового суспільного ладу. Консерватори вважають, що ліберали недооцінюють мораль і значення колективної солідарності, бездумно ламають віками напрацьовані традиції, принижують роль провідної верстви і надто довіряють масам. Системний виклад цінностей консерватизму зробив англійський політичний діяч і філософ Едмунд Берк у своїй праці «Роздуми про французьку революцію» (1793). Суспільство, на його погляд, має сповідувати культ моралі і національних традицій; в основу політичної діяльності мають бути покладені релігійні та духовні цінності, свобода і відповідальність, наступність і обережність у реформуванні суспільних відносин. Слід дбати про сильну державу, пріоритет інтересів держави над інтересами індивідів, бережно ставитися до вищих класів (аристократії),

зміцнювати авторитет церкви, сім'ї і школи, розвивати національну культуру та патріотизм народу. Як і ліберали, консерватори вважали священною приватну власність, ратували за розвиток підприємництва, недопустимість втручання держави у функціонування економіки. Консерватизм як система ідей, які захищали традиційний спосіб життя, монархізм, феодальні порядки, формувався і до буржуазних революцій у Західній Європі (праці Ж. Бодена, А. Рішельє, Дж. Назаріні, К. Рольфа, Ф. Прокоповича та ін.). У XIX ст. консервативна ідеологія збагатилася працями Л. Бональда, Ж. Местера, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Соловйова та ін. У XIX ст. консерватизм визнає капіталізм, засади ліберально-демократичного ладу, хоч продовжує відстоювати ієрархічність суспільного устрою. Яскравим представниками українського консерватизму у XX ст. були В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський. У цілому **консерватизм**, безвідносно до історичної доби та конкретної держави, можна визначити як політичну ідеологію і практику суспільно-політичного життя, яка орієнтує на збереження і підтримку існуючих форм соціального ладу, традиційних цінностей і морально-правових засад. Його основними цінностями є сім'я, релігія, мораль і традиція.

У середині 70-х рр. XX ст. під впливом нової хвилі глобальних кризових явищ формується **неоконсерватизм** як своєрідний синтез традиційного консерватизму, лібералізму й технократизму. Неоконсерватори ратували за обмеження втручання держави у економічні, соціальні та інші суспільні відносини, створення умов для суто ринкових регуляторів, поєднання демократії з елітизмом (ідеї Ф. Хайека, Д. Белла, Н. Крістона, З. Бжезінського). Основними доктринами сучасного консерватизму є неоконсерватизм, традиціоналізм, лібертаризм, а також християнська демократія. Неоконсерватизм може бути охарактеризований як зневіра у соціальному лібералізмі і повернення до його класичної форми з врахуванням цінностей ортодоксального консерватизму (про це йшлося вище). Традиціоналізм закликає повернутися перш за все до традиційних

засад суспільності: сім'ї, релігії, громади. Лібертаризм (або «економічний консерватизм») робить наголос на необхідності повернення до вільного ринку, а отже використання ідей класичного лібералізму. Християнська демократія вважає пріоритетом у налагодженні суспільного життя суворе дотримання норм християнської моралі.

Впливові консервативні партії викликають у другій половині XIX ст. (Республіканська партія США (1854), Консервативна партія Великобританії (1867) та ін.). В Україні класичні засади консерватизму розвивав В'ячеслав Липинський, який став ідеологом та лідером таких формувань як Українська демократично-хліборобницька партія (1917), Український Союз хліборобів-державників (1920) та Братство Українських клясократів-монархістів (1930), які мали консервативно-монархічне, гетьманське спрямування. У 1990 р. постає ряд консервативних партій сучасної генерації українського народу – Українська республіканська партія (1990), Християнсько-демократична партія України (1990) та ін. Однак найбільш впливовими сучасними українськими партіями стали правоцентристські організації, які поєднують засади консерватизму і лібералізму – Народний рух України, Українська народна партія, Об'єднання «Самопоміч», ВО «Батьківщина» та ін.

Комунізм. Зліва лібералізм критикували комуністи, які пропагували ідеал суспільного устрою, заснованого не на приватній, а на суспільній власності і розподілі матеріальних і духовних благ залежно від затраченої праці. Цим вони істотно відрізнялися і від консерваторів. Комунізм, який зародився в 40-х рр. XIX століття, мав багато доктринальних розгалужень, основними з яких став марксизм.

Марксизм зарекомендував себе як одна з найрадикальніших течій соціалізму. Він злився з комунізмом, який був тоді маловпливовою гілкою робітничого руху, взявши від нього революційні гасла і утопічні ідеї про безкласове суспільство. Для того, щоб виділитися з поміж соціалістичних гуртків та організацій, марксизм означив свою доктрину комуністичною. Її

основні ідеологічні і програмні положення викладені «Маніфесті Комуністичної партії» (1848), написаному К. Марксом та Ф. Енгельсом.

Ідейними джерелами комунізму стали класична німецька філософія, англійська політична економія та французький утопічний соціалізм, а базовими цінностями – суспільна власність, рівність, народовладдя, інтернаціоналізм. Комуністи розглядають рушійною силою історії класову боротьбу. На погляд К. Маркса, класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату, яка прагне розбудувати безкласове суспільство. Творцем нового суспільного ладу розглядався пролетаріат як ніби-то єдиним прогресивним класом. Організованій силі капіталу слід було протиставити, організованих комуністичною партією пролетарів у всьому світі. Тому головним лозунгом комуністів стало гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!». Процес побудови комунізму розглядався у такій послідовності: соціалістична революція – перехідний період від капіталізму до соціалізму – соціалізм як перша фаза комунізму – повний комунізм. Комунізм сформував ряд доктрин, які мають особливі погляди на реалізацію цієї схеми: ортодоксальний марксизм, ленінізм, сталінізм, троцькізм, маоїзм, неомарксизм.

Комуністичний рух набув значного поширення після першої світової війни, коли у Росії перемогла більшовицька революція і був створений **Комуністичний Інтернаціонал** (1919). Після другої світової війни у 14 країнах, де владою оволоділи комуністи, здійснювався курс на побудову соціалізму. Більшовицька влада Москви, яка запанувала в Україні з 1918 р. піддала руйнації національні комуністичні партії (Українську комуністичну партію (боротьбистів) (1919), Українську комуністичну партію (1920), які боролись за державну самостійність України. Комуністична партія (більшовиків) України як складова РКП(б) – ВКП(б) – КПРС, була послухним засобом у реалізації планів Леніна – Сталіна з колективізації, індустріалізації, організації голодомору, масових репресій т. з. «ворогів народу». На її руках кров більше 10 мільйонів невинних жертв наших

співвітчизників. У 1991 р. КПУ була заборонена, але у 1993 р. відновила свою діяльність під назвою Комуністична партія України. З прийняттям закону про декомунізацію у 2015 р, ця партія знову опинилася поза законом. Крім цієї партії, діє ряд інших марксистських, більшовицьких формувань. Ці партії вважають нинішню владу в Україні буржуазною і закликають відновити радянські порядки. Популярність і авторитет марксистських партій в Україні падає, що пов'язано як із зменшенням чисельності поколінь, які виростили в умовах комуністичного режиму, так і ознайомленням українських громадян зі здобутками країн з ринковою економікою та ліберальною демократією. Упадок комунізму – загальносвітова тенденція.

В середовищі марксистів наприкінці ХІХ ст. зародилася течія, яка ревізувала вчення про диктатуру пролетаріату та колективну власність як основу суспільного ладу. Стверджувалось, що до соціалізму веде не революція, а реформи; сам соціалізм трактується як демократія, яка визначає спосіб організації життя не лише у політичній, а й інших суспільних сферах. Така концепція соціалізму отримала назву **«демократичний соціалізм»** чи **«соціал-реформізму»**. Базовими цінностями цієї ідеології є свобода, справедливість, рівність і солідарність.

Фундатором демократичного соціалізму вважається один із лідерів робітничого руху у Німеччині Едуард Бернштейн. Саме він започаткував розмежування реалістичної та утопічної традиції в соціалізмі, заперечив вчення К. Маркса про класову боротьбу та пролетарську революцію, запропонував концепцію соціального партнерства робітників і роботодавців, всебічні реформи як шлях до нового суспільного ладу. Разом з тим соціал-демократи не вважають соціалізм кінцевою метою суспільного розвитку. На їх погляд, важливо відмовитися від яких-небудь догматичних постулатів і вести дискусію задля пошуку актуальних цілей і засобів їх реалізації. Існує ряд соціал-демократичних доктрин, серед яких австромарксизм, неосоціалізм, етичний соціалізм, кооперативний соціалізм, самоуправлінський соціалізм, африканський соціалізм та ін. З 1951 р. діє

Соціалістичний інтернаціонал, який об'єднує як національні партії, так і регіональні й специфічно-соціальні міжнародні організації. Сучасний соціал-демократичний рух вніс вагомий вклад у розвиток теорії і практики демократії, самоврядних начал в різних сферах суспільного життя. Це особливо стосується тих країн, де соціал-демократичні партії тривалий час були при владі – ФРН, Австрії, Бельгії, Данії, Норвегії, Швеції та ін.

В Україні бурхливий підйом соціал-реформізму спостерігався наприкінці XIX – початку XX ст. В обох частинах України – Наддніпрянській та Наддністрянській – постали впливові політичні партії, такі як Українська соціал-демократична партія (1899), що діяла як федеративна складова соціал-демократії Австро-Угорщини, Українська соціал-демократична робітничка партія (1905), лідерами якої серед інших були В. Винниченко та С. Петлюра, Українська соціалістична радикальна партія (1926), яка функціонувала на Західній Україні та ін. Відновлення соціал-демократичних організацій в Україні розпочалося з 1990 р. Нині серед кількох десятків соціал-демократичних партій найбільш відомими є Соціалістична партія України та Соціал-демократична партія України.

3. Термін «політична культура» введений у науку наприкінці ХУІІІ ст. німецьким філософом Й. Г. Гердером. В українській політичній думці проблема сутності політичної культури вперше чітко сформульована В. Липинським . Було це за 30 років до того, як американський політолог Габрієл Алмонд у 1956 р. обгрунтував розуміння цього феномена, яке стало класичним. Якщо Липинський сутність політичної культури бачив у поєднання , «рівновазі» між політичною творчістю і політичною наукою, то Алмонд розглядав політичну культуру як сукупність **орієнтацій громадян** на політичну систему суспільства і на самих себе як учасників політичного процесу. Ці орієнтації мають таку структуру:

– пізнавальні орієнтації (знання про політичну систему, її «входи» і «виходи»);

- емоційні орієнтації (почуття та настрої щодо політичної системи та тих осіб, які її репрезентують);
- оцінні орієнтації (уявлення про значимість політичних явищ і процесів для суспільства і особи).
- Послідовники алмондової концепції політичної культури Л. Пай, Д. Пол, У. Розенбаум та ін. розширили її зміст і компонентний склад. Спочатку йшлося про інші складові суспільної свідомості – політичні вірування, переконання тощо, а згодом і про моделі політичної поведінки й традиційні політичні інститути.

У дослідженні природи та сутнісних рис політичної культури особливі пізнавальні можливості має **семіотичний (знаковий) підхід**. Справа в тому, що будь-яка культура – виробнича, правова, моральна та ін. – має діяльнісно-знакову природу і суть. Тобто ціннісні орієнтації, стереотипи мислення та поведінки, традиції, міфи тощо є типи символів і знаками, які вироблені в процесі політичної діяльності і в яких зосереджена життєво важлива інформація про функціонування політичної системи. Організація та спрямування політичного життя на основі акумульованих в елементах культури смислів забезпечує ефективну діяльність суспільних груп та народів, задоволення їх насущних потреб. Для характеристики соціального призначення політичної культури науковці використовують такі її означення як бути «генетичним кодом» чи «матрицею політичного процесу».

Структура політичної культури включає ряд блоків – пізнавальний, нормативно-оцінний, практично-поведінковий, інституційний. Перший з них включає політичні уявлення, знання, переконання, міфи та політичну ідеологію. Політична культура завжди базується на певних уявленнях про політичну сферу та її роль у функціонуванні суспільства.

Нормативно-оцінний блок політичної культури тісно пов'язаний з мотиваційною стороною політичної діяльності. Це політичні цінності, ідеали, цілі, принципи, норми, а також ціннісні орієнтації, політичні оцінки, переконання, почуття та емоції. Ціннісні орієнтації відіграють вирішальну

роль у функціонуванні політичної культури, адже вони виступають в якості мотиву політичної діяльності та поведінки.

В практичному житті політична культура виступає у вигляді зразків політичної поведінки – системи дій, вчинків, ритуалів, засобів політичного впливу. Слід підкреслити, що в політичну культуру входить не сама політична діяльність, а характерні способи і форми здійснення тих чи інших дій, вчинків та поведінки.

Ще один блок політичної культури становлять **інституційні цінності**: традиції принципи побудови і діяльності державних органів та громадських формувань, вивірені практикою форми і методи діяльності, традиційні державні та інші політичні інститути.

Важливими компонентами політичної культури є також політичні традиції та символи і стереотипи, які поєднують ідеальні та об'єктивні сторони політичного життя. В **традиціях** зберігається досвід політичного минулого, вони виступають способом передачі зразків політичної свідомості і поведінки між поколіннями. **Політичні символи** (герб держави, прапор, гімн, корона короля, булава гетьмана та ін.) – це формалізоване відображення змісту політичних явищ і процесів. Вони мають особливий вплив на емоційну сферу людини: політичні й моральні почуття та настрої. **Політичні стереотипи** – це стійкі форми сприйняття й оцінки соціальних об'єктів. Якщо політична культура постає як сукупність характерних способів життєдіяльності в політичній сфері, то можна твердити, що вона є сукупністю політичних стереотипів, притаманних суспільству.

Політична культура може розглядатися також з процесуальної точки зору, в русі та функціонуванні. Це такі компоненти та форми політико-культурного процесу: формування елементів політичної культури, їх цілісної системи; трансляція політико-культурних цінностей в життєвий простір національного буття, вироблення навичок їх творчого застосування; функціонування політичної культури; відтворення та вдосконалення елементів політичної

культури; перебудова системи політичних цінностей, всієї політичної культури.

Політична культура як компонент політичної системи суспільства виконує такі **функції**: вираження політичних потреб та інтересів нації, її окремих суспільних груп, акумуляція історичного досвіду народу, інтеграція та мобілізація членів політичного об'єднання, відтворення зразків політичного життя, орієнтація суспільства на формування та зміцнення бажаного суспільного ладу, політична соціалізація нових генерацій народу.

5. Політична культура, як і культура взагалі, має національну форму буття.

Це означає, що реально існує не політична культура взагалі, а лише культура Франції, США, Японії, Китаю, Польщі України та інших держав. В їх основі національна ідея, національні потреби та інтереси, цінності та цілі, символи й традиції. Політична культура нації поширюється на всі складові її соціальної, демографічної та етнічної структури. Але політична культура окремої суспільної групи, крім спільних рис, має й специфічні. Для позначення цього явища в політології використовується поняття **субкультури**. Наприклад, є сенс говорити про **політичну субкультура молоді**. Її особливими рисами виступають такі: загострена критичність в оцінці стану суспільства, схильність до радикальних заходів у реформуванні суспільних відносин, рішуче впровадження нових форм політичного життя, динамічність у ціннісних орієнтаціях, особлива відданість високим ідеалам свободи, соціальної справедливості та гуманізму, національній ідеї.

Політична культура особи формується під впливом політичних цінностей нації і тієї суспільної групи в яку вона входить. При цьому групові елементи культури трансформуються соціальним статусом особи, її індивідуальним досвідом, рівнем знань і психологічним типом. **Політична культура кожної особи** проявляється в змісті та рівні політичних знань та переконань, її політичних орієнтаціях та політичних діях.

Аналіз політичної історії народів світу та нинішнього розвитку держав дає змогу провести типологію політичних культур на основі тих чи інших ознак.

Так. Аналіз політичних орієнтацій громадян ряду держав світу дав можливість американським ученим Г.Алмонду та С.Вербі визначити такі головні **типи політичних культур**: парохіальний, підданський а активістський. Перші з них притаманні відсталім племенам і характеризується відсутністю чітко виражених політичних орієнтацій та ролей, які найчастіше невіддільні від релігійних та соціальних орієнтацій на шаманів та вождів племені. У сучасному суспільстві це політично індиферентні особи, які сліпо підтримують місцевих олігархів та авторитетів, не дбаючи про безпеку та розвиток нації загалом. **Підданський тип політичної культури** характеризується вельми слабкою участю населення політичному житті країни та свого регіону і орієнтується на «вихід» політичної системи, тобто готовий покійно виконувати існуючі закони та рішення влади. Він сформований в умовах авторитарного політичного режиму, де народ позбавлений реальних політичних прав і свобод людини і громадянина. **Активістська політична культура**, які ще називають «культурою участі», перед усім вирізняється тим, що громадяни беруть активну участь у політичному житті країни. Вони орієнтуються і на «вхід», і на «вихід» політичної системи. У реальних суспільних відносинах сучасних країн ці «ідеальні» **типи політичної культури** є властивими тим чи іншим суспільним групам та індивідам, а їх співвідношення є стабільним на певному проміжку часу. В умовах радикальних суспільних трансформацій відбувається системна трансформація політичних цінностей та орієнтацій провідних суспільно-політичних сил країни.

Оптимальним типом політичної культури Г. Алмонд та С. Верба вважають не чисто «активістський» її різновид, а так звану «**громадянську культуру**», в якій переважає активістська складова при збереженні елементів парохіальної і підданської культури. За таких умов забезпечується найбільша стабільність політичної системи та демократичного устрою країни. У США та Великобританії громадянська демократична культура характеризується таким співвідношенням ідеальних типів: активісти – 60%, піддані – 30%,

парохіали – 10%. В умовах авторитарного режиму Росії, КНДР, Куби тощо співвідношення є таким: 10% – активісти, 60% – піддані і 30% – парохіали.

За іншими критеріями виділяють такі типи політичної культури: демократичні, авторитарні, тоталітарні; доіндустріальні, індустріальні, постіндустріальні; консервативно-ліберальні та ліберально демократичні; поляризовані та консенсусні тощо. Так, за твердженням російських науковців, політична культура їхньої країни характеризується підданським ставленням населення до органів державної влади, правовим нігілізмом, нерозвиненістю громадянських позицій, заідеологізованістю мислення, нетолерантним ставленням до нетрадиційних поглядів, низьким рівнем політичної участі громадян, схильністю до конформізму, ворожим ставленням до українського та інших сусідніх народів.

5. Традиційна українська політична культура зазнала істотних деформацій впродовж століть іноземного поневолення народу. Тому сьогодні вона має фрагментарний та суперечливий характер. Враховуючи перехідний стан українського суспільства, дамо їй загальну характеристику.

За характером політичного режиму, який панував в Україні впродовж 20–80-х рр. ХХ ст. і який сформував певні політичні якості окремих осіб, регіонів та народу загалом, сучасна політична культура має **посткомуністичний, пострадянський і посттоталітарний** характер. У ній все ще значну питому вагу мають радянсько-більшовицькі ідеологеми та стереотипи, сформовані в минулому політичні переконання і настрої. Однак ця політична культура вже не є ні офіційною, ні монопольною. Розкриття злочинів комуністичного тоталітаризму скомпрометувало її і зробило одіозною. Політичні орієнтації, властиві цій культурі, переважно функціонують за інерцією, підсвідомо, часто приховуються її активними носіями та прихильниками. Загальна тенденція розвитку політичної культури характеризується лібералізацією суспільних відносин та утвердженням конституційних цінностей української держави.

Зважаючи на політично залежний стан УРСР та української нації від центральної влади в СРСР та політику, яку здійснював панівний режим щодо України, нинішня політична культура українського народу є **постколоніальною**. Їй значною мірою властиві комплекси національної меншовартості й кривди, зросійщення, атрофована здатність до адекватної оцінки власних національних інтересів і цілей, відсутність навичок суверенного мислення та поведінки, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили, готовність прислуговувати, а не самоврядувати на своїй Богом даній землі.

За характером соціально-політичних процесів, що розгортаються в Україні як суверенній державі, політична культура сучасного українського суспільства стає **національною і незалежницькою**. Її підґрунтям є реабілітовані й легалізовані цінності суверенних епох української історії, ідеали національно-визвольної боротьби, загальнолюдські цінності та актуальні потреби українського народу. Національні цінності дедалі більше підтримує населення всіх регіонів країни, вони активно поширюються в національній свідомості та діяльності політичних сил.

За характером політичної влади та ставленням до держави політична культура сучасних українців значною мірою залишається значною мірою **авторитарною, етатистською та патерналістською**. Проте за умов суверенності відроджуються **традиційні риси української культури** – народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (державна для людини й нації, а не людина й нація для держави). Одночасно спостерігаються прояви **его- і громадоцентризму**, які притаманні українській ментальності.

За характером міжетнічних відносин українська етнополітична культура є демократичною та толерантною. Український етнос, який становить 78% населення держави, виявляє повагу та сприяння національним меншинам, дедалі більше набуває політичного авторитету та статусу провідної сили націєтворчого процесу. Українська мова та культура все більше

утверджуються як духовна основа модерної української нації, яка об'єднує усі етноси та етнічні групи держави, зберігаючи та розвиваючи культурні традиції національних меншин.

За цивілізаційно-культурними ознаками сучасній Україні загалом притаманна **прихильність до західноєвропейських політичних цінностей**, хоч помітну роль у політичному житті народу відіграють риси ментальності та культури, властиві Східній цивілізації. У російсько-самодержавний та радянський періоди історії України посилювалося відповідне ставлення до держави (**етатизм та патерналізм**), її глави (**установка на харизматичного лідера**), політичних прав і свобод особистості (**підданство, общинність**), системи влади (**авторитаризм**), ролі церкви в політичному житті суспільства (**підпорядкованість церкви державі**). Культурно-цивілізаційний чинник яскраво проявляється в різних зовнішньополітичних орієнтаціях населення Східної та Західної України.

За системними якостями й зрілістю політичній культурі українського народу ще властиві **фрагментарність та амбівалентність** (поєднання протилежних за змістом і спрямованістю елементів), **нецілісність** (відсутні окремі компоненти культури, а ті, що є, мають нестійкий характер), **неорганічність** (багато політико-культурних елементів не відповідають ментальності, національному характеру, традиціям, усій системі культури української нації).

Процес формування національної політичної культури в Україні, його специфіка полягає в тому, що одночасно відбувається відродження та динамічний розвиток політичної культури української етнічної нації та національних меншин, їхнє зближення на засадах конституційних цінностей, основними серед яких є людина, її здоров'я, честь і гідність як найвища цінність держави, державний суверенітет і незалежність України, народ як джерело влади, українська мова і національні символи як державні, повага до прав національних меншин тощо.

План семінарського заняття:

1. Політична свідомість та ідеологія, їх роль у функціонування політичної сфери суспільного життя.
2. Сучасні політико-ідеологічні системи, їх поширення у світі та Україні: лібералізм, консерватизм, комунізм, соціал-демократія.
3. Поняття, структура та функції політичної культури.
4. Політична культура української нації та її молодій генерації.

Тематика КПЗ.

1. Політична свідомість сучасного українського суспільства.
2. Участь молоді в громадсько-політичних об'єднаннях і рухах як чинник формування її політичної свідомості та культури.
3. Особливості політичної психології натовпу, її прояви в умовах революційних протестів.
4. Громадська думка щодо актуальних питань реформування українського суспільства.
5. Цінності лібералізму та їх підтримка сучасним українським суспільством.
6. Право-центристські партії України. Їх підтримка під час виборчих кампаній.
7. Українські соціал-демократичні партії, їх програмні засади та успіхи на президентських та парламентських виборах.
8. Ідеологічні засади Європейської народної партії.
9. Особливості політичної культури сучасного українського суспільства.
10. Концепція громадянської культури Г. Алмонда та С. Верби та особливості її функціонування в США.
11. Політичні цінності сучасного українського суспільства.
12. Політичні міфи та стереотипи, їх прояви в політичній культурі української нації.
13. Сучасна політична символіка, її функції в політичному житті України.
14. Політичні цінності української молоді та готовність їх захищати в політичній боротьбі.

15. Політична культура студентської молоді, вплив на її формування політичних традицій Європейського Союзу.

16. Політична соціалізація, її вікові етапи та засоби.

Питання для обговорення:

1. Що спільного і що відмінного в політичних і економічних засадах лібералізму та консерватизму.
2. Які політико-ідеологічні доктрини домінують в різних регіонах України і чому?
3. Які політичні партії України можна віднести до ідеологічних партій? Яка їх перевага над вождистськими партіями?
4. В чому суть конституційного принципу політичної та ідеологічної багатоманітності? Чи не стоїть він на заваді формуванню та функціонуванню державницької ідеології?
5. Що таке «ідеологічний вакуум»? Чому політика вимагає певного ідеологічного забезпечення і як це питання вирішується в країнах розвиненої демократії?
6. Охарактеризуйте взаємозв'язок політичної культури з іншими складовими національної культури: правовою, моральною, релігійною, економічною, сімейно-побутовою. Як впливають ринкові відносини та бізнескультура на поведінку та діяльність українських політиків?
7. Які характерні риси молодіжної політичної субкультури і як вони проявилися під час Революції гідності?.
8. В політичній культурі українського народу відбуваються процеси відродження, запозичення, творення та руйнації. Охарактеризуйте їх зміст.
9. Які риси політичної культури українського народу сформувались та закріпились в козацьку добу вітчизняної історії і чи виявляються вони в сучасній Україні?

10. Чи проявляються в політичних процесах такі негативні риси української ментальності та культури як его- та громадоцентризм, анархізм, отаманство? Як можна нейтралізувати їх в сучасних умовах?

Рекомендована література:

1. Конституція України. К., 2019. Статті 15, 20, 22-24, 34-37.
2. Ващенко К. О., Корнієнко В. О. Характеристика основних політико-ідеологічних доктрин сучасності / URL : web_posibnyku.untu.ua/fmib/13vlasenko_politologiya
3. Плахотій Т. Передумови створення в Україні ідеологічних партій / URL : pvylyu.net/.../peredumovy-stvorennya-v-ukraini-ideologichnych
4. Політологія. Підручник / За ред. О. В. Бабкіної та В. П. Горбатенка. К.: Академія, 2002. С. 319–332.
5. Політологія: сучасні терміни і поняття / Короткий навчальний словник-довідник / Уклад. В. М. Піча. Львів: Новий світ – 2000, 2015. 516 с.
6. Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 14 грудня 2017 р.
7. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження. Монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 352 с.
8. Рудакевич О. М. Політологія. Лекції, семінари, самостійна робота. Тернопіль: Астон, 2015. С. 157–186.
9. Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців. К., 1994. 64 с.
10. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. К: Либідь, 2002. С. 487–500; 540–566.

ТЕМА 9. Політичний менеджмент та маркетинг, політичні технології.

ПЛАН.

1. Політичний менеджмент як різновид політичної діяльності.
2. Політичний маркетинг, його роль у дослідженні і трансформації: політичні сфери суспільного життя.
3. Політичні технології та антитехнології, їх використання у виборчих кампаніях та інших масових заходах.

Основні поняття та категорії: зв'язки з громадськістю, виборча інженерія, політична зрілість, політичне рішення, політичне управління, політичний менеджмент, політична реклама, політичний маркетинг, політичні рішення, політичний ринок, опитування громадської думки, імідж, політичні технології, маніпуляції, антитехнології, популізм.

1. Враховуючи особливості розвитку сучасного суспільства великий інтерес викликає політичний менеджмент, який може слугувати основою для кардинального підвищення його продуктивності. Усі існуючі оцінки такої діяльності, з політичної точки зору, виходять з його основного призначення - завоювання та утримування політичної влади, не пояснюючи механізмів політичних процесів з врахуванням особистісного, психологічного, морального аспектів, які безпосередньо формують вигляд політики, її конкретні форми реалізації. Через це не виступають сьогодні вихідні положення політичного менеджменту, а саме гуманізм, професіоналізм, активний, цілеспрямований і системний характер. Отже, розкриття сутності феномену політичного менеджменту як різновиду політичної діяльності неможливо без врахування її психологічних аспектів.

Сьогодні ж не існує єдиної точки зору розуміння суті політичного менеджменту як управлінської діяльності в політичній сфері, але одне можна впевнено трактувати, те, що це багатовимірний феномен, який виявляється в двох постійно взаємодіючих вимірах – об'єктивному і суб'єктивному. При розгляді політичного менеджменту як діяльності є всі підстави визнати його і наукою і мистецтвом управління (державою, людьми), вибудування

відносин, реалізації інтересів, а також завоювання, утримування, використання політичної влади. Політика при цьому виступає для суб'єкта діяльності як покликання і професія.

Предметом політичного менеджменту завжди є проблеми життєдіяльності людей, володіння державною (політичною) владою та участь в її здійсненні, визначення перспектив та напрямів суспільного руху, управління суспільно-політичними, соціально-економічними процесами суспільства. При цьому слід підкреслити, що зміст цієї діяльності визначається цілями і завданнями розвитку суспільства на кожному новому етапі його перебудови і розвитку.

Політична управлінська діяльність диференціюється на теоретичну і практичну, які є відносно самостійними, але і взаємообумовлені. Політична теорія стає дієвою та ефективною, коли спирається на практичний досвід і збігається з потребами та інтересами тих груп, які представляє суб'єкт політики.

Якщо для характеристики теоретичної частини політичної управлінської діяльності достатньо основних визначень, які відповідають будь-яким формам духовної діяльності. (пізнавальна, прогностична, ціннісно-орієнтована), то практичну сторону характеризують такі особливості, які відображають її специфіку (взаємодія суб'єкта з об'єктом; спрямованість на предмети, які здатні задовільнити суспільні або індивідуальні потреби; розробка програм дій відповідно до цілей та умов і т.д.).

У структурі політичного менеджменту як політичної управлінської діяльності виділяють три компоненти:

- **мотиваційно-умовний** (передбачає визначення перспективних та найближчих цілей, постановку завдань, забезпечення зацікавленості суб'єктів політики в їх реалізації);

- **операційно-діяльнісний** (забезпечує вироблення методів, засобів, форм, дій, за допомогою яких поставлені цілі можуть бути доступні оптимальним чином);

- **результативний** (успішне здійснення поставлених політичних завдань шляхом активності та професіоналізму політичних кадрів).

При цьому зміст політичного менеджменту як діяльності визначається сукупністю рішень, які прийняв політичний діяч або група, які відносяться до вибору цілей і методів їх досягнення в залежності від конкретної ситуації. У такій діяльності виділяють складові:

- вибір цілей;
- методи їх досягнення;
- сприятлива ситуація;
- контроль влади.

Отже, варто розглядати політичну управлінську діяльність, як технологічний процес, що дозволить суб'єктам політичного менеджменту реалізувати політичну теорію за допомогою спеціальних механізмів.

Таким чином, політичний менеджмент, з одного боку, впливає на його суб'єкта, а з іншого - схильний до впливу особистих характеристик даного суб'єкта. Характерна особливість політичної управлінської діяльності полягає в тому, що вона являє собою «психологічно динамічну структуру» (мета - мотив - спосіб – результат), основними психологічними атрибутами якої є активність, свідомість, вмотивованість, суб'єктивність, адекватність.

Суб'єкт політичного менеджменту за спрямованістю своєї діяльності, з одного боку, залежний від суспільства, а з іншого – його діяльність обумовлена суб'єктивними характеристиками (громадська думка, установки, потреби та інтереси соціальних груп, соціально-психологічна атмосфера, рівень розвитку спільноти і т.д.).

Політичний менеджмент здійснює ряд функцій, реалізація яких передбачає здатність суб'єкта політики виконувати певну роль, впливати на суспільні процеси і сприяти розвитку. При цьому функції розглядаються як службова

роль («призначення») політичного менеджменту по відношенню до суспільства і його потреб.

Функції політичної діяльності не є незмінними, вони розвиваються в конкретній суспільно-політичній ситуації, відповідають статусу суб'єкта, залежать від рівня розвитку соціально-економічної та політичної сфери суспільства, національних, регіональних та інших об'єктивних умов, в яких проходить політична діяльність.

До головних **функцій політичного менеджменту** відносяться:

- мобілізує маси на підтримку лідерів, кандидатів, програм;
- лобіює інтереси тих чи інших груп з метою впливу на осіб, які приймають політичні рішення;
- впливає на опонентів з метою вирішення конфлікту або створення блоків, коаліцій;
- формує політичну лояльність (виборчу, ідеологічну) у населення;
- створює репутацію і зміцнює авторитет політичного лідера, кандидата, партії;
- рекрутує прихильників кандидата, партії, політичної ідеології, проекту;
- здійснює підготовку управлінських рішень.

Виділення цих функцій вказує на багатоаспектність та різносторонність політичного менеджменту як різновиду політичної діяльності. Всі вони взаємозв'язані між собою, але буває й таке, що вони знаходяться в суперечливому стані. Якщо політичні рішення ефективні, задовольняють більшу частину населення, то це підвищує легітимність режиму, забезпечує стабільність в суспільстві. Навпаки, якщо здатність політичної системи до реагування невисока, через це наростає обсяг вимог і як наслідок посилюється соціальне невдоволення і протест. Тут варто зазначити, що політичні рішення як процес виявлення загальнозначущих цілей, визначення способів їх досягнення за допомогою використання політичної влади стосується реалізації стратегічно важливих проблем, а не короткотривалих

інтересів. Отже їх здійснення пов'язане з використанням і перерозподілом значних ресурсів.

Успішне здійснення названих функцій з надання товарів і послуг на політичному ринку пов'язане з різними видами діяльності всередині політичного менеджменту, а саме:

- аналітичного забезпечення політичних кампаній;
- політичної реклами;
- тематичного планування (максимально ефективного розміщення реклами про кандидата, партії);
- іміджмейкінг (робота над образом політика);
- політичний event (проведення масових політичних подій, кампаній);
- н'юсмейкінг (створення новин про кандидата або партії).

Для успішної реалізації цих форм політичної діяльності, менеджер повинен володіти глибокими знаннями і технологіями з управління політичними комунікаціями, а саме: по-перше розуміти природу політичної поведінки для того, щоб професійно надавати послуги в сфері політичного аналізу, консалтингу або політичного рекрутингу.

Умовно поведінку людини в політиці можна уявити як нескінченний процес прийняття рішень під впливом тих чи інших факторів. За структурно - функціональною теорією М.Вебера і Т.Парсонса, вибір того чи іншого рішення завжди співвідноситься з їхніми цілями, цінностями, традиціями або афектом. Відповідно до ступеня усвідомленості політичних дій виділяють три типи політичних рішень, в основі яких лежать: ефективність, традиційність, ціннісна орієнтованість. Основними елементами політичної дії є:

- суб'єкт;
- ситуація, в якій він діє;
- орієнтація суб'єкта.

Вибір рішення визначається принципом корисності.

За іншою концепцією двох шкал, політична поведінка залежить від шкали інтересів і шкали можливостей. На одній шкалі розташовується вибір людини, держави, які оцінюються за принципом корисності або шкоди для суб'єкта в залежності від того, наскільки вони відповідають інтересам суб'єкта. На іншу шкалу наносяться варіанти розвитку подій в залежності від ступеня їх настання.

Отже, суб'єкт зацікавлений в питанні певних ситуацій, який відповідає його інтересам, однак він повинен свої бажання порівнювати з можливостями свого впливу на їх хід. Процес прийняття рішень відповідно до даної концепції залежить від співвідношення цілей та витрат на їх здійснення.

Інша концепція сценарного аналізу акцентує увагу на ролі стратегічних цілей у виборі моделі поведінки, часом не зважаючи на умови їх реалізації, необхідність кореляції цих цілей.

Подібна до згадуваної і нормативна концепція, яка впливає із раціональної природи прийняття рішень, важливу роль правил, процедур та інститутів у прийнятті та забезпеченні прийнятих рішень.

Тут слід зауважити, що політична поведінка ніколи не є раціональним актом. На нього покладають відбиток особисті якості правлячої групи, суб'єктивні уявлення та вподобання, міжособистісні зв'язки, досвід, інтуїція керівників. Всі ці фактори враховує біхевіористська концепція.

По - друге, менеджер повинен знати, як приймаються політичні рішення, для цього потрібно насамперед рішення поділити на ті, що приймаються:

- в умовах невизначеності;
- в умовах достатньої інформації;
- в умовах цейтноту;
- в умовах наявності тимчасового запасу;
- в умовах ліміту на фінансові ресурси;
- в умовах забезпеченості фінансовими ресурсами;
- в умовах обмеженості організаційної бази;
- в умовах наявності значного організаційного потенціалу.

Варто підкреслити, що таку класифікацію цілком можна застосувати до будь-якого типу рішень - адже вона не відображає специфіку рішень політичних. Через це для політичних рішень необхідні свої умови.

Свою типологію політичних рішень представив американський науковець Р. Макрідіс у «Вивченні порівняльного уряду», в якій автор виділяє три типи політичних рішень:

- фундаментальні (рішення змінюють існуючу політичну систему, зачіпають всю схему прийняття рішень в суспільстві і саму особу, яка приймає рішення. Ці рішення здійснюються легітимним (конституційні реформи) та нелегітимним способом (революції);
- законодавчі (відносяться закони і підзаконні акти, прийняті органами законодавчої влади, які зачіпають статус і права багатьох членів суспільства і встановлюють нові процедури прийняття рішень в суспільстві);
- адміністративні і судові (подібні до другого типу, лише відрізняються конкретною ситуацією).

Недоліки відповідної схеми Р. Макрідіса намагався подолати польський дослідник Т. Клементевич. Він поділяє політичні рішення за двома критеріями:

- за суб'єктами, які беруть участь у виборі політичних дій;
- за рівнем інтеграції соціальних інтересів, який забезпечують різні рівні влади (центральна, регіональна, місцева).

При цьому все різноманіття рішень інших суб'єктів політичного процесу (громадяни, партії) ігноруються.

Таким чином, у суспільстві з високим рівнем політичної культури прийнятті рішення в основному відповідають викладеним вище основним вимогам і схемам, через це їх реалізація не порушує цілісності та стабільності політичної системи суспільства.

2. Політичний маркетинг – діяльність, яка спрямована на створення, підтримку або зміну поведінки людей щодо певних ідей, явищ і подій, організацій, лідерів. Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці є

передумовою досягнення популярності, перемоги на виборах, утримання міцних позицій на вершині політичного олімпу.

Політичний маркетинг – сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних установок суспільної свідомості з метою завоювання і утримання контролю за ринком влади.

Політичний маркетинг виконує такі функції:

- формування інформаційного блоку, який охоплює дані статистики, різноманітної урядової та неурядової звітності, результати досліджень економіки, політики, демографії і т.д.;
- вироблення методів аналізу та обробки даних інформаційного банку, виділення ключових показників, які найбільш повно характеризують об'єкти і суб'єкти політики;
- оцінка і аналіз умов політичного ринку, маркетингового середовища;
- аналіз ринкових можливостей певних партій, громадських інтересів, ідей, особистостей;
- вироблення відповідних моделей політичного попиту, життєвого циклу об'єктів і суб'єктів політики (партій, ідей, лідерів), а також політичної поведінки суб'єктів політики;
- аналіз ефективності політичного маркетингу, коригування форм і методів політичної діяльності та інше.

Виділяють політичний маркетинг демократичного і тоталітарного суспільств; політичних, державних та інших установ; окремих організацій; політичних лідерів і т. д.

Невід'ємною складовою політичного маркетингу є дослідження політичного ринку, виборчої інженерії, політичної реклами.

Як вже зазначалося, однією з найважливіших складових політичного маркетингу є вивчення особливостей функціонування ринку влади в певному суспільстві. Такі дослідження передбачають вивчення і аналіз:

- політичної культури суспільства;

- суспільної свідомості;
- рівня розвитку партійно-політичних структур;
- банку політичних лідерів (політичної та правлячої еліти).

Важливими у цьому переліку є формування стереотипів суспільної свідомості, які здійснюються шляхом вивчення громадської думки, яку вивчають через непрямі, прямі та спеціалізовані канали надходження інформації.

Опитування громадської думки відіграє важливу роль та здійснюється за допомогою інтерв'ю та анкетного опитування. Воно передбачає такі функції:

- політичну (дослідження суспільних настроїв, соціальних установ електорату, ставлення широких верст населення до різних соціальних проблем окремих осіб, що дає можливість оцінити палітру політичних орієнтацій виборців, існуючий в суспільній свідомості імідж ідеального політичного діяча);
- ідеологічну (відстеження ефективності впливу політичних акцій, з'ясування реакції основних верств населення на ідеї, гасла, політичні програми, привернення уваги до зростання популярності одного лідера та замовчування щодо іншого);
- соціальну (відкриває важливий канал зв'язку між владою і громадськістю, визначення співвідношення політичних сил в суспільстві, прогнозування соціального розвитку суспільства).

Як зазначалося, крім дослідження політичного ринку, політичний маркетинг широко використовує виробничу інженерію (користування виробничих процедур до реалізації інтересів правлячої еліти щодо завоювання і збереження влади в державі). Так, мажоритарна виборча система тягне більші відхилення волевиявлення громадян за результатами голосування ніж пропорційна. У результаті такої виборчої інженерії часто траплялося, що партії, які виграли вибори за кількістю відданих за них голосів виборців, програвали за кількістю отриманих депутатських мандатів. Виборчі реалії свідчать про те, що фактично втраченими є голоси виборців, які вони

віддають за дрібні партії, які не подолали «кваліфікаційного бар'єру». Але навіть якщо невелика політична партія і долає його, то це не означає що інтереси виборців неодмінно будуть враховані. В основному їх ігнорують великі партії, хоча зустрічаються ситуації, коли дрібні партії посилюють свою роль в парламентському процесі. Тут варто зауважити, що не тільки завдяки виборчій інженерії та недолікам виборчих систем можна змінити волю виборців. Політичні «ігри» вже після виборів часто зводять нанівець результати голосування.

Основними методами виборчої інженерії є:

- зміна виборчих процедур;
- стимулювання та переміщення виборців з одних виборчих округів в інші;
- маніпулювання межами виборчих округів;
- вибір відповідного часу для проведення виборів;
- відбір лояльної до правлячої влади виборчої комісії.

Як зазначалося вище невід'ємною складовою політичного маркетингу (крім згадуваних досліджень політичного ринку та виборчої інженерії) є політична реклама. Питання які пов'язані з нею досліджують політологи, соціологи, політичні психологи, фахівці в області традиційних та електронних засобів масової інформації, менеджери політичних кампаній і т.д. Політична реклама проходить декілька етапів, а саме:

- вивчення ідеологічних і соціопсихологічних установок громадян щодо іміджу ідеального політичного діяча, інституту на певному етапі суспільної свідомості;
- дослідження характеристик іміджу реального кандидата сформованого громадськістю на основі спонтанних «виступів» кандидатів в засобах масової інформації з початку політичної кампанії;
- створення образу кандидата, який буде ефективним на виборах;
- вироблення форм, методів і засобів використання ЗМІ та результатів опитувань у поширенні політичної реклами;

- реалізація створення іміджу через засоби масової інформації.

Основними способами формування іміджу є:

- функціональний, до якого належать дзеркальний (відповідає власній уяві політика про себе і не враховує думок інших), поточний (створюється на основі сприйняття політика виборцями, колегами, пресою), бажаний (ідеал політика), негативний (створення опонентами «анти іміджу»), множинний (об'єднання політиків, партій у передвиборчий блок чи політичне об'єднання);
- контекстний, який сприяє впровадженню і функціонуванню іміджу в контексті його використання в певній сфері;
- порівняльний, який полягає в порівнянні певних іміджевих характеристик.

Таким чином, імідж є досить складним феноменом. Він **створюється на основі інформаційних, емоційно-комунікативних і діяльнісних чинників.**

Політичний імідж несе узагальнену і спрощену інформацію не тільки про реальні особливості поведінки та політичної свідомості, а ще й про особливості, що існують в людській уяві. Все це як ми прослідкували сприяє формуванню й закріпленню серед людей оцінки вад та достоїнств лідерів.

Отже, під поняттям **політичний маркетинг** потрібно **розуміти:**

- регулювання за допомогою різних методів політичних відносин у процесі функціонування політичної сфери суспільства;
- дослідження політичної культури, політичної еліти, суспільної свідомості та інших політичних настанов електорату, політичної еліти;
- відповідну систему заходів, яка дозволить запроваджувати в суспільну свідомість корективи та поправки, які стосуються політики;
- створення іміджу інститутам, доктринам, лідерам і т.д.

З цього випливає, що **політичний маркетинг** виступає відповідною **концепцією практичної політики і управління, яка володіє арсеналом знань і вмінь у сфері дослідження суспільних потреб, пропозицій, політичних рішень, які б увінчалися створенням бажаного результату.**

3. Термін «технології» (грецького походження «techne» - мистецтво, майстерність, вміння, «logos» - поняття, знання) прийшов у політику з виробництва. Термін «політична технологія» один з новітніх у політичній науці. Актуальність їх зросла з появою на історичній арені «людини політичної» у результаті розвитку процесів демократії, перетворення її на активного учасника політичних змін в суспільстві.

Політичні технології – це сукупність прийомів, методів, способів, процедур які використовуються політичними суб'єктами для досягнення політичних цілей, для вирішення політичних управлінських завдань.

Варто зазначити, що головним об'єктом впливу в політичному технологічному процесі завжди виступають люди. Саме вони є організаторами політичних партій, мітингів, страйків, беруть участь у голосуванні, відтворюють або руйнують політичні та економічні системи. Саме від людей залежить досягнення політичних цілей. З цього випливає, що політичні технології - це способи, методи впливу на людей з метою зміни їх політичної поведінки.

Політичні технології, ґрунтуючись на теоретичному аналізі взаємодії політичних суб'єктів, містять методологічні орієнтири та методичні рекомендації ефективного вирішення політичних проблем і досягнення певних політичних цілей.

Сукупність політичних технологій може бути розкрита тільки через систему виявлення і використання потенціалу суспільної системи - «людського ресурсу» відповідно до цілей і суті людського існування. Це реалізується за допомогою сукупності методів, процедур, прийомів впливу, всіх сучасних можливостей творчої діяльності як суб'єктів управління, так і політичних інститутів в цілому.

Тут варто зазначити, що метою політичних технологій є оптимізація виконання суб'єктами політики своїх завдань і обов'язків за допомогою раціональних засобів, черговості дій, вироблення відповідного алгоритму поведінки.

Політичні технології виступають у двох формах:

- структурний елемент будь-якої системи, технологічно оформлений програмний продукт;
- діяльність, пов'язана з реалізацією наміченої мети.

Існування нових політичних технологій завжди пов'язане з потребою оптимізувати політичне управління, швидко і оперативно тиражувати спеціальні прийоми і процедури. Особливе значення для цих технологій відіграють умови їх реалізації: елементи структури політичного процесу, особливості будови і закономірності їх функціонування, можливості вплинути на реальні явища і представити їх у вигляді показників та процедур.

Політичні технологічні прийоми можна звести до трьох видів:

- прийоми, які спрямовані на зміну правил взаємодії між учасниками політичного процесу, в тому числі шляхом зміни нормативного, інституційного порядку. Створюючи нові закони, змінюючи правила гри, можна домогтися зміни поведінки людей в суспільстві. Цей вид технологій застосовується в державному управлінні лише органами влади;
- прийоми, які сприяють появі в людській свідомості нових уявлень, цінностей, формування нових пріоритетів, переконань;
- прийоми, які дозволяють маніпулювати поведінкою людей.

Особливе місце серед політичних технологій сьогодні належить саме маніпуляціям, оскільки в ході їх здійснення людина не відчуває зовнішнього примусу, їй здається, що вона сама приймає рішення і вибирає форму своєї поведінки. Американським вченим Р. Гудином були сформовані та описані дві основні моделі маніпулювання:

- раціональна;
- психологічна.

Перша, на думку вченого, використовує брехню, обман, секретність. Спільною рисою цих двох моделей є або часткове, або повне приховування інформації, яка може вплинути на прийняття рішень, або її спотворення.

Психологічна модель характеризується використанням несвідомих реакцій індивіда, які провокуються спеціально змодельованою поведінкою. Наприклад, в певний момент свого виступу виступаючий підкреслює свою промову жестом. Надалі цей жест повторюється, викликаючи в аудиторії позитивні переживання і реакції.

У сучасному світі теорія і практика **політичного маніпулювання** отримали досить глибоку наукову розробку і практичне застосування. Загальна технологія глобального, загальнодержавного маніпулювання ґрунтується на систематичному впровадженні в масову свідомість соціально-політичних ідей, які стверджують певні цінності і норми, які сприймаються об'єктами маніпулювань, переважно на віру, без практичного осмислення.

Тут варто пригадати, що міф - це узагальнене уявлення про дійсність, що поєднує як моральні, так і естетичні установи, з'єднує реальність з містикою. Тобто, це здебільшого ілюзорне уявлення, яке в силу своєї етичної та художньої привабливості впливає на масову свідомість.

Зазначимо, що в нестабільних і невизначених ситуаціях класичні політичні технології очікуваного результату не приносять. Так, в Україні, успіх приходить не до тих політичних сил, які прагнуть розібратися в політичній ситуації, а до тих, хто багато обіцяє, при цьому демонструючи свою діловитість і хазяйновитість, при цьому граючи в патерналізм і «соціальну стурбованість».

Перевагу отримують і ті політики, риторика яких інтертекстуальна, а мова метафорична, з елементами наочності, очевидності, інколи агресивності. Використовуючи в політичному лексиконі поняття-образи, змішуючи в політичному тенеті міфи і реальність, сьогодення, минуле і майбутнє, адресно спрямовуючи політичні реляції, політики добиваються великих успіхів в своїх домаганнях на владу.

Для вкорінення соціально-політичних міфів технологія маніпулювання передбачає використання арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. Серед методів маніпулювання виділяють:

- зменшення обсягу доступної інформації;
- використання пропаганди;
- використання секретності;
- інформаційне перенавантаження;
- наклеювання ярликів;
- «лінгвістичні пастки»;
- політична номінація та інші.

Саме маніпулювання полягає в скрутідля індивідів фактичного доступу до достовірної інформації, що змушує їх покладатися на її офіційну інтерпретацію.

Маніпулювання широко використовується не тільки в тоталітарних чи авторитарних державах, де часто є домінуючим видом політичних технологій, а й в сучасних західних демократіях, особливо в партійній пропаганді і під час виборчих кампаній. Сьогодні жодна президентська чи парламентська виборча кампанія не обходиться без використання прийомів маніпулювання, які створюють у населення дуже далекі від реальності уявлення про політику.

Тут варто зауважити, що крім політичних технологій український політолог Д. Видрін використовує також поняття **антитехнологій, які суб'єкти використовують як тактичні засоби без огляду на політичну стратегію для досягнення часткового або найближчого результату.** Особливістю антитехнологій є також те, що вони виходять з парадигми незалежності політики від моралі і ґрунтуються на невдоволені тих чи інших груп населення. Для прикладу дослідник називає антитехнологію - популізм, який в собі має т.зв. «пакет антитехнологій», в основі якого лежать особливості політичної ментальності ширших мас.

Сьогодні досить поширеним є явище **боротьби з опонентом, звинувачуючи його в неправильності дій, при цьому наголошуючи на простоті вирішення проблем.** Багато українських політиків вельми спритно

використовують цей прийом – особливо проти суперників, що перевершують їх інтелектуально.

Інший різновид політичних **антитехнологій** цього ж класу можна назвати **презумпцією значущості малих, але конкретних справ**.

Ще одну **популістську антитехнологію** можна позначити як **лестощі охлократії**. Якщо називати охлократією, натовп який рухають в його політичних діях не знання і компетентність, не політична культура і традиція, не високе почуття відповідальності, а сліпі інстинкти, непродумані стихійні пориви, спонтанні сплески емоцій, то він якраз і є тим об'єктом і закономірним продуктом політичних лестощів. Але чим довше в народі за допомогою лестощів культивують імізію власної непогрішності, тим більша кількість поколінь розплачується за усвідомлення того, що будь-який політик змушений вчитися політиці, а не бути профаном у ній.

Ще однією **популістською антитехнологією** є **навішування ярликів**. На жаль, як свідчить практика останніх років, женучись за очевидними зручностями найпростішого та якнайшвидшого розпізнання суті того чи іншого політичного явища, події або особи, рядові учасники політики отримують фікцію, стаючи зручним об'єктом маніпулювання. Через це так обережно слід відноситися до будь-якого політичного кліше типу «ліві», «праві», «консерватори», «демократи» і. т.д.

Взагалі характерною рисою антитехнологій є те, що вони базуються на невдоволенні різних прошарків суспільства, а деякі політики, які хочуть прорватися до влади, користуються ситуацією, для збільшення свого впливу та популярності.

Вихідним матеріалом **антитехнологій** може бути не тільки експлуатація природного невдоволення широких верств реальними явищами або реальними особистостями. **Політичні хитрощі** можуть будуватися і на ненависті мас до об'єктів ілюзорних. Пафос викриття, як правило, енергійніше пафосу конструктивізму; загальна ненависть згуртовує людей часто сильніше, ніж спільна робота, через це багато посередніх політиків

завойовують популярність мас, беручи на себе роль головних викривачів ілюзорного ворога. При цьому нереальність недруга – важлива умова таких політиків.

Політичні хитрощі, що працюють на амбіції і кар'єру людей, нездатних до справді конструктивної політичної роботи, рано чи пізно показують свою непридатність для суспільства, але це мало втішає.

Варто зауважити, що сьогодні **антихнології застосовуються і в політичних промовах та текстах**. Прикладом є заплескування кінцівок фраз того чи іншого політика. Це антитехнологія порушення синтаксичних структур. Суть такої антитехнології полягає не в тому, щоб не давати опоненту говорити взагалі, а саме в тому, щоб одночасно і дозволяти – і перешкоджати. Цей прийом настільки елементарний і ефективний, що його можна рекомендувати всім політикам, у нього є дві руки і немає совісті.

Поширеною сьогодні в політичних дебатах є **антитехнологія метафори як засобу підміни понять**. Ефективним є також метод заснований на магічному впливі цифрового матеріалу. Гіпотичний вплив цифр на свідомість і методика використання цього ефекту в політиці ще мало вивчені та вимагають подальшого осмислення.

Широкі можливості для антитехнологій створює **термінологічна бідність політичної мови**. Живучи за принципом «Язик мій – ворог твій», можна когось перемогти, але не можна ні з ким домовитися.

Також використовується при створенні певних політичних текстів прийом, як **підміна або звуження теми**. Виходячи з елементарних основ лінгвістики, можна досить ефективно маніпулювати тематичною структурою політичного тексту. При цьому використовуючи такі начебто безневинні речі, як заголовок, підзаголовок, перше речення тексту, перший абзац та ін. Наступним кроком є маніпуляція масовою свідомістю.

У окремий блок можна віднести антитехнології, які базуються на використанні тих чи інших національних особливостей людей. Через те, що кожна нація, кожний народ мають як спільні так і слабкі риси, особливості

національного характеру і психології, тому поле для політичних методів тут досить широке.

Кожен другий претендент на політичні посади в гонитві за популярністю та прихильністю до власної персони обіцяє своїм прихильникам різноманітні нездійсненні блага, але найсильніше з цього всього, що багато виборців у це вірять.

Говорячи про політичні хитрощі, потрібно зазначити, що вони можуть бути наслідком щирих помилок, невірних обраних стратегій. Це стосується і українських політиків, які не мають доброї політологічної освіти, не мають політичного досвіду, не знають механізмів розвитку політики і т.д.

Через це у нас багато антитехнологій стали наслідком поширеного постулату про те, що владу не дають, а беруть. Насправді ж владу не можна у когось взяти, її потрібно створювати.

Інші антитехнології виходять з хибної формули Клаузевіца про сутність політики як мистецтва можливого.

Існують антитехнології, які будуються на ототожненні політики та економіки за відомою формулою: «Політика – це концентрована економіка». Це невірне твердження, адже механічне зведення політики до економіки здатне знищити і те й інше.

Варто зазначити, що у кожного типу технологій є свій «зоряний час», коли їх дієвість максимальна, а спокуса застосувати їх у суб'єктів владних відносин велика. Це дуже часто трапляється у перехідні періоди, коли руйнується стара і ще не зовсім повністю існує нова політична система.

Отже, концептуалізація і знання відмінностей між політичними технологіями та антитехнологіями дозволять сьогодні уникнути багатьох небезпек і помилок, які можуть стати перешкодою до здійснення політичної влади або людей, які володіють фрагментарними знаннями, людей аморальних, які грають на політичній неграмотності мас.

На останнє хочеться зауважити, для того, щоб знизити до мінімуму можливість попасти на ту чи іншу хитрість, варто частіше згадувати слова К. Ясперса: «Політична діяльність – це дійсність, яка виграла в боротьбі її останньої залежності і відкриває у фактичному результаті свою сутність».

Через це будемо судити про політичну діяльність лише за її результатами, адже лише в них, а ні в чому іншому, закладена вся її сутність.

Питання для семінарського заняття:

1. Політичний менеджмент як інструмент управління політичними процесами.
2. Основні етапи і методи прийняття політичних рішень.
3. Поняття та функції політичного маркетингу.
4. Політичні технології та антитехнології та їх розпізнання.

Тематика КПЗ

1. Технології політичного менеджменту в демократичних та авторитарних суспільствах.
2. Управлінські рішення та механізми їх реалізації.
3. Політична реклама та її різновиди в сучасних маркетингових технологіях.
4. Технології та антитехнології розколу.

Питання для обговорення.

1. Назвіть основні засоби політичного маркетингу в організації виборів в Україні.
2. Які політтехнології формування іміджу політичного лідера використовуються в Україні?
3. Проаналізуйте український досвід використання “чорних” політтехнологій у виборчих кампаніях.
4. Які основні етапи та зміст менеджменту масового суспільно-політичного заходу?

5. Назвіть основні причини аполітичності та політичної пасивності українців.
6. Окресліть основні чинники, які на Вашу думку, сприятимуть зростанню інтересу наших громадян до політики в Україні.

Рекомендована література:

1. Головатий М.Ф. Політичний менеджмент: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./М.Ф.Головатий.-2-ге вид.допов. К: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 296с.
2. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник/ За ред.. Гончарук-Чолач Т.В. Тернопіль:: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 250с.
3. Гончарук Т. Методологічні аспекти дослідження особливостей українського персоналізму. Мандрівець. 2013. № 6. С.15-21.
4. Гугнина Т.А. Политический маркетинг в контексте цивилизационного процесса. Грані: Науково–теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2012. №4. С.147-152.
5. Кочубей Л.О. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): монографія/ Кочубей Л.О. К: ТОВ «Видавництво Юридична думка», 2006. 425с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / за ред.. М.П. Требіна. К: Вид-во «Право», 2015. 620с.
7. Руденко А.Ф. Політичний та партійний маркетинг: сутність, школи, категоріальний апарат Філософія і політологія в контексті сучасної культури: науковий журнал. – 2013. - № Вип 6(4). – С.83-88.
8. Чорний О. Маркетингова комунікаційна політика в політичних комунікаціях: конвергенція і розрив двох теорій і практик // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2013. - №4. – С.25-34.
9. Шульга М.А., Зубчик О.А. Політичний менеджмент: навчальний посібник / М.А. Шульга. – К: «Академвидав», 2013. – 160с.

10.

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1. Методичні рекомендації до ділової гри «Зустріч кандидатів у депутати міської ради з виборцями»

Мета гри - закріплення теоретичних знань студентів із тем «Громадянське суспільство» та «Політичні режими. Особливості сучасної демократії»; формування вмій і навичок агітаційної роботи під час виборів депутатів місцевих рад.

Учасники гри - студенти навчальної групи.

Тривалість гри - 2 академічні години (80хв.).

I. Консультація до ділової гри

Консультація проводиться на семінарському занятті, яке передуює діловій грі. Викладач знайомить студентів з темою і метою ділової гри, розподіляє ролі, дає рекомендації з підготовчої роботи.

Суть ігрової ситуації: йде передвиборча кампанія. У виборчому окрузі зареєстровано два кандидати у депутати міської ради. Це молоді підприємці й активісти політичних партій. Вони зустрічаються з виборцями за місцем проживання. Аудиторія включає різні верстви населення. Веде збори голова дільничої виборчої комісії. За столом президії, крім головуючого, кандидати та їх довірені особи.

Дійові особи та експерти:

- 1) головуючий на зборах;
- 2) **кандидат №1** - директор СМП, член проводу міської організації ВО «Батьківщина»;
- 3) довірена особа першого кандидата
- 4) **кандидат №2** - головний економіст акціонерного товариства, заступник голови міської організації Політичної партії «Об'єднання «Самопоміч»;
- 5) довірена особа другого кандидата;

виступаючі, які підтримують

першого кандидата:

- 6) інженер, член партії «Батьківщина»;
- 7) пенсіонер, член ВО «Свобода»;
- 8) бізнесмен, член Партії «Народний фронт»;
- 9) робітник, член Європейської партії;
- 10) багатодітна жінка, член Християнсько-демократичного союзу;

виступаючі, які підтримують

другого кандидата:

- 11) власник приватного підприємства (майстерні, кафе), член партії «Національний корпус»;
- 12) молодий робітник, член партії «Демократичний альянс»;
- 13) учитель, член Партії зелених України;
- 14) профспілковий активіст, член Соціал-демократичної партії України (об'єднаної);
- 15) державний службовець, член Галицької партії;
- 16) експерти (студенти, які не є дійовими особами на гри).

При підготовці до ділової гри студентам необхідно опрацювати спеціальну літературу (список у рекомендаціях до семінарських занять).

Викладач розподіляє ролі, дає консультацію дійовим особам.

Головуючий складає сценарій ведення зустрічі.

Довірені особи готують повідомлення про кандидата у депутати (вік, освіта, посада, основні віхи біографії, успіхи у виробничій та громадсько-політичній діяльності, сімейний стан, риси характеру, захоплення тощо).

Кандидати у народні депутати готують тези виступу. їх основа - власна виборча програма, яка складається з таких розділів:

- оцінка політичної ситуації в країні та регіоні
- вирішення актуальних економічних проблем міста та регіону;
- розв'язання соціальних проблем міста, мікрорайону;
- розвиток освіти, культури, спорту;

- подолання екологічних проблем;
- вдосконалення роботи міськради, її виконкому.

Виступаючі в обговоренні кандидатур готують тези, в яких висловлюють підтримку одному кандидату і критично оцінюють програму іншого. При цьому вони враховують особливості «свого» соціального стану (робітник, службовець, студент і т.п.) та партійну належність.

Експерти готують відомість, в яку вноситимуть оцінки кандидатам у депутати (з кожного розділу виборчої програми та їх ораторських здібностей). Див таблицю:

№ п/п	Назва розділу програми	Оцінка канд. № 1 (макс. 5 б.)	Оцінка канд. № 2 (макс. 5 б.)	Примітка
1	Оцінка політичної ситуації в країні та регіоні			
2	Вирішення актуальних економічних проблем міста та регіону			
3	Розв'язання соціальних проблем міста, мікрорайону			
4	Розвиток освіти, культури, спорту			
5	Подолання екологічних проблем;			
6	Сума балів			

II. Ділова гра

Вступне слово викладача,

вирішення організаційних питань (5хв.).

Ділова гра «Зустріч кандидатів у депутати міської ради з виборцями (65хв.). Ведучий відкриває зустріч, надає слово довіреній особі першого кандидата (до 3 хв.), кандидату (до 1 хв.), виділяє час для запитань аудиторії і відповідей кандидата (до 5хв.); надає слово довіреній особі другого кандидата, самому кандидату, відводить час для запитань і відповідей; організує обговорення кандидатур (по черзі виступають прихильники кожного з кандидатів (виступи до 3 хв.); закриває зустріч, висловлює побажання претендентам).

Висновки експертів, підведений підсумків ділової гри (до 10 хв.). Заповнюється зведена відомість оцінки кандидатів, порівнюються результати по кожному з розділів. Викладач дає загальну оцінку роботи студентів на занятті.

2. Методика інноваційної гри на тему «Шляхи розвитку демократії в Україні»

Мета гри — закріплення й творчий розвиток теоретичних знань із теми «Особливості сучасної демократії»; вироблення навичок колективного аналізу політичної ситуації методом інтелектуального штурму, формування мети політичної діяльності, шляхів її досягнення.

Суть інноваційної гри як методу й форми навчання полягає в тому, що студенти, використовуючи набуті знання та власний досвід, шляхом «інтелектуального штурму» проводять аналіз теоретичних та практичних проблем і роблять певні висновки, що і є тією новацією, новим знанням, які вони продукують.

Інтелектуальний штурм проводиться за методикою гри «Що? Де? Коли?»: учасники гри, мобілізуючи свої інтелектуальні здібності, протягом невеликого проміжку часу висловлюють ідеї, думки, пропозиції, які оперативно оцінюються, приймаються чи відкидаються; в результаті виробляється спільне рішення — відповідь на поставлене запитання.

Учасники гри - студенти навчальної групи.

Тривалість гри - 2 академічні години (80 хв.).

I. Консультація до інноваційної гри

Варіант I. Консультація проводиться на семінарському занятті, яке передусе інноваційній грі. Викладач знайомить студентів з темою і метою гри, дає рекомендації з підготовки до неї. Студентам пропонується опрацювання певної літератури, збір інформації про політичні події і процеси. Пропонується також подумати над питаннями:

1. Які основні проблеми розвитку демократії в Україні?
2. Які шляхи, форми і методи вирішення цих проблем?

Варіант II. Студенти підготувалися до семінару на тему «Демократія в політичному житті сучасного суспільства». На початку цього заняття їм пропонується розглянути питання «Шляхи розвитку демократії в Україні» у формі інноваційної гри.

Викладач знайомить студентів з метою інноваційної гри, її методикою; ділить навчальну групу на 4 підгрупи (по 5-7 чол.), назначає капітанів, які спрямовуватимуть інтелектуальний штурм і представлятимуть думку колективу при обговоренні результатів пошуку.

II. Інноваційна гра

Вступне слово викладача, вирішення організаційних питань (10 хв).

Інноваційна гра «Шляхи розвитку демократії в Україні» (60 хв).

I. Викладач ставить **завдання №1**: Шляхом інтелектуального штурму протягом 5хв. визначити основні проблеми розвитку демократії в Україні і виділити з них 3-4 найбільш гострі та важливі.

Серед основних проблем демократичного розвитку України здебільшого називаються такі:

- авторитаризм політичних лідерів та державних службовців;
- необізнаність громадян щодо їх конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- фальсифікація результатів виборів;
- низький рівень роботи представницьких органів влади;

- не публічність діяльності органів влади;
- посягання влади на свободу слова, мирних зібрань громадян;
- політична пасивність та індиферентність народного га залу;
- низький рівень правової та політичної культури політиків та громадян;
- відсутність умов для опозиційної діяльності політичних партій та громадян;
- нерозвиненість форм прямої демократії;
- нерозвиненість громадянського суспільства;
- недостатня реалізація принципу поділу влади;
- заідеологізованість органів державної влади, пріоритет партійних цінностей над загальнонародними тощо.

Після закінчення зазначеного часу, кожна група представляє свою позицію: називає основні проблеми, даючи коротке пояснення кожної. Це триває не більше 3 хв. Протягом наступних 2 хв. студенти інших підгруп дають запитання доповідачу. Свої результати підгрупи представляють по черзі. Викладач пропонує студентам фіксувати результати обговорення в робочих зошитах, а сам записує їх на дошці. Після завершення виступів усіх підгруп, студенти шляхом рейтингового голосування визначають чотири основні проблеми з числа тих, що записані на дошці (5 хв.).

II. Відібрані проблеми розподілюються між підгрупами і викладач формулює **завдання №2**: Шляхом інтелектуального штурму протягом 5хв. визначити конкретні заходи, форми і методи, реалізація яких дозволить вирішити дану проблему.

Після інтелектуального штурму групи представляють свої рішення (3 хв.) і відповідають на запитання інших підгруп (2 хв.)

В). **Викладач підводить підсумки** інноваційної гри: аналізує роботу підгруп; висловлює думку щодо запропонованих заходів розвитку демократії в Україні, виставляє оцінки (15 хв.).

3. Методичні рекомендації до інтелектуальної гри «Дебати» на тему «Політична еліта сучасної України»

Мета заняття — поглиблене вивчення та закріплення знань з нормативної теми «Політична еліта та лідерство» з використанням методики інтелектуальної гри «Дебати».

Технологія інтелектуальної гри «Дебати» розроблена видатним філософом сучасності Карлом Поппером. У Західному світі в «Дебати» грають і досвідчені політики (особливо, в процесі підготовки до публічних дискусій), і учнівська та студентська молодь, яка готується до самостійного життя в умовах демократії.

Учасникам гри пропонується тема, яка стверджує певний стан речей у тій чи іншій сфері суспільного життя. Одна із команд (стверджуюча) шукає аргументи і факти, які обґрунтовують істинність висловленої думки, інша (заперечуюча) — доводить її хибність. Підставою для заперечення є той факт, що всі суспільні явища та процеси мають і позитивні, і негативні сторони (прояви, компоненти), розвиваються чи деградують у часі.

Команди складаються з трьох осіб. Для проведення змагання потрібні також судді й тайм-кіпер, який слідкує за використанням часу учасниками гри. Міжнародні правила гри «Дебати» передбачають певний порядок ведення дискусії, який розглянутий нижче.

Учасники дебатів - студенти академічної групи.

Тривалість дебатів – 65 хв.

1. Консультація до дебатів.

Консультація проводиться на семінарському занятті, яке передує дебатам. Викладач знайомить студентів з темою і метою семінару, пояснює методику його проведення, формує команди, роз'яснює суть домашнього завдання для студентів, які не ввійшли до їх складу.

Виходячи із теми заняття «Політична еліта суверенної України», викладач пропонує стверджуючу тему: «В Україні сформувалася й успішно діє національна політична еліта».

Варіанти заперечуючої теми можуть бути такими: «Владна еліта в Україні не виконує покладених на неї суспільних функцій», або «В Україні лише почала формуватися національно свідомо політична еліта».

Готуючись до дебатів, команди обирають капітана, розподіляють ролі, розробляють концепцію для стверджуючої й заперечуючої теми, формулюють аргументи, ведуть пошук фактичного матеріалу для підтвердження своєї позиції. Слід мати на увазі, що домашні «заготовки» мають бути творчо використані на дебатах, розгортання яких корегує лінію аргументації і стимулює пошук додаткових фактів. Особливо це стосується заперечуючої сторони, яка повинна вести дискусію навколо лінії аргументації, розробленої стверджуючою командою.

Викладачеві слід уточнити зміст основних понять інтелектуальної гри «Дебати».

Концепція - це система поглядів на певне явище; спосіб розуміння, тлумачення явища, основна ідея будь-якої теорії. Замість терміну «концепція», учасники дебатів інколи вживають термін «критерій», маючи на увазі узагальнюючий показник, який визначає істинність аргументів, є їх спільною основою.

Для дебатів на зазначену стверджуючу тему концептуальною ідеєю може бути така: «Українська політична еліта є національною за своєю сутністю та ефективною в організації суспільного життя».

Для заперечуючої теми в якості загального критерію може виступати: «Правляча еліта в Україні характеризується радянським менталітетом та не виражає національних інтересів українського народу та держави»

Аргумент - твердження, що є підставою, доказом для обґрунтування, підтвердження чого-небудь (у дебатах - на підтвердження стверджуючої чи заперечуючої теми). Аргументи можуть мати різний характер: історичний, економічний, соціальний, моральний, психологічний, юридичний, політичний та ін. В якості аргумента може виступати не лише логічне міркування, але й вагомий факт. Аргументація - це наведення кількох

аргументів на доказ своєї позиції.

Основні аргументи стверджуючої теми:

- 1. Вітчизняна еліта очолила переможну боротьбу українського народу за незалежність і суверенітет.*
- 2. Демократичний політичний режим дозволяє формувати представницькі та виконавчі органи української держави з професійно підготовлених та національно свідомих громадян.*
- 3. Українська політична еліта успішно виконує покладені на неї функції та завдання.*
- 4. Владна еліта користується підтримкою еліти впливу та широкими народними масами.*
- 5. В Україні сформувалась та ефективно діє опозиційна еліта.*

Можливі аргументи заперечуючої теми:

- 1. Правляча еліта не спромоглася за більше як 2 десятиліття визначити ефективну форму державного правління та стратегічний напрям суспільного розвитку.*
- 2. Правляча еліта в Україні має вельми низький рівень національної свідомості, гідності та професіоналізму.*
- 3. Правляча еліта є корумпованою та далекою від життєвих інтересів громадян.*
- 4. Влада переслідує опозицію, нехтує її побажаннями та рекомендаціями.*
- 5. Українська політична еліта є фрагментарною, що не дозволяє їй успішно діяти.*

Факт - дійсна подія, явище, реальність, що підтверджує той чи інший аргумент. Наводячи факти, студенти повинні посилатись на джерела інформації.

Дефініція - коротке, лаконічне визначення поняття. У «Дебатах» команди визначають 3-4 дефініції, що описують суть теми.

На даних дебатах, студенти повинні розкрити зміст таких основних понять:

Стверджуюча команда: політична еліта, національна політична еліта, владна еліта, еліта впливу.

Заперечуюча команда: національна свідомість політичної еліти, опозиційна еліта – системна і антисистема, фрагментарність еліти.

Функції та дії членів команд

1. Капітан першої команди: представляє команду, формулює стверджуючу тему. Розкриває її актуальність, визначає основні поняття, пропонує концепцію команди та аргументи (не більше чотирьох).

Капітаном стверджуючої команди можуть бути запропоновані такі поняття: національна політична еліта, національний лідер, пострадянське суспільство, демократизація, реформи тощо. Капітан зобов'язаний також дати загальне обґрунтування кожного з висунених аргументів, застосовуючи теорію політичної еліти та наводячи вагомі факти з життя українського народу і світової спільноти.

Загальна тривалість виступу капітана 5 хвилин. Далі, на протязі 2-х хвилин, він відповідає на запитання команди-опонента, які ставить гравець номер три. Правилами гри дозволяється тайм-аут (як травило 1 хвилина), який береться опонентами для підготовки або уточнення своїх запитань.

Запитання впливають зі змісту виступу капітана. Можуть ставитись уточнюючі питання, питання, що виявляють слабкі місця в аргументації опонента або ж готують ґрунт для доказу власної позиції.

2. Капітан заперечуючої сторони: представляє команду, висловлює її ставлення до стверджуючої теми і формулює заперечуючу тезу. У своєму виступі він зобов'язаний здійснити аналіз позиції стверджуючої сторони, висловити контраргументи та власні докази. Заперечуючій стороні доцільно звернути увагу на такі поняття та проблеми як протоеліта, квазіеліта. критерії ефективності національної еліти, партноменклатура, імітація реформ, суспільна криза тощо. Тривалість виступу - 5 хвилин. Далі даються відповіді на запитання третього номера першої команди.

3. У дебати вступає другий гравець першої команди. У своєму виступі,

тривалістю 4 хвилини, він заперечує аргументацію опонентів, висуває нові докази на підтвердження власної позиції. Йому задає питання капітан другої команди.

4. Такі ж функції виконує **другий номер заперечуючої команди**. Він відповідає на запитання капітана першої команди.

5. **Третій номер першої команди** на протязі 4-хвилин підводить підсумок роботи своєї команди на дебатах: порівнює лінії аргументації власної

команди і опонентів, наводить додаткові докази (але не аргументи!), що, врешті-решт, дає йому право сказати: «Я думаю, що наша команда змогла переконати Вас у тому, що в Україні дійсно сформувалася й ефективно діє національна політична еліта».

6. Таку ж місію виконує і **третій гравець заперечуючої команди**. Запитання третім гравцям команд не ставляться. Вони завершують гру.

Позитивний навчальний ефект має підключення до дебатів студентів, які виконують роль суддів. Вони можуть поставити гравцям обох команд 2-3 запитання.

Робота команд оцінюється за такими **критеріями**:

1. Чіткість, логічність аргументації, її доказовість; майстерність заперечення позиції опонента (максимум - 7 балів).

2. Теоретична грамотність виступу, продуктивне використання політологічних знань (максимум 7 балів).

3. Актуальність піднятих проблем, зв'язок із сьогоденням (максимум 5 балів).

4. Культура мови та поведінки на дебатах (максимум 5 балів).

Команда-переможець визначається на основі суми перших місць по кожній парі гравців: капітани, другі й треті номери команд. Для цього менеджер гри просить суддів (це студенти групи, які не були членами команд), підняти руку за тих гравців у зазначених парах, кому вони віддають перевагу.

Результати оцінювання записуються в таку таблицю:

Назва пари гравців	К-ть перших місць за гравців команди №1	К-ть перших місць за гравців команди № 2
Капітани (гравці № 1)		
Гравці № 2		
Гравці № 3		
Сума перших місць		

2. Структура заняття у формі інтелектуальної гри «Дебати»

Вступне слово викладача, вирішення організаційних питань (5хв.).

Дебати (65 хв.).

Роль ведучого виконує викладач або студент, який володіє методикою гри.

Загальна схема роботи учасників дебатів представлена у таблиці:

Етап гри	Дії членів команди №1	Дії команди №2
I етап	Виступ капітана (5 хв), його відповіді на запитання опонентів (2 хв.) та суддів (2 хв.)	Запитання 3-го гравця капітану команди № 1 (3-4 питання на протязі 2 хв.)
		Виступає капітан 2-гої команди, йому запитання задає гравець № 3 першої команди
II етап	Витуп 2-го гравця (4 хв.), відповіді на запитання опонентів (2 хв.) та суддів (2 хв.)	Запитання капітана гравцю № 2 (3-4 питання на протязі 2 хв.)
		Виступає гравець № 2 другої команди, йому запитання задає капітан команди № 1

III етап	Виступ 3-го гравця	
		Виступ 3-го гравця другої команди

Оцінювання дебатів і підведення підсумків заняття (10 хв.)

З'ясовується сума перших місць по кожній із трьох пар гравців і виводиться командний результат. Після визначення переможця, студенти і викладач дають загальну характеристику дебатам та результатам обговорення теми. Викладач виставляє оцінки членам команд. Решта студентів, які не брали безпосередньої участі у дебатах, здають на перевірку домашні творчі роботи, в яких сформульовані власні аргументи та факти для стверджуючої і заперечуючої тем. Таким чином, оцінюються знання всіх учасників семінарського заняття, яке проводилось у формі інтелектуальної гри.

Література

1. Караван Ю. В., О. А. Саницька, М. С. Тацак Нетрадиційні форми лекцій у вищій школі / URL : <http://nauka.zinet.info/15/karavan.php>
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи / 2-ге видання, стереотипне. К.: Знання, 2011. 486 с.
3. Навчальний процес у вищій педагогічній школі / За ред. О. Г. Мороза. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2001.
4. Пивнева Л. М. Методика преподавания общественно-политических дисциплин. К.: Центр вивчення демократії, 2002. 83 с.
5. Рудакевич О. М. Політологія: лекції, семінари, самостійна робота: Навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2015 304 с.

